

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hilmi Ziya Ülken

Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi

(Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)

Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgın

KUTUP
KALAN
KUTUP

Hilmi Ziya Ülken

**Anadolu'nun
Dinî Sosyal Tarihi**

(Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)

Çeviren ve Yayına Hazırlayan:

Ahmet Taşğın

Bu kitabın yayın hakları
Kalan Basım, Yayın, Dağıtım, Müzik, Üretim, Paz. A.Ş.'ne aittir.

Birinci Basım: Mayıs 2003

Kapak: J. Frembgen
“*Derwische Gelebter Sufismus*”
Du Mont Verlag, Köln 1993, p. 86
“Yazar, İranlı bir derviş” diye tanıtıyor.

Baskı: Genç Ofset
(0.312) 232 39 83

ISBN: 975-8424-37-8

Kalan Yayınları: 35

Kalan Basım, Yayın, Dağıtım, Müzik, Üretim, Paz. A.Ş.

Mithatpaşa Cad.34/F Kat: 8 No: 50 Kızılay Ankara

Tel-Faks: (0.312) 434 08 47
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Hilmi Ziya Ülken

**Anadolu'nun
Dinî Sosyal Tarihi**

(Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)

Çeviren ve Yayına Hazırlayan:

Ahmet Taşğın

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9
I- Hilmi Ziya Ülken	15
a- Hayatı	15
b- Türk Sosyoloji Tarihindeki Yeri	17
c- Eserleri	19
1- Yayımlanmış Eserleri	20
2- Sosyoloji ile İlgili Eserleri	21
3- Sosyoloji ile İlgili Makaleleri	22
II- Mıhrab Mecmuası'ndaki Makaleler	27
1- Birinci Bölüm	28
2- İkinci Bölüm	31
3- Üçüncü Bölüm	33
Kaynakça	36
Birinci Bölüm	39
Hilmi Ziya Ülken'in Makaleleri	39
A. Orta Asya'da Türkmen	41
1. Medhal	41
2. Tarihi	48
3. Türkmenlerin Dini	52
B. Anadolu Tarihinde Dinî Ruhیات Müşahedeleri	70
1. Medhal	70
2. Barak Baba	75
3. Geyikli Baba	82
4. Hacı Bektaş Veli	88

C. Selçuklular'ın İnkırazı Zamanında Konya	106
1. Saray	107
2. Medrese	112
3. Tekke	113
4. Kabadayılar ve Ahiler	114
İkinci Bölüm	117
Hilmi Ziya Ülken'in Makalelerindeki Kaynaklar	117
A. İkdu'l Cüman'da "Barak"	119
1. Şeyh Barak'ın Hayatı	121
2. Hicri 706/1307 Yılı Olayları	122
B. Şakaik-i Numaniye'de "Geyikli Baba"	126
C. Nuru'l- Hüda'da "Hurufiler ve Noktaviler"	130
D. Haşim Baba, Anka-yı Meşrik	134
E. Amasya Tarihi'nde "Barak Baba"	141
F. Baha Said, "Anadolu'da İçtimai Zümreler ve Anadolu İçtimaiyatı"	144
G. Arif, "Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Tekerrürü Devrinde İlim ve Ulema"	160
H. Ahmet Refik, "Fatih Zamanında Sultan Öyüğü"	169
Üçüncü Bölüm	173
Hilmi Ziya Ülken'in Kaynaklarına Ekler	173
A. Tarih-i Olcaytu'da "Şeyh Barak"	175
B. A'yanü'l-Asır'da "Barak"	176
C. Ed-Dürerü'l-Kamine'de "Barak El- Kırımı"	180
D. El-Menhelü's-Safî'de "Barak El-Kırımı"	182
E. Ziyaüddin Fahri, "Barak Baba Risalesi"	184

Birçok bilim dalında eser vermiş olan Hilmi Ziya Ülken, uzun yıllar sosyolojinin yerleşmesi ve kurumsallaşması için de çaba harcamıştır. Birbirinden farklı konularda pekçok eseri bulunan Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji ve özellikle Din Sosyolojisi konusunda ilk eser veren bilim adamlarındandır. Bu özellikleriyle de Türk sosyoloji tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türkiye’de, Türk Sosyolojisi oluşturma gayret ve çabası gösteren, bunun için de birbirine yakın bilim dallarının ortak birikimlerinden faydalanarak sosyolojiyi kurumsallaştırmaya çalışan Hilmi Ziya Ülken, bu konuda tek başına bir okuldur.

Hilmi Ziya Ülken, Türk sosyoloji tarihine olan katkılarının yanında Anadolu’nun dini-sosyal-kültürel tarihi üzerine olan araştırmalarıyla da tanınmaktadır. Bu konularda yürütmüş olduğu araştırmaları ilkler arasında yer almaktadır. Özellikle Cumhuriyet’le başlayan siyasal kültürel ve toplumsal değişime paralel olarak düşünce dünyasında önemli arayışları olmuş ve düşünce dünyasındaki bu tecrübe arayışlarının herbirini yazıya aktarmıştır. Ülkenin yaşamış olduğu siyasal olaylardan çoğu zaman olumsuz etkilenmesine karşın düşünsel düzeydeki arayışlarını hiçbir zaman bitirmeyerek sürdürmüştür.

Anadolu kültürü üzerine yoğunlaşan araştırmalarını gözönünde tutarak onu, bugüne kadar bilinmesine karşın gün yüzüne çıkarılmamış Mihrab Mecmuası’ndaki üç makalesiyle yeniden okuyucuyla buluşturmak istedik. Uzun süren çalışmalar neticesinde, Hilmi Ziya Ülken’in bu üç makalesi ve makaleler çerçevesinde ele alınan diğer yazılar müstakil bir eser haline geldi. Başlangıçta Hilmi Ziya Ülken’in makalelerinin sadece tanıtılması hatta sadeleştirilmesi düşünülmüştü. Oysa çalışma, başlı başına bir kitap halini aldı. Kuşkusuz çalışmanın kitap haline gelişinin başlıca sebepleri arasında makalelerin önem ve güncelliğini hâlâ koruyucu oluşu da vardır. Ancak diğer araştırmacıların makalelerden haberdar olmalarına karşın yararlanma imkanlarının olmayışını da eklemek gerekmektedir.

Bu makaleler Türk külürü ve Anadolu vurgusu ile Alevilik-Bekta-

şilik konulu nadir araştırmalar arasında yer almasına karşın yeterince dikkate alınmadı ve adeta bilinçli görmezlikten gelindi, bunun sonucu da pek tanınmadı. Ancak titiz araştırmacıların yararlandığı makaleler, Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik literatürü açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu önemine karşın makaleler gün yüzüne çıkarılmamıştı. Böylece makalelere yapılan bazı ilaveler ve müstakil bölümlerin eklenmesiyle ilgililerin dikkatine sunulmuş oldu.

Makaleler Anadolu’nun dini sosyal yapısı özellikle de Alevilik - Bektaşilik tarihi ve Anadolu Türkmenler’i arasında İslam’ın algılanma biçiminde yoğunlaşmaktadır. Bu algının yerleşmesini sağlayan öncülerini konu alması yönüyle makalelerin gözardı edilmemesi gerekirdi. Çünkü Anadolu’nun dinî sosyal tarihi bakımından rolleri tartışılmayan Barak Baba, Geyikli Baba ve Hacı Bektaş makalelerin merkezi noktasını oluşturmaktadır.

Makalelerin yayınlanarak araştırmacıların istifadesine sunulması hususunda destek veren ve büyük bir anlayış gösteren Ülken’in kızı Gülsiren Ülken Hanımefendi’ye müteşekkirdiğim belirtmeliyim. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken’in öğrencisi ve hocası adına yapılan bu çalışmadan büyük heyecan duyan, çalışmalarımda anlayış, samimiyet ve yakın ilgi göstererek beni teşvik edip değerli vakitlerini ayırarak yardımlarını esirgemeyen sevgili hocam Prof. Dr. Münir Koştay Bey’e minnet borçluyum. Çalışma boyunca metinlerin düzeltilmesinde yardımcı olan Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, Metin Yiğit ve Mevlüt Kula’ya göstermiş oldukları anlayış ve sabırdan dolayı teşekkür ederim.

Bu çalışmanın hem ilk nüvesi hem de kitap haline getirilme fikrinin sahibi Saygıdeğer İbrahim Bahadır Bey’dir. İbrahim Bahadır Bey bununla da yetinmeyip aynı zamanda çalışmanın basılmasında öncülük etmiştir. Gerçekten göstermiş olduğu bu fedakârlıkla kelimelerin kifayetsiz kaldığı şükranı hakketmektedir.

Şüphesiz bu çalışmanın da eksikleri ve hataları vardır. Bütün bunlar çalışmayı hazırlayan olarak bana ait olduğu gibi düzeltmeye de açıktır. Çalışmanın yararlı olacağı umuduyla...

Ankara 2003

Hilmi Ziya Ülken'in çalışmaya konu olan üç makalesi Anadolu dini sosyal yaşamını konu almaktadır. Özellikle Anadolu'da İslam'ın aldığı yeni biçim, Türklerin Müslümanlığı ve Alevilik-Bektaşilik gibi temel konular hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Anadolu'da Alevilik-Bektaşilik öncüleri ve mimarlarını konu edinmesi bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Çünkü Türkiye'de Anadoluçuluk akımının fikir babası ve kurucusu Hilmi Ziya Ülken'dir. Memleketçilik düşünce akımını aynı başlık altında değerlendirirken Osmanlı'nın son dönemlerinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık akımlarına karşı Anadoluçuluk akımının temellerini attığını ve bunun etkilerini belirtir. Bu çerçevede oluşturduğu arkadaş grubuyla Anadolu isminde bir de dergi çıkarırlar. İşte Hilmi Ziya Ülken'in Anadolu merkezli düşüncelerinin ana kaynağı buradan gelmektedir.¹

Bu aynı zamanda Anadoluçuluk fikrinin kültürel boyutları bakımından önemli bir ekolün oluşmasını da sağlamıştır. Kültürel boyutuyla Türklerin Müslüman olması ve Anadolu merkezli oluşan din anlayışını merkeze almaktadır. Bu yönüyle Alevilik-Bektaşilik, Hilmi Ziya Ülken'in hareket noktalarından birisidir.

¹ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 477-482.

Alevilik-Bektaşilik araştırmaları konusunda geniş bir literatür bulunmasına karşın dönemleri itibariyle bu çalışmalar üzerine bir değerlendirme hemen neredeyse yapılmamıştır. Bu da gösteriyor ki Alevilik-Bektaşilik tarihi kadar Alevilik-Bektaşilik çalışmalarının tarihinin de çalışılması ayrı bir öneme sahiptir ve bu konuda yürütülen çalışmaların seyri açısından yapılması gerekmektedir.

Alevilik-Bektaşilik konulu yürütülen çalışmaların ilk örnekleri hatta hemen tamamı İttihat Terakki çatısı altında gerçekleştirilmiştir. Ulusçuluk düşüncesinin beslediği bu çalışmaların ilk örnekleri daha çok alan araştırmasına dayanmaktadır. Bilahare hem teorik hem de pratik olarak yürütülen çalışmalar, günümüze kadar etkisini muhafaza etmiştir. Bu ekol daha sonra önemli çalışmalara da imza atmıştır ve büyük bir kısmı yayınlanmıştır.² Hatta Alevilik-Bektaşilik çalışmalarının en önemli araştırmacısı Baha Sait Bey, yayınlamadığı araştırmalarının bir kısmını Hilmi Ziya Ülken'e vermiştir.³ Baha Said Bey'in yayınlanmayan ve güncelliğini yitirmemiş önemli çalışmalarının eksik bu bölümleri, Hilmi Ziya Ülken'in kitapları arasındaki yayınlanmamış müsvetteleri içerisinde bulunabilir.⁴

² Bu araştırmacılar arasında yer alan Baha Sait Bey, yapmış olduğu alan çalışmalarının büyük bir kısmını başta Türk Yurdu olmak üzere pek çok dergide yayınladı. Yayınlanan bu yazıların bütünü için bakınız: Baha Said Bey, Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Girişi Yazan ve Yayma Hazırlayan İsmail Görkem, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000; Ayrıca bir değerlendirme için bakınız; Orhan Türkdogan, Alevi-Bektaşî Kimliği, İstanbul: Timaş Yayınları, 1995, s. 22-25.

³ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 257 n.302; Fethi Tevetoglu, "Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey (Bjga 1882-İstanbul 16 Ekim 1939)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 6, No 16, (Kasım 1989), s. 211.

⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Gülseren Ülken ile Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi", **Türk Yurdu**, Sayı 174, Şubat 2002, s. 57.

Çalışmaya konu olan üç makale, bize Alevilik konusunda yürütülen çalışmaların hangi alt yapı ile hangi düşünce ve yöntem izlendiğinin görülmesi bakımından bu gayret ve çabaların tarihini verecektir. İşte bu makaleler, yirminci yüzyılın başından günümüze yürütülen çalışmaların aşamalarını görüp karşılaştırma yapma imkanı sağlayacaktır. Çünkü kitaba konu olan bu makaleler, Alevilik-Bektaşilik çalışmaları arasında yer alan ilk örneklerindendir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Alevilik-Bektaşilik çalışmalarını sürdüren araştırmacılar arasında Hilmi Ziya Ülken de vardır. Hem de bu çalışmaların üst kadrosu arasında yer almaktadır. Hilmi Ziya Ülken, hemen neredeyse bu yönüyle Alevilik-Bektaşilik çalışmaları içerisinde tanınacak kadar yer almamaktadır. Sadece Alevilik-Bektaşilik araştırmalarına ilişkin birkaç makalesi ile tanınmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında Alevilik-Bektaşilik içerikli yazılarının eserlerinde dağınık olarak bulunması gösterilebilir. Aslında Alevilik-Bektaşilik araştırmaları ile ilgili düşündüğü çalışmaların tamamını bitirmemiş⁵ veya devam ettirmemiştir.⁶ Bu nedenle Alevilik-Bektaşilik merkezli araştırma çevresinde bulunmasına karşın konu ile ilgili yazılarının tamamı bir araya getirilemediği için de bu yönüyle tanınmamaktadır.⁷ Buna ek

⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 1969, s. 20, n72.

⁶ Bir ara Fuad Köprülü’ye de öğrencilik yapmıştır. Fuad Köprülü ile ilişkilerinin kopmasının nedeni ise onunla beraber bir çalışma yürütürler ve Hilmi Ziya Ülken’in hazırladığı çalışmayı, hocası isim vermeden bir kitabının içerisine koyar. Bunun üzerine Hilmi Ziya Ülken kırılır ve Fuad Köprülü’nün derslerine iştirak etmez.. Süleyman Hayri Bolay, “Gülseren Ülken ile Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi”, **Türk Yurdu**, Sayı 174, s. 58.

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. n257 Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 1969, ss. 3-4.

olarak Hilmi Ziya Ülken, Baha Sait, Ziya Gökalp, Fuad Köprülü⁸, Abdülkadir İnan, Abdülbaki Gölpınarlı, Faruk Sümer, Tahsin Öz arasında sayılabilir.⁹

Ayrıca Hilmi Ziya Ülken, Türklerin eski inançlarının Müslüman olduktan sonra da etkili olduğu fikrine başından beri sahiptir.¹⁰ Türklerin eski inançlarının etkisi ana merkezi oluşturmaya karşın Manilik, Zerdüştlük, Hıristiyanlık ve Anadolu'nun eski inançlarının da etkili olduğu ve senkretik bir yapı oluşturduğu üzerinde durmaktadır.¹¹ Bu ana çıkış, farklı zamanlardaki birbirinden bağımsız muhtelif yayınlarının ana fikrini oluşturmakta ve ilk yazıları ile son yazılarında da bu fikrini sürdürmüştür.

Yukarıda bahsi geçen görüşe sahip olmasında etkili olan Baha Sait'tir. Baha Sait'in İstanbul Binbirdirek'deki Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti merkezinde 1916 yılında vermiş

⁸ Gülseren Ülken'in ifadesine göre Hilmi Ziya Ülken, Mülkiyede Fuad Köprülü'nün öğrencisidir. Köprülü kendisine bir ödev yaptırır ve onunu bu ödevini de isim belirtmeden bir çalışmada bunun üzerine bu durumdan rahatsız olan Hilmi Ziya Ülken, Köprülü ile olan ilişkisini keser. Bu bilgi için bakınız: Süleyman Hayri Bolay, "Gülseren Ülken İle Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi", s. 58.

⁹ Günümüzde bu çizgiyi tek başına sürdüren Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'tır.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, "İslamiyette Eski Dinlerin İzleri", **İstanbul Kültür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 63, 1946, s. 5; Hilmi Ziya Ülken, bu makalesinde "Anadolu'nun Hakiki Merkezi" adında bu görüşlerinin tamamının yer aldığı bir de eser hazırladığını belirtmektedir.

¹¹ Hilmi Ziya, "Orta Asya'da Türkmen", "Orta Asya'da Türkmen Dini", "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri", "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya" **Mihrab Mecmuasında** yayınlanan seri makaleler; Hilmi Ziya, **Türk Tefekkür Tarihi**, Cilt II, İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1934; Tahir Harimi Balcıoğlu; **Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları**, Mukaddime ve Ekler Hilmi Ziya, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940, s. 8; Hilmi Ziya Ülken, "İslam'dan Önce Türkler Ne İnançta İdi?", **Yeni İnsan**, Sayı 75/79/83.

olduğu konferans Hilmi Ziya Ülken'in bu konudaki fikirlerinin ana şemasını oluşturmaktadır.¹²

Hilmi Ziya Ülken, Alevilik-Bektaşilik araştırmalarındaki yaklaşımını Baha Sait Bey'den etkilenererek biçimlendirmekle kalmamış aynı zamanda onun tavsiyesine uyarak Alevilik Bektaşilik kaynakları üzerinde de çalışmıştır. Hatta yaptığı çalışmalar sonradan daha da büyük önem kazanmıştır. Çünkü üzerinde çalıştığı eser sonradan kütüphaneden kaybolmuştur. Üstelik çalışmış olduğu eser ise nadir nüsha arasında yer almaktadır. Baha Sait Bey'in tavsiyesi üzerine İstanbul Emniyet Müdürlüğü Kütüphanesinde 775 numarada bulunan Hacı Bektaş'ın Makalat-ı Erbain isimli eserinin tek nüshasını 1917 yılında kopya etmiştir. Daha sonra yapılan bu kopya iki yönlü anlam kazanmıştır: Bu nüsha itilaf devletlerinin İstanbul'u Birinci Dünya Savaşında (1918) işgal etmeleri ve çekilirken de kütüphanedeki eserleri götürmeleri üzerine kaybolmuştur. İkincisi ise yıllar sonra Prof. Dr. Esat Coşan doktora tezi olan Makalat-ı Erbain için farklı nüshalar arasında bu tek kopya nüshadan yararlanmıştır.¹³

Bu çalışmanın yayınlanma fikri uzun süren bir hazırlık döneminin ardından oluştu ve son şeklini aldı. Önce makaleler için Mihrab Mecmuasının tamamını temin ettik. Bilahare Mihrab Mecmuasındaki Hilmi Ziya Ülken'in üç makalesi üzerinde çalışmaya başladık. Ardından makalelerde kullanılan kaynakların temini yoluna giderek bu kez de kaynaklar üzerinde çalışmaya başladık. Bu kadarla da yetinmeyip bu çalışmada anlatılan konuları destekleyecek başka yazıların(makalelerin) da konulmasını uygun gördük. Bütün bunları yaparken konu

¹² Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı, 1969, s. 3, n8.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı, 1969, s. 10, n. 38; Hacı Bektaş Veli, Makalat, Neşreden, Esad Coşan, Ankara: Seha Yayınları, 1986, s.12.

bütünlüğünün bozulmamasına özen gösterdik. Konu ile alakalı başka yazılar da konulabilirdi. Öncelikle kitabın ebadının fazlalaşarak konu bütünlüğündün çıkmak istemedik. Bir başka neden ise buraya konulacak yazılar muhtelif kütüphanelerde yazma eserlerdir. Böyle olunca da zaman ve mekan itibariyle bu yazıların buraya konulmasını zorlaştırdı.

Bunların dışında Hilmi Ziya Ülken'in Hayatı, Eserleri, Türk Sosyoloji Tarihinde Yeri ve kitabın birinci bölümünde bulunan üç makalesi hakkında kısa bilgiler verdik.

a-Hayatı

Türkiye’de sosyolojinin ikinci kurucusu olarak kabul edilen Hilmi Ziya Ülken’in hayatı akademik çalışmalar ile doludur. Sosyal Bilimlerin hemen her alanında yazı yazmıştır. Başlı başına bir üniversite olan Hilmi Ziya Ülken’in Tıp ile başlayan serüveni Coğrafya, Felsefe, Sosyoloji, Ahlak ve Mantık ile devam etmiş ve bunlara bir de sanat ile olan birlikteliğini ekleyerek Hat, Minyatür ve Resimi de dahil etmiştir.

Çocukluğundan itibaren hem aile hem de aile çevresi ilmiyeden maruf şahıslarla doludur. Daha sonraki yıllarda da bu çevre artarak devam etmiş ve kendi arkadaş çevresini de geniş tutmasını sağlamıştır.¹⁴ Bu arkadaş çevresi de sonradan Türkiye’ye mal olmuş tanınmış insanlardan oluşmaktadır. Eş, dost, fikri ve ilmi düzeyde birlik yaptığı arkadaşlarıyla evinde de gece sabahlara kadar devam eden değerlendirmeler ve fikir alış verişleri sürmüştür.¹⁵

Ailesi hem anne hem baba tarafından memur ve ilmiye sınıfındandır. 1901 yılında İstanbul’da ilmi düzeyi yüksek bir aile içerisinde dünyaya gelmiştir.¹⁶ Hayatı boyunca yapmış olduğu bütün çalışmalarında aile ortamının etkisi büyük olmuştur. İlk öğrenimini “Tefeyyüz” idadisi ilk kısmında orta ve lise öğrenimini İstanbul Sultanisinde (lisesi) yaptı. 1918 yılında Mülkiyeye girerek 1921 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünde asistanlığa başlamış

¹⁴ Hatice Ülken, “Eşim Hilmi Ziya’nın Özel Hayatı”, **Sosyoloji Konferansları**, Onyedinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979, s. 9.

¹⁵ Gülseren Artankul, “Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken”, **Sosyoloji Konferansları**, Onyedinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979, ss. 1-8.

¹⁶ Hasan Tanrıkut, “Hilmi Ziya: Hayatı, Eserleri, Sistemi”, **Yeni İnsanlık**, Sayı 4, 1940, s. 18.

ve asistanlığı boyunca aynı zamanda 1921-1924 yılları boyunca Felsefe Tarihi ve Ahlak bölümünü tamamlamıştır. Yine bu yıllarda kütüphane memurluğunda bulunmuştur. 1924 yılında Edebiyat Fakültesi-öğrencisi Hatice Zühtü ile nişanlanmıştır. Bu yıldan itibaren Milli Eğitim Bakanlığına öğretmenlik için başvuruda bulunmuş ve Bursa ile başlayan öğretmenlik görevi Ankara'da devam etmiş hatta bir ara bakanlık bünyesinde de memuriyette bulunmuştur. Hilmi Ziya Ülken, 1924 yılında Hatice Zühtü ile evlenmiş. 1926 yılında öğretmenliğe İstanbul'da devam etmiş. 1928 yılında bir kız çocuğu dünyaya gelmiş (Gülseren Ülken Artankul). Öğretmenliğinin yanı sıra araştırmalarına devam ederek bir çok eser yayınladı. Bu eserlerden özellikle Umumi İctimaiyat (1931) ve Türk Tefekkürü (1933) isimli eserleri Mustafa Kemal'in dikkatini çekmiş ve köşke davet etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı adına Almanya'ya göndermiş ve üstelik dönüşünde "İstanbul Üniversitesinde kurulacak olan Türk Tefekkür Tarihi Kürsüsü doçenti olarak göreve başlatalım" demiş. Almanya dönüşü Türk Tefekkür Tarihi doçenti olarak Edebiyat Fakültesine atanmıştır. 1936 yılında İctimai Doktrinler Tarihi öğretim üyeliğine, 1940 yılında da Felsefe profesörlüğüne seçilen Hilmi Ziya Ülken, 1942 yılında da Sosyoloji ve İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Sanat Tarihi profesörlüğüne getirilmiştir. Ahlak-Umumi Felsefe Kürsüsü başkanlığı da yapan Hilmi Ziya Ülken, 1957 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde ordinaryüs profesör olmuş ve Felsefe ve Sosyoloji okutmuştur.

1960 yılında üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılarak 147'likler arasında yer alan Hilmi Ziya Ülken, yasa değişmesine rağmen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki görevi bırakıp geri dönmemiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde iki dönem de dekanlık yapan Hilmi Ziya Ülken, 1973 yılında emekliye ayrılmıştır. Emekli oluncaya kadar ulusal ve uluslararası bir çok kongre ve seminerlere katılıp bildiri sunan Hilmi Ziya Ülken, akademik alanda göstermiş olduğu üstün gayretleriyle sosyal bilimlerin

özellikle de sosyolojiye ikinci altın çağını yaşatmıştır. Bu anlamda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde yayınladığı Sosyoloji Dergileri bunun en güzel örneklerindendir.

Hilmi Ziya Ülken 5 Haziran 1974 yılında vefat etmiştir.

b-Türk Sosyoloji Tarihindeki Yeri

Türkiye’de sosyoloji Osmanlı Devletinden günümüze ayrı bir ilgiye mazhar olmuştur. Darülfunûn Edebiyat Fakültesinde İktisadiyat kürsüsü kurulmuş, dersler verilmiş ve bir de dergi çıkartılmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşu ile üniversitede sosyolojiye ilgi azalarak eski şatafatlı dönemini kaybetmiştir. Sosyolojinin ders olarak okutulmasına ön ayaklık eden İttihat Terakki Cemiyeti mensuplarının ideolojik¹⁷ bir sosyoloji kurgusu¹⁸ bir süre sonra da Cumhuriyet ile siyasal ve sosyal tercih olarak gerçekleşmesi nedeniyle adeta kenara itilmiştir.¹⁹

Bu dönemden 1940’lı yıllara kadar Türkiye’de sosyoloji için uzun süren bir suskunluk dönemi başlamıştır. Bu sessizliği sosyolojiyi İstanbul Üniversitesinde yeniden canlandırarak bozan Hilmi Ziya Ülken’dir. Dolayısıyla 1940’lı yıllardan sonra sosyoloji bilim dalı önemli bir canlılık ve yoğunluk kazanmıştır.²⁰ Çünkü Türkiye’de sosyoloji bilim dalında ilk profesör Hilmi Ziya Ülken’in olmasının ardından yeni bir

¹⁷ Nuray Mert, “Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 199-200.

¹⁸ Aynur İlyasoğlu, “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihini Yazmak: Bir Sorunlaştırmaya ve Yaklaşım Önerisi”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 86-87.

¹⁹ İsmail Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s. 16-17.

²⁰ Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 175-197.

dönem başlamıştır.²¹ Hilmi Ziya Ülken dönemi olarak adlandırılan bu dönem, onun 147'ler arasında üniversiteden ayrılış tarihi olan 1960'lı yıllara kadar sürmüştür.

Hilmi Ziya Ülken sosyoloji bölümünde bulunduğu bu tarihlerde sosyoloji bölümüne bağımsızlık kazandırmakla kalmamış aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsünün de ikinci başkanlığını yapmış ve bölüm adına bir de dergi çıkarmıştır.²² Dergi yayını daha önce çıkan İctimaiyat Mecmuası çizgisinde olmuştur. Çünkü 1940'lı yıllardan sonra Türk Sosyolojisi iki akımla temsil edilmeye başlanmıştır: Ankara Ekolu ve İstanbul Ekolu. İstanbul Ekolu içerisinde yer alan Hilmi Ziya Ülken'in çizgisi geleneksel ve Kıta Avrupasına dayanmaktadır.

Yine o, döneminde milletlerarası sosyoloji kongrelerine katılıp izleyerek, bildiri sunarak ve bunların yayınlanmasını da sağlamıştır. Ayrıca 1952 yılında Dünya Sosyoloji Kongresinin sosyoloji bölümü tarafından Türkiye'de yapılmasına da öncülük etmiştir. Bilahare Dünya Sosyoloji Derneğinin üyeliğine de kabul edilmiştir. Bu üyelik bir Türk için uluslar arası düzeyde ulaşabildiği en yüksek düzey olmuştur. 1960'lı yıllarda Dünya Sosyoloji Derneğine yapılan bir ihbar üzerine bu üyelikten çıkarılmıştır.²³

²¹ Bayram Kaçmazoğlu, "1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 2, 1990-91, s. 28.

²² Baykan Sezer, "Hilmi Ziya Ülken", *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002, s. 65.

²³ Nilgün Çelebi, "Sosyolojinin Türkiye'de Kurumsallaşması", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayınları, 2001, s. 24. Ayrıca bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Özellikle Prof. Dr. Nilgün Çelebi bu konuda Uluslararası Sosyoloji Derneği kayıtlarına dayanarak çarpıcı ve ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu bilgiler ise Türkiye'de Sosyoloji ve özellikle de Hilmi Ziya Ülken ile ilgili hiçbir yerde rastlanmayacak bilgiler içermektedir. *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002, s. 89-101.

Hilmi Ziya Ülken bunlarla da kalmayarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünün bağımsız hale gelmesinden itibaren bölümde yerli yabancı hoca ders vermeye başlamış, derslerin ağırlıklı kısmını da kendisi vermiştir.²⁴

c-Eserleri

Son dönem Türk yazın tarihi içerisinde müstesna bir yere sahip olan Hilmi Ziya Ülken, birbirinden bağımsız alanlarda eser vermiştir. Yurt içi ve yurt dışı yayınlarının yanı sıra çevirileri de önemli bir yer tutar. Akademik yayınlardan günlük gazete ve dergilere kadar bir çok yayın organlarında makaleleri yayınlanmıştır. Ağırlıklı olarak sosyal bilimler, düşünce ve kültür tarihi alanında eserler vermiştir.²⁵ Esasen Hilmi Ziya Ülken'in yayınları müstakil bir bibliyografya yapılmasını gerektirecek kadar yekun teşkil etmektedir.

Eserlerini Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Düşünce ve Kültür Tarihi gibi ana başlıklar altında toplamak mümkündür. Hilmi Ziya Ülken, yurt içi ve yurt dışındaki görevlerinde de bu alanlarda son derece önemli eserler vermiştir. Mesela Sosyoloji Bölümünde görevliyken Sosyoloji Dergisini yeniden yayınlamıştır.²⁶

Zaten daha ilk gençlik yıllarından itibaren yayın hayatına atılarak bir çok konuda kalem oynatmıştır. Zaman zaman farklı alanlarda yazı yazması eleştirilmiş olmasına rağmen yazdığı her

²⁴ Mehmet Yalvaç, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Sayı 1, 1985, ss. 66-72.

²⁵ Kurtuluş Kayalı, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 47-61.

²⁶ Oğuz Arı, "Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken", **Sosyoloji Konferansları, Onüçüncü Kitabı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 47.

konunun hakkını vermesini de bilmiş ve üstelik yazdığı her eser de alanlarında ilkler arasında yer almıştır.²⁷

Sosyoloji bölümünün aktif hale gelmesi yurt içi yurt dışı konferansları ile bir çok bilim dalında göstermiş performansla yayınladığı eserleri yanında dergicilik²⁸ ve dernekçiliği de önemli bir yer tutar.²⁹ Bu faaliyetleri ile de sosyolojinin yaygın ve kurumsal hale gelmesi çabasını vermiştir.

Bu çalışmanın kapsamı içerisine sığmayacak kadar geniş olan Hilmi Ziya Ülken bibliyografyası için sadece yayınlanmış eserleri ve Sosyoloji konulu yayınlarını vermeyi uygun bulduk.³⁰

1-Yayınlanmış Eserleri

Umumi Ruhیات, İstanbul: 1927.

Felsefe Dersleri I, İstanbul: 1928.

Aşk Ahlakı, İstanbul:1931.

Felsefe Yıllığı, İstanbul: 1931-1935.

Türk Tefekkür Tarihi, İstanbul: 1932.

İnsani Vatanseverlik, İstanbul: 1933.

Telifçiliğin Tenakuzları, İstanbul:1933.

Türk Filozofları Antolojisi, İstanbul: 1935.

Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, İstanbul: 1935

²⁷ Aslan Kaynardağ, "Tanıdığım Toplumbilimciler", **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s. 164.

²⁸ Cavit Orhan Tütengil, "Hilmi Ziya Ülken'in Çıkardığı Dergiler ve Bu Dergilerde Yaptığı Yayınlar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı 1-4, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977.

²⁹ Cavit Orhan Tütengil, "Ülken Üzerine Notlar", **Sosyoloji Konferansları**, Onyedinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979, s. 34.

³⁰ Bu bölümün hazırlanmasında Prof. Dr. Necati Öner ve Prof. Dr. Eyüp Sanay'dan yararlandık: H. Haluk Erdem, "Hilmi Ziya Ülken'in Kendi Kaleminden Hayatı ve Eserleri", **Türk Yurdu**, Sayı 174, ss. 7-11; Eyüp Sanay, Hilmi Ziya Ülken, 2. Baskı, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları 1991, s. 123-152.

- Türk Mistizminin Tetkikine Giriş, İstanbul: 1935.
Yirminci Asır Filozofları, İstanbul: 1936.
İllyet Meselesi ve Diyalektik, Ankara: 1938.
Posta Yolu, İstanbul: 1941.
Şeytanla Konuşmalar, İstanbul: 1942.
Mantık Tarihi, İstanbul: 1942.
Yarım Adam, İstanbul: 1943.
Tasavvuf ve Psikoloji, İstanbul: 1946.
Ahlak, İstanbul: 1946.
İslam Düşüncesi, İstanbul: 1946.
İslam Medeniyetinde Tercümeler ve Tesirleri, İstanbul: 1947.
Türk Kozmogonisi: Türk Mitolojisi, Türk Halk Hikmeti, Teknik, Tefekkür, Ankara: 1947.
İslam Sanatı, İstanbul: 1948.
Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul: 1951.
İbn Rüşd, İstanbul: 1951.
Farabi Tetkikleri, İstanbul: 1951.
İslam Düşüncesine Giriş, İstanbul: 1954.
İbn Sina Risaleleri, İstanbul: 1954.
İslam Felsefesi Tarihi, İstanbul: 1957.
İbn Sina, İstanbul: 1957.
Felsefeye Giriş I, Ankara: 1957.
Felsefeye Giriş II, Ankara: 1958.
Bilgi ve Değer, Ankara: 1965.
Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: 1966.
İslam Felsefesi, Ankara: 1967.
Eğitim Felsefesi, İstanbul: 1967.
Varlık ve Oluş, Ankara: 1968.
İlim Felsefesi I, Ankara: 1969.
Genel Felsefe Dersleri, Ankara: 1972.

2-Sosyoloji İle İlgili Eserleri

Felsefe ve İctimaiyat Dergisi, İstanbul: 1927-1929.

Umumi İctimaiyat, İstanbul:1931.
İctimai Doktrinler Tarihi, İstanbul: 1940.
Farabi, İstanbul: 1940.
İbn Haldun, İstanbul: 1941.
Ziya Gökalp, İstanbul: 1942.
Dini Sosyoloji, İstanbul: 1943.
Sosyoloji, İstanbul: 1943.
Resim ve Cemiyet, İstanbul: 1943.
Yahudi Meselesi, İstanbul: 1944.
Milletlerin Uyanışı, İstanbul: 1945.
Sosyolojiye Giriş, İstanbul: 1947.
Millet ve Tarih ve Şuuru, İstanbul:1948.
Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul: 1951.
Sosyoloji Problemleri, İstanbul:1955.
Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğrenimi ve Araştırmaları, İstanbul: 1956.
Veraset ve Cemiyet, İstanbul: 1957.
Siyasi Partiler ve Sosyalizm, İstanbul: 1963.
Değerler, Kültür ve Sanat, İstanbul: 1965.
Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul: 1970.
Toplum Yapısı ve Soya Çekme, İstanbul: 1971.

3-Sosyoloji İle İlgili Makaleleri

“Anadolu Örfü ve Destanları”, Anadolu Mecmuası, Sayı 1, 1340, ss. 25-32.
“Anadolu Örfü ve Destanlar”, Anadolu Mecmuası, Sayı 2, 1340, ss. 59-63.
“Türkler-ve Moğollar”, Anadolu Mecmuası, Sayı 5, 1340, ss. 168-176.
“Liseler ve Muallim Mekteplerinde İctimaiyat Programları”, Felsefe ve İctimaiyat Dergisi, Sayı 1, 1927, ss. 63-75.
“Dini İctimaiyat: Mevzuu”, Felsefe ve İctimaiyat Dergisi, Sayı 4, ss. 264-271.

“İtikatların Menşei Meselesi”, Felsefe ve İctimaiyat Dergisi, Sayı 5, ss. 321-333.

“Bizde Fikir Cereyanları” Felsefe ve İctimaiyat Dergisi, Sayı 4, 311-314.

“Beşeri Edebiyatın Maşeri Esasları”, Felsefe ve İctimaiyat Dergisi, Sayı 5, Cilt 2, ss. 370-379.

“Şehir İctimaiyatına Medhal I”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 86/14, 1931, ss. 44-52.

“Şehir İctimaiyatına Medhal II”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 87/15, 1931, ss. 73-91.

“Şehir İctimaiyatına Medhal III”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 88/16, 1931, ss. 110-119.

“Şehir İctimaiyatına Medhal IV”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 89/17, 1931, ss. 178-186.

“Şehir İctimaiyatına Medhal V”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 91/19, 1931, ss. 252-264.

“Şehrin İktisadi Fonksiyonu I”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 93/21, 1932, ss. 390-394.

“Şehrin İktisadi Fonksiyonu I”, İstanbul Belediye Mecmuası, Sayı 94/22, 1932, ss. 429-433.

“Şahsiyetin İctimai Sınırları”, Mülkiye Mecmuası, Sayı 17, 1932, ss. 7-10.

“Din ve Akıl”, Mülkiye Mecmuası, Sayı 18, 1932, ss. 11-15.

“Durkheim”, Yeni Adım Mecmuası; Sayı 225, 1939, ss. 6.

“Fert ve Cemiyet”, İnsan Mecmuası, Sayı 1, 1938, ss. 57-65.

“Medeniyetin Yürüyüşü”, İnsan Mecmuası, Sayı 2, 1938, ss. 84-91.

“İctimai Determinizm”, İnsan Mecmuası, Sayı 2, 1938, ss. 165-175.

“İmparatorluğun Tekamülü”, İnsan Mecmuası, Sayı 3, 1938, ss. 241-259.

“İmparatorlukların Alt Bünyesi”, İnsan Mecmuası, Sayı 4, 1938, ss. 349-368.

“İmparatorlukların Üst Bünyesi”, İnsan Mecmuası, Sayı 5, 1938, ss. 441-456.

“Memleketi Tanımak”, İnsan Mecmuası, Sayı 4, 1938, ss. 377-379.

“Anket, Monografik ve Memleket”, İnsan Mecmuası, Sayı 6, 1938, ss. 521-528.

“İçtimai Teşekküllerin Temeli: İş”, İnsan Mecmuası, Sayı 8, 1938, ss. 671-676.

“Tanzimat ve Humanizma”, İnsan Mecmuası, Sayı 9, 1938, ss. 689-694.

“Osmanlı Saltanatında Toprak Sistemi”, İnsan Mecmuası, Sayı 9, 1938, ss. 742-756.

“İş Hakkında”, İnsan Mecmuası, Sayı 10, 1938, ss. 823-831.

“İçtimai Hadise Nedir? ”, İnsan Mecmuası, Sayı 7, 1938, ss. 396-401.

“Meşrutiyetin Tereddüt Devri”, İnsan Mecmuası, Sayı 10, 1939, ss. 769-778.

“Totemizm Etrafında Münakaşalar”, İnsan Mecmuası, Sayı 11, 1939, ss. 905-917.

“Zaman ve İnsan”, İnsan Mecmuası, Sayı 12, 1939, ss. 997-1002.

“Sanat ve Cemiyet”, İnsan Mecmuası, Sayı 13, 1939, s. 26.

“Yeni Klasik”, İnsan Mecmuası, Sayı 13, 1941, s. 29.

“Destan ve İnsan”, İnsan Mecmuası, Sayı 22, 1943, ss. 1-3.

“Destan ve İnsan”, İnsan Mecmuası, Sayı 23, 1943, ss. 3-6.

“Destan ve İnsan”, İnsan Mecmuası, Sayı 24-25, 1943, ss. 3-6.

“Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 1, 1942, ss. 3-168.

“İçtimai Araştırmalar”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 1, 1942, ss. 271-321.

“İçtimai Üst Yapı Olarak Hukuk Sosyolojisine Giriş”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 2, 1943, ss. 22-66.

- “Hukuk Sosyolojisinin Unsurları”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 2, 1942, ss. 105-170.
- “İktisadi Sosyoloji”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 3, 1945-46, ss. 3-103.
- “Sosyolojinin Dalları”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 4-5, 1949, ss. 134-144.
- “Gönen Bölge Monografisi”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 10-11, 1955-56, ss. 115-154.
- “Sanat, Düşünce ve İctimai Bünye”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 13-14, 1959, ss. 1-35.
- “İptidailerde İctimai Bünye ve Din”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 15, 1959, ss. 26-57.
- “Sosyolojide Yeni Akımlar”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 15, 1960, ss. 105-139.
- “Muasır Alman İctimaiyatı”, Ülkü Mecmuası, Sayı 41, 1936, s. 2.
- “Hukuk ve Cemiyet”, İş Dergisi, Sayı 30-31, 1942, ss. 162-164.
- “Hukuk ve Cemiyet”, İş Dergisi, Sayı 138, 1953.
- “Biz Cemiyete Ne Borçluyuz? Bir Ömür mü? Bir Jest mi?”, İstanbul Dergisi, Sayı 60, 1946, ss. 3-4.
- “Hristiyanlık ve Puta Tapan Dinler”, İstanbul Dergisi, Sayı 62, 1946, ss. 2-4.
- “İslamiyette Eski Dinlerin İzleri”, İstanbul Dergisi, Sayı 63, 1946, ss. 4-5.
- “İctimai Bünyemiz ve Öğretim Sistemi”, Bilgi Dergisi, Sayı 29, 1949, ss. 6-9.
- “Millet ve Destan”, Şadırvan Dergisi, Sayı 1, 1949, ss. 6-7.
- “Üniversite Sitesi I”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 1, 1951, ss. 4-7.
- “Türkiye’de Köy Sosyolojisi”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 1, 1951, ss. 22-27.
- “Sosyolojinin Sınırları”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 1, 1951, ss. 38-43.

“1950 Zürich Milletlerarası Sosyoloji Kongresi”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 1, 1951, ss. 48-52.

“Osmanlı Tarihinde ve Bugün (İçtimai Metabolizma) Hadisesine Dair Notlar”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 2, 1951, ss. 39-42.

“XV nci Sosyoloji Kongresi”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 2, 1951, ss. 54-55.

“Fetih Devrinde Fikir ve Kültür Hayatı”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 3, 1953, ss. 4-10.

“Türkiye’de İş Göçleri”, Sosyoloji Dünyası Dergisi, Sayı 3, 1953, ss. 19-25.

“Tarih Boyunca İnsan ve İdeali”, Türk Düşüncesi Dergisi, Sayı 3, 1954, ss. 165-166.

“Anadolu Köylerine Dair Araştırmalar”, Türk Düşüncesi Dergisi, Sayı 3, 1954, ss. 188-191.

“Anadolu Köylerine Dair Araştırmalar”, Türk Düşüncesi Dergisi, Sayı 4, 1954, ss. 276-280.

“Anadolu Köylerine Dair Araştırmalar”, Türk Düşüncesi Dergisi, Sayı 6, 1954, ss. 435-438.

“Anadolu Köylerine Dair Araştırmalar”, Türk Düşüncesi Dergisi, Sayı 9, 1954, ss. 184-191.

“Demirperde Gerisinde Sosyoloji”, İş ve Düşünce Dergisi, Sayı 187-188, 1957, ss. 3-4.

“Milletlerarası Sosyoloji Kongresi” İş ve Düşünce Dergisi, Sayı 195, ss. 14-15.

“Ortadoğunun Sosyolojisi”, İş ve Düşünce Dergisi, Sayı 209, ss. 4-6.

II-Mihrab Mecmuasındaki Makaleler

Üç bölümden oluşan Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi'nin birinci bölümünde Hilmi Ziya Ülken'in makalelerini verdik. Bu makaleler, Mihrab Mecmuasındaki "Orta Asya'da Türkmen-Türkmenin Dini", "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahadeleri" ve "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya" adlı üç makalesinden oluşmaktadır.

Makalelerin kaynaklarının bir kısmını dipnotta genişleterek daha fazla bilgi vermeyi uygun gördük. Makalelerde verdiği diğer kaynaklarını da bir süre çalışmaya başladık ve makalelerin kaynakları ismiyle de ikinci bölümü oluşturduk.

Makalelerin kaynaklarını vermedeki düşüncemize gelince öncelikle araştırmacıların farklı kaynaklardan da yararlanma gayesini güttük. Ayrıca Alevilik-Bektaşilik konusunda yürütülen çalışmaların kaynaklarının görülmesi için de verdik. Çünkü Alevilik-Bektaşilik konusunda yürütülen araştırmaların bir kısmı yazılı kaynaklara bir kısmı da alan araştırmalarına dayanmaktadır. Yazılı kaynaklar ve alan çalışmalarına göre hazırlanan bu makaleler, günümüzde örneklerinin neredeyse parmakla gösterilecek kadar az olduğu göz önünde bulundurulacak olursa önemlidir.

Modernleşme sürecinde kendi kaynaklarımızla olan ilişkilerimizin neredeyse koptuğu bu nedenle de Anadolu'daki Türklerin dini sosyal hayatları ile ilgili yürütülen çalışmaların yetersiz kaldığı ya da çoğaltılamadığını söyleyebiliriz³¹. Hele buna bir de meydana gelen değişimin nereden nereye olduğu

³¹ Yukarda da ifade edildiği gibi günümüzde geleneksel Alevilik-Bektaşilik araştırmalarının tek temsilcisi Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'tır. Onun titiz çalışmalarıyla bu ekol devam etmektedir. Eserlerinden bazılarını şöyle: Babailer İsyanı, Kalenderiler, Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Zındıklar ve Mülhidler, İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Menakıbnameler, Sarı Saltık ve bazı makalelerinden oluşan Türkler, Türkiye ve İslam, Türk Süfiliğine Bakışlar gibi eserlerini sayabiliriz.

konusundaki tutumumuz da eklenince Anadolu dini sosyal yaşamı üzerine yürütülen araştırmalar yüzeyselleşti. Çünkü meydana gelen değişime seçkinlerin bakışları ideolojik ön kabullerden oluşmaktadır. Olumsuz bir anlam yüklenerek belirlenen nereden kısmı ideolojik yaklaşımın sonucu görmezden gelinmiş ve bağlar koparılmıştır. Oysa Anadolu'nun dini sosyal yapısı asırlardır devam eden ve bir çok kültürün karışımından oluşmuştur. Günümüzde Anadolu'nun dini sosyal yapısını betimlemek veya açıklamak için değer yargılarından uzak olarak değişimin ele alınması gerekirdi. Yani önceden belirlenen “nereden” kısmına daha kolay olan “nereye” kısmı hızlı bir şekilde ileri sürülerek kolayca konumlandırılmamalıydı. Hatta bu durum olumlanan ve arzulanan olduğu için de bütün kurallar meşru görölmektedir. Böyle iken seçkinlerin “Türk Müslümanlığı” adında formüle ettikleri yeni kimliğin kurgulanması bir yana ideolojik ve ön kabullerden oluşan bu duruşun aksine “Halk Dindarlığının” görölmesi bakımından önemli ip uçlarını bu yaklaşımın dışında yakalayabilme imkanını sağlayabiliriz. Çünkü modernleşme sürecinde Türk toplumunun dini sosyal hayatında meydana gelen değişim bu yaklaşım ve araştırmalarla bütünleştirilebilecektir.

Bu hatırlatmalardan yola çıkarak uzun soluklu bir çabanın içerisini girmiş olduk. Bu nedenle de ilk planda Hilmi Ziya Ülken'in makaleleri ile içe başladık ve bu hususu somutlaştırmak için de hem makaleleri hem de makalelerin kaynaklarını verdik. Birinci ve ikinci bölümlerde ele alman konular çerçevesinde yeni bir bölüm oluşturduk. şimdi sırasıyla bu üç aşamayı kısaca anlatalım.

1-Birinci Bölüm

Öncelikle birinci bölümde yer alan üç makaleyi de Latin harflerine aktarıırken metnin ifadelerini korumaya özen gösterdik. Çünkü sadeleştirirken dilin akıcılığı ve zenginliği ile

yazarın kendi tarzı bir şekilde bozulmaktadır. Bunu muhafaza ederek hem dönemin kullanılan ifade biçimini hem de Hilmi Ziya Ülken'in kendi ifadelerini yansıtmış olduk.

Birinci bölümde yer alan makalelerin kullandığı kaynaklar hakkında daha geniş bilgi verdik. Bunu kullanılan kaynakları zaman zaman açıklayarak zaman zaman da genişleterek yaptık. Böylece verilen bu ek bilgiler makalelerde anlatılan konuların daha fazla bilgi ile donatılmasını sağlamış oldu. Yalnız bu ek bilgilerle kitabın konu bütünlüğünden kopmamasına özen gösterdik.

Metin içerisinde yer alan Arapça ve Farsça kısımların çevirisini verirken kimi yerde bu ifadeleri Latin harfleriyle verdik. Dipnotlardaki bu çeviri ve açıklamaların bize ait olanları için (A.T.) işaretini koyduk.

Birinci bölümde yer alan üç makale Mihrab Mecmuasında yayınlanmıştır. Makaleler konuları itibariyle birbirini tamamlamaktadır. Sırasıyla ilkinden başlamak üzere makaleleri Mihrab Mecmuasındaki sıra ve sayfa numaralarıyla verelim ve kısaca tanıtalım:

Birinci makale

Birinci bölümde yer alan ilk makale kendi içerisinde iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde sosyal yapı ikinci kısımda dini yapı ele alınmaktadır. Türklerin Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerdeki eski inançlarını konu almaktadır. Özellikle Orta Asya'da tek tanrı inancına sahip olan Türkler, zıtların ahenk içinde yer aldığı ikili bir inanca sahiptir. Buradan devam ederek yine Orta Asya'daki Türkmenlerin dini sosyal ve siyasi yapısını konu almaktadır.

Hilmi Ziya, "Orta Asya'da Türkmen: Türkmenin Dini", **Mihrab Mecmuası**, Sene 1, Sayı 8-9-10-11-12-15/16, İstanbul: Yeni Matbaa, 1924.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Orta Asya’da Türkmen”, Sayı 8, ss. 237-244.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Orta Asya’da Türkmen”, Sayı 9, ss. 376-380.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, Sayı 10, ss. 313-316.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, Sayı 11, ss. 337-342.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, Sayı 12, ss. 372-377.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, Sayı 15-16, ss. 480-488.

İkinci makale

Birinci makalede Orta Asya’da yaşayan Türklerin sosyal ve dini yapıları aktarıldıktan sonra Orta Asya’dan göç ederek Anadolu’ya doğru yol alan Türkmenlerin, İslam ile tanışmaları neticesinde milli dinin, halk inançlarının Müslümanlıkla beraber devam ettiğine yer vermektedir. Esasen Anadolu’ya yerleşen Türkmenlerin eski inançlarının bilinenden daha fazla etkisinin olduğunun üzerinde durmaktadır. Bu düşüncesini Anadolu Türkmenlerinin dini sosyal yapısının öncüleri ve mimarları olan üç kişi üzerinden örneklendirmektedir. Bunlar Barak Baba, Geyikli Baba ve Hacı Bektaş Velidir.

Hilmi Ziya, “Anadolu’da Dini Ruhیات Müşahedeleri”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 13/14-15/16, İstanbul, 1340-1924.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Anadolu’da Dini Ruhیات Müşahedeleri: Barak Baba ve Geyikli Baba”, Sayı 13/14, ss. 434-448.

-----, **Mihrab Mecmuası**, “Anadolu’da Dini Ruhیات Müşahedeleri: Hacı Bektaş”, Sayı 15/16, ss. 515-530.

Üçüncü makale

Bu makalede ise tamamen yerleşik hayatın sonuçları üzerinde durarak Orta Asya'dan Anadolu içlerine yerleşmiş olan Türkmenlerin yerleşik hayat içerisinde İslam görüntüsü ile tamamen örtülen milli benliğin izlerini sosyal yapı ve sosyal kurumlarla bütünleştirdiklerini anlatmaktadır. İslam etkisiyle Anadolu'nun Müslüman Türk damgasını taşıyan bir şehirde İslam öncesi inançların etkisiyle dini sosyal yapıda belirgin olarak etkili olduğu üzerine vurgu yaparak Konya şehri örneğinde de sosyal sınıfları vermektedir. Yazar baştan sona her üç makalede aynı görüşün uzantıları üzerinde durmuş ve bir bütünlük içerisinde aynı konunun izlerini sürmüştür.

Hilmi Ziya, "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya", **Mihrab Mecmuası**, Sayı 17/18, Sayfa, 563-571.

2-İkinci Bölüm

İkinci bölümde verilen yazılar(makaleler) Hilmi Ziya Ülken'in makalelerinde kullandığı kaynaklarıdır. İkinci bölüm de bir yönüyle Hilmi Ziya Ülken'e ait kabul edilebilir. Çünkü ileri sürdüğü hipotezlerini doğrulamak için yazar, seçtiği/yararlandığı kaynakları kendisi belirler ve hipotezlerini kullandığı kaynaklarıyla ispata çalışır. İşte bu yönüyle de bu bölümde verilen yazılar(makaleler) Hilmi Ziya Ülken'e ait kabul edilebilir.

Diğer yandan da her bir kaynak kendi içerisinde ayrı birer eserdir. Böyle olunca da bu bölümde bu yazıları(makaleleri) vermekle okuyucu açısından yeni bir şeyi ortaya koymaya çalıştık. Hem yazarın ileri sürdüğü fikirleri hem de yararlandığı kaynaklarında ileri sürülen fikirleri vererek her ikisi arasındaki bütünlüğün görülmesini istedik. Böylece Alevilik-Bektaşilik konusunda hemen ilk denebilecek makalelerin kendi içindeki

bütünlüğünü anlatacak şekilde Alevilik-Bektaşilik literatürünü de vermiş olduk.

Bu bölümdeki yazılar(makaleler) yazarlarının ölüm tarihleri ve yaşadıkları dönemlere göre verilmiştir. Bunlardan ilki Ayni'nin İkdu'l-Cüman isimli eseridir. Hilmi Ziya Ülken, Ayni'nin bu eserini Amasya Tarihi'nden alıntılarla vermiştir. Böylece Ayni'nin bu eserindeki bölümü hem Amasya Tarihi hem de Hilmi Ziya Ülken'in kaynakları arasında kabul ederek buraya koymayı uygun bulduk. Çünkü Ayni'nin İkdu'l-Cüman'ı Barak Baba ile ilgili en geniş bilginin verildiği kaynaklardan biridir. Bunun arkasından Taşköprüzade'nin Osmanlı ulemasını ele aldığı biyografik eseri Şakaik-i Numaniye'deki Geyikli Baba ile ilgili verdiği bilgiyi sadeleştirerek verdik. Diğer bir kaynak Karakaşzade Ömer Efendi'nin Fazlullah Hurufi ve Hurufiler hakkında bilgi verdiği eseri Nuru'l-Hüda ise bu konunun nadir kaynaklarından biridir. Yine bu eserdeki ilgili bölümü de sadeleştirdikten sonra verdik. Ayrıca Muhyiddin Arabi'nin eserine nazire olarak yazdığı Anka-yı Meşrik adlı eserinde Haşim Baba Üsküdari, Mevlevilik aleyhinde ve Bektaşilik lehindeki ifadeleriyle Hacı Bektaş'tan uzun uzadıya bahsederek Osman Gazi ile ilişki kurmaktadır. Yazma olan bu eserin Hacı Bektaş Kütüphanesindeki nüshasını sadeleştirerek verdik ve varak numaraları için de [] işaretini kullandık. Araştırma yazılarına gelince; Hüseyin Hüsamettin'in Amasya Tarihi'nde Barak Baba ile ilgili bölümünü aynen verdik. Baha Said Bey'in "Anadolu'da İctimai Zümreler ve Anadolu İctimaiyatı" isimli makalesini olduğu gibi koyduk.³² Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi ikinci sayısında Osmanlı Devletinin kuruluşunu konu alan Arif Bey'in makalesi ve Ahmet Refik'in Fatih zamanındaki vakfiyelerden yola çıkarak

³² Burada bir hatırlatmadan geçemeyeceğim, Baha Said Bey'in muhtelif yerlerde yayınlanmış makaleleri üzerine Doç. Dr. İsmail Gökem'in hazırlamış olduğu titiz çalışması Kültür Bakanlığı tarafından yayınlandı. Biz burada bu makaleyi konu bütünlüğü sağladığı ve Hilmi Ziya Ülken'in makalelerindeki teorik kurgunun tam anlamıyla anlaşılması için verdik.

Anadolu'da Türklerin kültürel olarak da varlıklarını ortaya koyduklarının göstergesi olan yer adlarının önemli ip uçlarını sunduğu çalışmasında Geyikli Baba'ya ait bir kayıt bulunmaktadır. Bütün bu örnekler, Anadolu'daki Türklük ve Müslümanlığın farklı açılardan görülebilmesi için biz de, buraya alınmasının isabetli olduğu kanaatini uyandırdı ve bu bölümü böyle oluşturmayı uygun gördük.

3-Üçüncü Bölüm

Türk Müslümanlığı projesi kapsamında yürütülen çalışmaların sürdürüldüğü Tanzimat sonrası ilk dönemden günümüze eski harfli Türk Tarihi kaynaklarından yararlanma imkanı her geçen daha da azalmıştır. Bunun bir çok nedeni arasında özellikle Harf Devrimi çerçevesindeki negatif tutum, beraberinde eski harfli kaynaklara ulaşma kabiliyetini de ortadan kaldırmıştır. Belki de sadece bu kabiliyetin ortadan kalkmasıyla kalmamış aynı zaman da psikolojik olarak duygusal bağlılık kopmuş ve kendi tarihine ait kaynaklardan yararlanamama hatta bu kaynaklara karşı güvensizlik oluşmuştur.

Esasen tam bu noktada ideolojik bir tavır benimsenmiştir. Çünkü bu eserlerin eski ya da başka bir alfabe ile yazılmış olduğu ve atalarımızın kullandığı gerçeğinden uzaklaştırarak "Oryantalist" bir tutuma kaydı. Bunun sonucu olarak da bu kaynakların zamanının geçtiği ve ihtiyacımızın olmadığı gibi bir alt yapıyla yeniden kurgulanan kimlik için bugün psikolojik bir isteksizlik hatta güvensizlik söz konusudur.

Bu durum zaman zaman İttihat Terakki ile başlayan ilk dönem çalışmaları ve batıda yürütülen çalışmalarla giderilmeye çalışılmaktadır. Esasen batıda yürütülen çalışmalar kendi tarihimize ait kaynaklara dayanmakta ve büyük çoğunluğu da yine ülkemizde bulunan eserlere bağlı olarak yürütülmektedir. Ülkemizde yürütülen çalışmaların büyük bir kısmı bir süre sonra yukarda belirtilen araştırmacıların kaynaklarından

aktarılarak veya adı geçen bu çalışmaların tekrarıyla yürütölmektedir. Doğal olarak da birbirini tekrar eden çalışmalarla karşılaşmaktayız.

Tam da bu noktada bir paradoks yaşıyoruz: Bir yandan bu kaynaklara karşı yukarıda belirtilen gerekçelerle güvensizlik diğör yandan da batıda yürütölen çalışmalar veya ideolojik kurguyla biçimlendirilmiş şekliyle bu kaynakları kabullenmekteyiz. Çünkü kabullendiğimiz noktada bu eserler tarihsel kimliklerinden arındırılmış olarak bizim için yeniden yazılmış olarak sunulmaktadır.

Bunun üzerine yukarıda belirttiğimiz sakıncaları göz önünde tutarak biz, Hilmi Ziya Ülken'in makalelerinde kullanmış olduğı kaynaklara ek bazı kaynaklar koyarak bu konudaki literatürü genişletmek ve araştırmacılara yeni kaynaklar sunmak istedik.

Bir önceki bölümde olduğı gibi bu bölümde de eserleri, yazarların yaşadıkları dönem sırasına göre koyduk. Böylece en eski kaynaktan günümüze konunun ele alınış sıralamasını takip etme imkanı olacaktır. Bu bölüme konan eserler daha çok Barak Baba'yı konu edinmektedir. Bu haliyle bu eserlerin bir kısmı hem Barak Baba dönemine rastlamakta hem de Barak Baba konulu çalışmaların başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Bu yazıları(makaleleri) üçüncü bölüme bu özelliklerinden dolayı koyduk ve şimdilik bunlarla yetindik. Belki birkaç eser daha konulması mümkündü ama bu bölümün daha fazla uzama endişesinden dolayı kaçındık. Bu eserler, Tarihi Olcaytu (Derya Örs'e ait çeviri) ile İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan biyografik eserlerden A'yanü'l Asır, Ed-Dürerü'l-Kamine, El-Menhelü's-Safi'dir. Bunlara bir de araştırma yazısı olan Fahruttin Ziya (Fındıkoğlu)'nun Hayat Mecmuasında yayınlamış olduğı Kelimat-ı Barak Baba makalesini ekleyerek bu bölümü tamamlamış olduk.

Mihrab Mecmuasında Hilmi Ziya imzasıyla yayınlanan diğör yazıların yer ve numaralarını da verelim:

- Hilmi Ziya, “Eski Tarz Gazel (Manzume)”, Sayı 1, s. 9.
Hilmi Ziya, “Geldim (Manzum), Sayı 2, s.56.
Hilmi Ziya, “Yıldızlara Kadar (Edebi), Sayı 3, ss. 77-78.
Hilmi Ziya, “Kırgızlar”, Sayı 4, ss. 114-117.
Hilmi Ziya, “Gece ve Güneş”, Sayı 6, s. 184.
Hilmi Ziya, “Son Sefer”, Sayı 7, s. 201.

KAYNAKÇA

- ARI Oğuz**, “Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”, **Sosyoloji Konferansları**, Onüçüncü Kitabı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.
- ARTANKUL Gülseren**, “Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken”, **Sosyoloji Konferansları**, Onyedinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.
- BAHA SAİD**, Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri, Giriş Yazan ve Yayına Hazırlayan İsmail Görkem, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- BALCIOĞLU Tahir Harimi** Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Mukaddime ve Ekler Hilmi Ziya, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.
- BOLAY Süleyman Hayri**, “Gülseren Ülken ile Babası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Hakkında Bir Söyleşi”, **Türk Yurdu**, Sayı 174.
- ÇELEBİ Nilgün**, “Sosyolojinin Türkiye’de Kurumsallaşması”, **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara: Anı Yayınları, 2001.
- COŞKUN İsmail**, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.
- Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002.
- ERDEM H. Haluk**, “Hilmi Ziya Ülken’in Kendi Kaleminden Hayatı ve Eserleri”, **Türk Yurdu**, Sayı 174.
- Hacı Bektaş Veli, Makalat, Neşreden, Esad Coşan, Ankara: Seha Yayınları, 1988.
- İLYASOĞLU Aynur**, “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihini Yazmak: Bir Sorunlaştırma ve Yaklaşım Önerisi”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

- KAÇMAZOĞLU** Bayram, “1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Sayı 2, 1990-91.
- KAYALI** Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- KAYALI** Kurtuluş, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- KAYNARDAĞ** Aslan, “Tanıdığım Toplumbilimciler”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.
- MERT** Nuray, “Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- SANAY** Eyüp, Hilmi Ziya Ülken, 2. Baskı, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları 1991.
- SEZER** Baykan, “Hilmi Ziya Ülken”, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Yayma Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2002.
- TANRIKUT** Hasan, “Hilmi Ziya: Hayatı, Eserleri, Sistemi”, **Yeni İnsanlık**, Sayı 4, 1940.
- TEVETOĞLU** Fethi, “Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey (Biga 1882-İstanbul 16 Ekim 1939)” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 6, No 16, 1989.
- TÜRKDOĞAN** Orhan, **Alevi-Bektaşî Kimliği**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1995.
- TÜTENGİL** Cavit Orhan, “Hilmi Ziya Ülken’in Çıkardığı Dergiler ve Bu Dergilerde Yaptığı Yayınlar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı 1-4, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977.
- TÜTENGİL** Cavit Orhan, “Ülken Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Konferansları**, Onyedinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.
- ÜLKEN** Hatice, “Eşim Hilmi Ziya’nın Özel Hayatı”, **Sosyoloji Konferansları**, Onyedinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.

- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, 1969.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “İslam’dan Önce Türkler Ne İnançta İdi?”, **Yeni İnsan**, Sayı 75/79/83.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 8, ss. 237-244.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 9, ss. 376-380.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenlerin Dini”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 10, ss. 313-316.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 11, ss. 337-342.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 12, ss. 372-377.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 15-16, ss. 480-488.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Anadolu’da Dini Ruhiyat Müşahedeleri”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 13/14, ss. 434-448.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Anadolu’da Dini Ruhiyat Müşahedeleri”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 15/16, ss. 515-530.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya”, **Mihrab Mecmuası**, Sayı 17/18, Sayfa, 563-571.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, **Türk Tefekkür Tarihi**, Cilt II, İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1934.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.
- ÜLKEN** Hilmi Ziya, “İslamiyette Eski Dinlerin İzleri”, **İstanbul Kültür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 63, 1946.
- YALVAÇ** Mehmet, “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Sayı 1, 1985.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN MAKALELERİ

1. Medhal ³⁴

Orta Asya payansız bir bozkırdan ibaretti. Türk kavimleri içerisinde göçebesi en çok olan Türkmenlerdi. Uygurlar Tiyanşan'ın, Hazarlar ve Volga'nın, Aral'ın sulak vadilerinde eskiden beri şehir kurmuşlarken, Türkmen daima çadırını yıkar ve nihayetsiz stepleri beygiriyle kat ederdi.

Halbuki ne Uygur'un, ne Hazar'ın, ne de Kırgız'ın devletleri Türkmen kadar dayanmış, idaresi Türkmen kadar müstakır olmuştur. Bunu Türkmen'in gezip tozduğu yerlerden ziyade kendi içerisinde, toprağının taşının, biçiminden fazla içtimai teşkilatının mahiyetinde aramak lazım gelir. Çünkü biliyoruz ki Arap çölde; Moğol dağlık, ormanlık ve sulak bir yerde yaşıyordu. Türkmen çölde, Cermen ormanlık, dağlık ve suları bol bir memlekette idi. Halbuki Arap'la Moğol'u, Cermen'le Türkmen'i ayrı ayrı birer nev'a koyabiliyoruz. Yine biliyoruz ki, Arap aşiretinin içtimai teşkilatı tamamıyla "jens" esasına istinat ediyordu.

Ve bütün kabileler arasında şiddetli bir mücadele ve uzun bir istirkab vardı. Reis, kabilenin üzerinde yarım mabut kadar nüfuza sahipti. İş bölümünden eser yoktu. Reis bütün kuvvetleri

³³ Hilmi Ziya, "Orta Asya'da Türkmen: Türkmenin Dini", **Mihrab Mecmuası**, Sene 1, Sayı 8-9-10-11-12-15/16, İstanbul: Yeni Matbaa, 1924.

³⁴ Mihrab Mecmuası, "Orta Asya'da Türkmen", Sayı 8, ss. 237-244.

şahsında toplayan ve Allah'ın vekili olan bir adam demektir. Reis in iradesi bütün nizamları alt üst edebilir. Reis her şeyi emrederdi. Arap aşiretinde kadının hiçbir mevkii yoktu. Bir Arap istediği kadar kadın alabilirdi. Kız çocuklarını utancından diri diri toprağa gömerdi. Cahiliyette nikahın yedi tarzi olduğu gibi, kadında hiçbir mevkii verilmemişti. Nitekim İran'da da kadının mevkii bu idi. Harem hayatı aynı tazyik ve nüfuzu yapıyordu. Nitekim Moğollarda da, çok kadın almak esası vardı. Bir Moğol kabile reisi bütün kuvvetleri şahsında cem' eden ve Allah'ın vekili olan yarım mabutti. Moğol hükümdarı Cengiz, mefkuresini tahdit etmek isteyen, Moğol sihirbazı Gökçe'yi katletti. Hıtaylar hanedanları namına hükümet sürüyorlardı. İşte bunun içindir ki Arap'ın sırf aşiretlere istinat eden ve Moğol'un zaten başka hiçbir deruni membadan kuvvet almayan istilaları gayet kısa bir müddet yaşadıktan sonra sönüp gitmiştir. İslamiyet, biliyoruz ki, Arapların millet haline gelmek isteyişi idi. Bu heyecanın devam ettiği ve bu kudretin yaşadığı mıntikalarda teşekkül eden Arap devletleri, diğer aşiretlere istinat eden Arap devletlerinden nispeten, çok fazla devam etmişlerdir. Aşikardır ki, Moğol'la Arap'ın, ve kadim İran'la Roma'nın aynı nevi ve fasl-ı dahiline girmesine saik olan taş ve toprak, göçebelik ve yerlilik değildir. Diğer cihetten, "Tacite=Tacitus"ın "Cermen Adetleri"ni okurken görüyoruz ki bu ırk da Moğol gibi soğuk, ormanlık ve vahşi bir memlekette yaşamasına rağmen ona büsbütün zıt mizaçlar ve huylara sahiptir. "Montesquieu" Cermenlerde kadına verilen müstesna mevkii, ferdi hürriyeti, pelebisit usullerini Cermeniyenin payansız ormanlıklarında arıyordu. Nasıl ki İngiltere'de bir ada olduğu için fikri ve siyasi hürriyete mazhar olmuştu. Bu kanaat da bulunanlara karşı en kısa cevap Moğolistan'la, Korsika ve Sardunya adalarını göstermektir. Filhakika Cermen kendi kadınlarına yüksek bir mevkii veriyor. "Re'y-i amm" usulünü kabul ediyor. Reis intihap ediyor. Vazifelerini ihmal eder, yahut tagallübe kalkarsa hal' ediyor. Serveti, kabile efradı arasında taksim ediyordu. "Clovis" Paris'i zapt ettiği zaman Franklar

şehirde buldukları emvali aralarında paylaşmışlardı. Reis büyük kilisedeki kıymetli bir vazoyu tek olduğu için kendisine alıkoymak istedi. Başbuğlardan biri ilerleyerek kılıcını vazoya vurdu. Parçalarından birisini ayırarak “herkes hissesini alsın” dedi. İşte Cermen’le Arap arasında gördüğümüz bu esaslı ayrılık ki birincisinin seyyar Cité ikincisinin ise aşiret Tribut’lar halinde olmasından neşet eder. Hemen bütün insan cemiyetlerinde görülen farkın başlangıcını teşkil eder. Nitekim Moğol’la Türk’ün ayrılığı da bundan ibarettir. Filhakika Moğollarda “kurultay” denilen aşiri teşkilatın fevkinde olan bir müessese görülüyor. Sonra bazı Moğol kadınlarının sarayda nüfuz kazandıkları göze çarpıyor. Bunu Araplarda katiyen mevcut olmayan bir “mebdei”n İbrani taklidi olarak İslamiyet tarafından yaşatılmasına benzetebiliriz. Nasıl ki İslamiyet nikahın gayr-ı muayyen ve kaidesiz şeklini tahdit etmiş, kadına cemiyette daha esaslı ve muhterem bir mevki ayırmış; devlet idaresinin başında millet tarafından intihap olunan birer adamın bulunması lazım geldiği kaidesini yerleştirmişti. Evvela, kurultay ismi “kurulmak”dan yasa, yasaktan Türkçe birer isimdir. Sonra bu bütün Moğol, Tatar kabileleri arasında değil, Türklerle uzun müddet temasta bulunarak, bilhassa onların Karakurum civarında olan eski payitahtlarına, eski devletlerinin merkezine gelip yerleştikten sonra onlardan pek çok şeyler kazanmış olan “Burçin”ler arasında yaşıyordu. Nitekim Cengiz ilk büyük kurultayını kurduğu zaman ona Moğol kabilelerinin ufak bir kısmı iştirak etti. Timuçin Moğolları Yakup Han gibi, silah kuvvetiyle, tagallüple, cebren etrafına topladı. Bilakis daha ilk zamanlarda Celayirler, Uyratlar, Konkratlar, Karayıtlar, gibi Türk kabileleri, kendileriyle harekete başladılar. Cengiz yalnız kurultayı değil. Oğuz töresinin pek çok kaidelerini ve Türkmen’in birçok efsanelerinin taklit ile benimsemek istemişti. Howorth’un Moğol Tarihi Tercümesi (Abdülahad Davut Efendi, Matbaa-i Amire) okunacak olursa görülür ki Cengiz bu büyük° zaferini, tamamıyla civarındaki kavimler arasında, o sırada mevcut olan nifak ve

uyuşuksuzluktan istifade ederek yapmıştı. Saniyen bazı kadınların sarayda mevki sahibi olmasına gelince, yukarda söylendiği gibi Moğollar silahla galebe çaldıkları Türkün örfü karşısında mağlup olmuşlardı. O zaman ki Moğol sarayı ananevi Türk saraylarının taklidi idi. Bununla beraber kadının sarayda mevki sahibi olması, onun mutlaka hürriyetine delalet etmez. Nitekim pederşahi teşkilatının en kuvvetli bulunduğu yerlerde bile bazı kadın hükümdarlara rast gelinmiştir. Hasılı Türkmenlerin çöl üzerinde şehirler yapmadan, vatan hissi uyanmadan asırlarca payidar olan devletler tesis edebilmelerine sebep onların kelimenin en vasi' manasıyla "site" halinde göçerilerden ibaret olmalarıdır. Stanislas Julien'in "Türkler Üzerine Vesikalar" adlı eserinden biliyoruz ki Türkmenler hakanlarını pelebisit usulüyle intihap ediyorlardı. Kağan intihap olunacak bek, bir pöstekinin üstüne oturuyor. Boy bekleri pöstekinin kenarından tutarak dokuz defa kaldırıp indiriyorlardı. Sonra boynuna ipekten yapılmış bir bağ bağlayarak, devletin işlerini kendisine borç bileceği için yemin ettiriyorlardı. Hakan biri Şark, diğeri Garpta olmak üzere iki (kağan) nasb ediyordu. Lakin bunların da bekler tarafından tasdik edilmesi lazımdı. Her bir kağanın maiyetinde "yabgu" ve "şad" olmak üzere iki derecelik mansıp vardı. Hakanlığın, yurtluk sahibi ve sipahi mukabili olan tarhanlar da dahil olursa (kağan - yabgu - şad - tarhan) dan mürekkep dört derecelik bir memuriyet silsilesi vardı. Bunlar doğrudan doğruya Türkmenlerin teşkilatı idi. Bundan başka Türkmen ananesine ve Oğuz töresine göre daima boy bekleriyle, Türkmen'in haricinden olup hakanlığa siyaseten merbut olan diğerk Türk kavimlerinin kağanları vardı. Türkmen kağanı, Kırgız ve Karluk kağanları gibi... Hakanlığın resmi memurlar silsilesi haricinde bir de, daima kurultayı, yani bekler meclisi vardı. Burada yirmi dört Oğuz boyunun bekleri daima aza idiler. Hakan bu meclise azasıyla dahildi. Yalnız hakanın intihabında bir aile esası kabul edilirdi. Aile değişebilirdi. Lakin bu bek fevkalade ve mücbir sebeplere ihtiyacı vardı. Tuğrul Beyin intihabı meselesi meşhurdur. Türkmenlerde ferdi cinayet

meselelerinde, yahut siyasi kabahatler de (intikam-ı şahsi) esas katiyen yoktu. Canı veya müttehimi cezalandıracak “budun”du. Bunun için rey-i amme müracaat olunuyordu. Devlet, biri kurultayı, yani bekler meclisine istinat eden vasi’ adem-i merkezi, diğeri dört derecelik reisler mukaziresine istinat eden merkezi olmak üzere iki mütekabil idareden teşekkül ediyordu.

Halkta iki kısım telakki olunuyordu: Birincisi, umumiyetle Türkmenler ki Ak Budun idi. Diğeri de esirler, ecnebler ve diğerk Türk kavimlerinden mürekkep tebaa ki (Kara Budun) idi. Türkmen kavminin temel taşı ve bütün içtimai teşkilatının nüvesi olan yirmi dörtlük Oğuz taksimatını anlayabilmek için bir parça efsaneye nüfuz etmek icap eder. Oğuz Allah’ın vahyine nail olmuş en eski Türkmen inkılapçısıdır. Zalim, cebbar ve mütegalib olan babası “Karahana”ı öldürerek millete hürriyet, sükun ve adalet bahşeden bu adam, eski büyük Koyunlu (Hiung-nu) devletinin sabit bir tarihi vakiasının efsaneleşmiş şeklinden başka bir şey değildir. Malum olduğu üzere Koyunlu devleti en eski Türkmen devleti idi. Büyük Hakan tanrı kuvveti “Mete” Han Çin elinde oyuncak olan, babası zalim ve sefih Tuman Hanı katlederek bütün Türkmenleri etrafına toplamış, Asya’yı zapt etmişti. Nasıl ki efsaneye Şah İsmail gibi meşhur bir Türkmen reisi de babasını öldürdükten sonra Şark-i Anadolu’yu İran kültürünün tasallutundan kurtarmıştı. Başlangıcında gördüğümüz üzere cemiyetin jenslere karşı yaptığı aksülamellerin en bariz timsali bir çok milletlerin efsanelerinde müşahade edilen bu esaslı noktadır.

Oğuz, Türkmenleri büyük ve mukaddes bir maksadın uğrunda harekete getiren dini bir kahraman olarak yaşıyor. Bu sebepten, nasıl Hazret-i Peygamber, Ebu Süfyan’ın ordusunda bulunan amcalarını, Ebu Cehil ve Ebu Leheb’i öldürmekten çekiniyor ise, öylece Oğuz da babasını ve hemen bütün akrabasını, mukaddes maksadına engel gördüğü için ortadan kaldırıyor. Oğuz’a bu azametli fikirleri telkin eden, onun göğsünde sarsılmak bilmez bir iman uyandıran “Apuşi Hoca” isminde bir Türk atası, Türk peygamberi idi. Lakin bu adam çok

fazla ihtiyarlamış olduğu için Oğuz'la görüşmüyor. Oğlu (Kara Sülek) vasıtasıyla Oğuz'a düşüncelerini telkin ediyordu. Oğuz Han büyük seferlerinin sonunda memleketine dönerek istirahat başlandı. Bir büyük ziyafet yaptı. Altı oğlunu çağırarak üç büyüğüne bir altın yay, diğer üçüne de üç tane ok verdi. Üç kardeş yayı alarak aralarında bölüştüler. Bu suretle üç oğuldan Bozok'lar, diğer üç oğuldan Üçok'lar türedi. Bunların nesline Oğuz nesli ve bunlara Türkmen yani büyük Türk denildi. Oğuz çocuklarına "birbirlerine bağı ve muti" olmalarını katiyen birbirlerinin sözünden çıkmamalarını ve aynı soyu ve soydan geldiklerini unutmamalarını" vasiyet etti. Sözlerini "yayı alanlar padişah, oku alanlar vezir olsun" diye bitirdi. Ölümünden sonra büyük oğlu Gün Han padişah oldu. Erkil Ata, Kara Sülek'in Oğuz'a karşı gördüğü vazifeyi ifa ediyordu. Erkil Hoca Türkler arasında teşkilat yaptı. Oğuz Hanın yirmi dört tane torunu vardı. Bunlar birer boyun kökü, esas oluyorlardı.

Her bir toruna muayyen bir memuriyet, kat'i ve ananevi bir vazife verildi. Her bir torunun kabilesine mahsus bir nişan, bir ongun tahsis olundu. Kendilerine yurtluklar verilerek, teşrifat itibariyle olan mevkileri tayin edildi. Bu kaide daimi surette yaşayacak ve Oğuz neslinden gelen bütün Türkmenler buna uymaya borçlu olacaktı. Bozok'lardan herhangi biri padişah olabilirdi. Lakin bu kaideye ve bu töreye uygun olmalı idi. Oğuz ananesine göre Türkmen yani Oğuzlar haricinde on Türk kavmi daha vardı, bunlarda: Oğuz, Kıpçak, Kalaç, Kanglı, Karluk, Ağaçeri, Çiğil, Argu, Yağma, Tahas... Yukarda aynı geçen nizamlar, kaideler, boy teşkilatı bu on kavimden tamamıyla ayrıdır. Ve Oğuzlar hassaten ve kuvvetli idari ve askeri teşkilatları sayesinde diğer Türk kavimlerine daima hakim olmuşlardır. Oğuz'un oğullarından sonra ki hükümdarlık silsilesi de Ebulgazi ki ve Mirhond'da tamamıyla ve bittabi kasti olarak, yanlış olarak yazılmıştır. Erkil Ata'dan sonra Atalık makamına sıra ile Hoca Buda, Yataban Hoca ve Korkut Ata geçtiler. Rivayete göre bu sonuncusu hicret senelerine kadar yaşamış.

Bu kadar da söylendiği gibi Türkmenler arasında bir idare silsilesi ile bir de Oğuz töresine dahil olan beylerin silsilesi vardı. Türkmen kavminin içtimai taksimleri kuvvetli bir bağa dayanıyordu. Bu silsile Araplarda olduğu gibi gayri muntazam ve garezi değil, belki muntazam ve içtimai bir adet üzerine meratibdi. Bir çok sad-muhasim batınlar yoktu. Belki her kısım birbirinin mütemmimi ve her bir boy büyük zincirin bir halkası idi. Çünkü Oğuz töresi Türkmen kavminin en canlı bir iş bölümü idi. Her birinin ayrı bir vazifesi, ayrı bir işi vardı ki iş bölümünün bu inceliği boyları birbirine rakip değil, bilakis dost ve şefik yapıyordu. Bu sebepten hanedan ve hükümdar meselelerinden dolayı vuku bulmuş birkaç mücadele müstesna olmak üzere, Türkmenler birbiriyle hiç çarpışmamışlardır. İşte nihayetsiz kavim denizleri üzerinde, harpler sebebiyle beygirden inmeye vakit bulamadan, asırlarca süren devletler teşkiline Oğuzlar bundan dolayı muvaffak oluyorlardı. Türkmen reisi, ancak mensup olduğu kavmin bir “ulusu” bir idare edicisi olarak sever ve hürmet ederdi. Türkmen’in, Tanrısına karşı olan sevgisi nasıl “muhabbetullah³⁵” ise reisine karşı da öyle idi. Halbuki bir Arap Allah’ını da, reisini de korku ile severdi. Onda hakim olan “mehafetullah³⁶” hissi idi. Nitekim bir Arap aşireti, reisini kayıp ettiği zaman inhilale mahkum olur ve dağılırdı. Halbuki bir Türkmen boyunun kısa müddetler için reissiz kaldığı görülmüştür. Büyük ailelerden yeni bir reisin intihabı her zaman için kabil olduğundan bundan dolayı korkulmazdı. Türkmenlerden budunun parçalara ayrılması bir kaideye göre olup şu silsileye her zaman riayet edilirdi: Budun, Anar, Ulus, Kabar, Boy, Oymak, Tire, Oba, Ocak, Uşak, Urun bir misal göstermek lazım gelirse: Türk Budunu, Türkmen Anarı, Kınık Ulu, Varsak Boyu, Bozganlı Oymağı, Hufan Tiresi, Ramazanoğlu Ocağı vesaire... Bu silsileye dahil olan reislerin unvanları ise sırasıyla “Hakan, Han, Bey ve Ağa” idi.

³⁵ “Allah’ın sevgisi” (A.T.)

³⁶ “Allah’ın korkusu” (A.T.)

2. Tarihi ³⁷

Türkmen'in idari teşkilatında "Taniş Meclisi" denilen bir meclis vardı. Bu, Beyler Meclisi gibi daimi değildi. Çin tarihlerine göre Koyunlular Hiung-nu'da da yirmi dörtlük teşkilat aynıyla mevcuttu. Bunlar, on ikişerden olarak sağ ve sol kısımlarına ayrılırdı. Her birinin reisi mezkur on iki kişi arasından intihap olunurdu. Çin tarihlerinin bu kaydından Oğuz töresine intikal etmek gayet kolaydır. Türkmenlerde sol muteber olduğundan soldakiler daha şerefli idi ki Bozok'lardan başka bir şey değildir. Koyunlular bu yirmi dörtten birinci sınıfta olanlara akıllı manasına Tuhi diyorlarmış. Çin tarihleri bu isimleri sırasıyla "Holidam", "Taçıyam", ilh. gibi Çince terceme isimleriyle kaydediyorlar. Türkmenlerde esas on iki idi. Yirmi dört onun çifti olduğundan dolayı töreye giriyordu. Memleket bu beylerin elinde idi. Bu beyler hükümetin diğer idari ve siyasi memurlarından, bulundukları mıntika dahilinde olanlara da, reislik ederlerdi. Beyler mevkilerinin farkına rağmen müsavi telakki olunurdu. Çünkü aralarında devletin siyasi ve idari vazifeleri itibariyle kat'i ve sarih bir iş bölümü vardı. Tiung-nu'larda da yirmi dört boy teşkilatı aynen yaşıyordu. Lakin burada anane haricinde siyasi ve ahdi bazı teşkilatta yaşamağa başladığından bu adet yirmi sekize çıkmıştır. Türkmenlerde de yirmi dört bey sağ ve sol olarak ikiye ayrılıyordu. Her bir kısmın başında birer han vardı. Hanların maiyetinde "Yabgu"lar onların maiyetinde "Şad"lar bulunuyordu. Ondan sonra sırasıyla "Sunin"ler "Tudun"lar ve "Şadput"lar gelirdi. "Şad" evvela Türkmen devletine dahil olan diğer Türk kavimlerinin reislerine verilen unvandı. Sonradan Hadyu mukabili olarak kullanıldı. Tudun, Tosun manasına gelerek üçüncü derecede geliyordu. Adem-i merkeziyet şeklinde olan idarenin kadrosu bundan ibaretti. Sarayda ise

³⁷ Mihrab Mecmuası, "Orta Asya'da Türkmen" Sayı 9, ss. 376-380.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://tanitey.org>

mühürdar makamında bir Tamgacı, Maliye Nazırı makamında bir Şegu, bir de hakanın müsteşarı bulunuyordu. Büyük cenaze ayinlerine riyaset eden Balbal ile Yogcu ve askeri kumandanlarda resmi memurlardandı. Bütün bu silsile hakan tarafından intihap olunur ve yirmi dört boy beyi tarafından tasdik edilirdi. Yani bu suretle meşruti devletlerde olduğu gibi hem icraî hem de teşriî kuvvetin reyiyile tayin olunurdu. Bununla beraber hakan bu beyleri istedikleri arasından serbestçe tayin hakkına malik değildi. Bunu anane bir müddet için muayyen bir aileye tahsis ederdi. Türkmenlerde prenlere “Tekin”, memur ve kumandanlara “Bey” ve “Ağa” derlerdi. Tiung-nu’ların idari teşkilatında Selçuki ve Osmanlılarda mevcut olarak arazi ve sipahi usullerinin aynına rastlanıyor. Beyler arasından devlet ve millete büyük hizmeti dokunanlara Yurtluk arazisi verilir; ve bu toprağı dokuz torunlar yine ellerinde bulundurabilirlerdi. Bu dokuz oğul imtiyazının haricinde Türkmenlerde, Avrupa’da olduğu gibi kök tutmuş bir derebeyi sınıfı yoktu. Hasılı burada pek muhtasar geçilen bu sarsılmaz ve daimi kaidelerine Töre yani Örf derlerdi. Türkmenlerin hukuki, cezai, siyasi, idari, hasılı içtimai bütün kanunları bu törenin içerisinde idi. Töre kağıt üzerinde yazılı değildi. Ve hiçbir zaman da yazılmamıştı. Lakin her Türkmen’in hafızasında harfi harfine yaşayan bu adet ve teamül kadar hiçbir kanun ve nizam yoktur. Töreye Yasak ve Tüzük de diyorlardı. İlek Hanlar sonradan bunun bazı kısımlarını “Kutadgu Bilig” de kağıda geçirmişlerdir. Cengiz, Oğuz yasağını düstur saydı. Timurlenk ve Babür, Oğuz tüzüklerini kaleme alarak kitap haline koydular. Oğuz töresine göre hiçbir Türkmen Beyinin haberi olmaksızın idam edilemezdi. Devlet aleyhinde fesat cemiyeti kuranlar, asiler, kocalı kadınlara sataşanlar idam olunurdu. Kız oğlan kızları kandıranlara hapis cezasıyla beraber o kızla ölmek mecburiyeti vardı. İşkence ve cerh de kısas cari idi. Hırsızlar çaldıkları şeyin on mislini vermeğe mecbur idi. Hakan bu kaideler haricinde hiç kimseyi cezalandıramazdı. Cengiz’in yasağı esasını Oğuz töresinden

almakla beraber Moğol ananesinin aşırı zihniyetinden pek çok şeyler de karışmıştır.

Türkmenlerde askerlik de töreye tabidir. Askeri teşkilatın başında “Subaşı” vardı. Bunun maiyetinde “Buyruk”lar bulunurdu. Bütün ordu baştan başa atlı idi. Orduya aşiret halinde iştirak edenlerin başında reisleri bulunur. Ve reislerden biri hal-i harpte intihap olunarak Başbuğ olurdu.

Hakanın maiyetinde “Kapuk” denilen dairede bir nevi hassa askeri vardı ki “Ayrat” derlerdi. Asker umumiyetle “Çeri” idi. Atsız olanlara “Yaya Çeri” [Yeniçeri gibi?] derlerdi. Uygurlar, Kapuk Ayraklarını esaslı teşkilata bağlayarak “Kapuk Kolu” askeri yapmışlardı. Tarhanlar, Osmanlıların tımarlı sipahileri gibi maiyetleriyle, boy bekleri onar bin kişi ile harbe gelirlerdi.

Türkmenlerin töreye bağlı olan bir çok esaslı teamülleri vardı. Bunlardan en mühimleri Sefer denilen av merasimi, (Şölen) denilen milli ziyafet, Sürek denilen müşterek ayinler ve Yog denilen cenaze merasimi idi. Sefer merasimini Divan-ı Lügat’te, kitabelerde ve bir çok İslam tarihlerinde görmek kabildir.

Seferde bütün mertebe farkı ortadan kalkar. Burada bey, kağan, budun, birbirlerine karışarak birlikte ava çıkarlar. Bu ayinin (Sağır=Öküz) isminden de anlaşılacağı üzere mukaddes bir kıymeti vardı. Mısırlıların Apis de aradıkları hususiyet gibi Türkmenler de mukaddes öküzde bazı ayırt edici vasıflar ararlardı. Vurulan avlardan bu hususiyetleri taşıyanın eti beyler meclisinde yenirdi. Bu öküzün yahut bulunmazsa atın kuyruğu bayrağa takılarak “Tug” husule gelirdi. Türkmen’in en ziyade milli teamüllerinden olan sefer İslam’dan sonra bile uzun müddet resmi hayatta yaşadı. Seferlerde öküz yerine at da kesilebilirdi. Bugün Kırgızlar arasında en ziyade at kesilmektedir. Kitab-ı Dede Korkut’un her sahifesinde bu teamüle tesadüf etmek kabildir. İkincisi, “Şölen” yani milli ziyafettir ki mutlaka her seferden sonra gelirdi. Bir şölen esnasında yirmi dört boydan her birinin neler yediğini Oğuz efsanesi tasrih eder. Bu hisselere “Sökük” diyorlar. Hakan ile

Hatun da dahil olmak üzere altı ulusla, mecmuu şölen sekiz parçaya ayrılırdı.

Üçüncüsü, Yog yani cenaze merasimi idi. Bu ayinde Oğuz töresinin esaslarına dahildi. Töreye göre; ayine riyaset eden “Balbal”dı. Orhun Kitabelerine göre Kayagan Hanın vefatında Kırğız Kağana Balbal denilmişti. Ayinde; Arapların naileri karşılığı olan “Ağlayıcı”lara “Yogcu” nezaret ederdi.

Yogcular hem reis hem de şair olurlardı. Merasim; memlekete kılıcı veya kafasıyla büyük hizmetler eden bir beyin vefatı üzerine tertip edilir, ayine budunun civarında bulunan bütün efradı iştirak ederdi. Ayin bir “kommoniyun” halinde cereyan ederdi. Yogcu “Sagu” denilen; ölen beyin hayatında yaptığı işlere dair bir şiir okur. Yuğcular ve budun ağarlardı. Miladın altıncı asrında Türkmen kağanı (Türkeş) yanındaki Bizans sefirlerini babasının matemini tutmaya mecbur etmişti. Menander’in bu yog merasimi hakkında verdiği tafsilat Çin müverrihlerinin iddialarına tamamen uymaktadır. Stanislas Julien şöyle anlatıyor: “Bir adam ölünce cesedini çadıra korlar. Ana ve baba cihetinden akrabası birer koyun; yahut birer at veyahut müteaddit atlar ve sığırlar öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek için çadırın önüne uzatırlar. Sonra etrafında acıklı feryatlar kopararak at üzerinde yedi defa dönerler. Her dönüşte çadırın kapısı önünde bıçakla yüzlerini çizerek...ilh...”

Orhun Kitabelerinde okunacağı üzere hakanın yog merasimine bütün Türk kavimlerinden bir çok yogcular gelirdi. Bir adam öldüğü zaman mezarına evvela üzeri yazılı büyük bir taş; yani Bengütaş=Kitabe denilirdi. Sonra bunun etrafına müteveffanın hayatta öldürdüğü düşmanların adedi kadar taş korlardı. Mezarın uzaktan gözükmesi için büyük bir sırik dikilir. Ve yanı başına ahşap ve fevkalade zamanlarda kargir bir Barak=Mabet inşa olunurdu³⁸. Barak sıriklar üzerine istinat eder ve içerisine bir merdivenle girilirdi. Orada Mısır mabetlerinde

³⁸ Ev, bark tabiri halinde bugün de kullanılmaktadır. Baraka ile de münasebeti var.

olduğu gibi, müteveffanın eşyası ve silahları dururdu. Duvarlarına hayatında yaptığı muharebelerin büyük vakaların resimleri nakşolunur. Bazen ölümünden sonra kendisi için yazılan Sagu=Mersiyeler de asılırdı. Lakin böyle mükellef barakları ancak budunun büyüklerinden biri için yaparlardı. Halkın mezarları daha sade ve üzeri hatta bazen yazısız tek bir kitabe ile taşlardan ibaretti.

3. Türkmenlerin Dini³⁹

Oğuz efsanesinde eski Türkmenin dini hakkında bazı nüvelere rast geliniyor. Gerek İslam'dan evvelki eser ve kitabelerin, gerek bazı Çince tarihlerin delaletiyle Türkmenlerin Müslüman olmazdan evvel de bir Allah'a inandıklarını sarahaten anlıyoruz. Lakin bu vaziyet bütün Türk kavimleri için varit olmadığı gibi Türkmenler için de mukadder olarak mevcut değildi. Turani ırk henüz devlet, il ve budun teşkilatını kazanarak kuvvetli cemaatler haline gelmeden evvel bir çok münferit klanlardan ibaretti. Türkmenlerin milli ayinlerinde rast gelinecek hayvan isimleri totemist hayatının bugüne kadar devam eden izleridir. Türkmen kavimlerinin totemizm ve natürizm safhalarından geçtikleri tarihi delillerle kolaylıkla izah edilebilir. Klanların hayvan isimleri ve ayinlerinde görülen animizm bir nevi totemizm bakiyesidir.

Bazılarının zannettikleri gibi, Sami kavimlerde dinlerin kati şekillerle birbirinden ayrıldığını ve bir dinin diğerini feshettiğini; halbuki bütün diğer kavimler gibi Turanilerin de dini istihalelerinde her safhanın diğerine tesiri olduğunu kabul etmek doğru değildir. Belki cemaatleri, biri (asli normal) şeklini muhafaza eden ve havelan yapmayan, diğeri de "asli" şekilden ayrılarak ve (içtimai med ve cezre Lamaree Sociale) tabi olmak üzere ikiye ayırmak doğru olur. Araplar bu ikinci nev' kavimlerdenidir. Türkler ise havelansız sakin ve tabii bir inkişaf

³⁹ Mihrab Mecmuası, "Orta Asya'da Türkmen: Türkmenlerin Dini", Sayı 10, ss. 313-316.

ile içtimai teşkilat sırrını takip ettiği için, dini inkılaplara ve içtimai Boulverseman'lara hacet kalmamıştır. Onun için Türkün peygamberleri her zaman inkılapçı değil, nasih ve filosof vaziyetinde kalmıştır. Kara Sülük, Erkil Ata, Dede Korkut böyledir. Kara Sülük Oğuz'un, Erkil "Dip Yavkuy"un idaresinde büyük işler görüyordu. Ta iptidai klanlardan bunun mütevali inkişafı neticesinde meydana gelen bütün içtimai tiplere kadar örf ve törenin mümessili ve hakiki hakimi "büyücü", sihirbaz, şaman vesaire isimleriyle tanılan din adamıdır. Klanlarda ailelerin mevkiî olmadığı için örfü temsil eden din adamlarının nüfuzu da kayıtsızdır. Klanlar inkişaf ederek kabileleri siteler ve siteler müçtemiası birleşerek iller meydana geldikçe bu nüfuzda aynı kuvvette devam eder. Lakin şayet bu inkişaf ailelerin, jenslerin lehine olarak vukua gelirse o zaman ferdi mütegaliblerle, içtimai mümessiller karşılaşır. Ya mütegalibler mümessillere galebe çalarak pedarşahi devlet teşkilatı töreyi kendi cereyanına uydurur. Yahut pederşahi teşkilatının tazyike karşı ırkının ıstırabını vicdanında duyan bir din adamı, bir peygamber inkılapçı bir hareketle aksülamel uyandırır. Üçüncü bir şekilde ise, ne klanın kommiyununu ilk şekliyle devam eder. Ne de aileler töreye tagallüp edebilir. Belki ezeli olan töre aileleri kendi teşkilatına uydurarak bir ahenk dahiline koyar. Bu suretle aileler müçtemiasının reisi ile din adamı bu ahengin içerisinde birbirinin mütemmimi vaziyetindedir. Devletin kafası din adamı, kavli ve kılıcı reistir. Tarihte birinci şeklin en bariz misali olarak "İsparta"yı buluyoruz. Rahip krallara daha bir çok yerlerde tesadüf etmek kabildir. İkinci şekil misali en bol olan kısımdır. Onun birinci safhasını en aşikar şekliyle İran'da görüyoruz. İkinci safhasını Sami kavimlerde, İran'da [Mezdek İnkılabı], Hint'te [Buda] da görüyoruz. Üçüncü şeklin ise en canlı misalleri Cermenler ve Türklerdir. Türkmenlerde hakanın yanı başında gerek harp gerek sulh zamanlarında ataların, hocaların ne kadar mühim bir mevki sahibi olduklarını ve memleketin her işinde ne derecede büyük vazifeler ifa ettiklerini biliyoruz. Sultan Alaattin ile

Mevlana, Osman Gazi ile Edebali müştereken hükümet eden iki kuvvetti. Türkmenlerde totemizm safhasından ulus ve boy isimleri, ism-i haslar, mukaddes adlar, mevki, cihet ve mevsim isimleri Oğuz ananesine geçmiştir. On iki hayvanlı Türk takvimi, dört cihetin ve dört mevsimin hayvanları “koyun, horoz, köpek, domuz” en mühimlerdendir.

İlk içtimai tasnifler dörtlüdür. Sonra altılı bir tasnif doğdu. Bunların darbından yalnız Türkmenler arasında (24) numaralı tasnif doğdu. Bununla beraber eski totemler mevzii kıymetlerini kaybediyor. Ve doğrudan doğruya törenin umumi sembolleri arasına giriyordu. Türkmenin vahdaniyetçi dininin müessisi ananede Oğuz’dur. Bu büyük Türk hükümdarı fatih olmaktan ziyade dini inkılapla şöhret kazanan ilk Türkmen dahisidir. Oğuz eski klanları, birbirine kapalı olan cemaatleri birleştiren; bunların inkişafına engel olarak teşekkül etmeğe başlamış jensleri yıkan bir inkılapçıdır. Totemizmden sonra Türkler arasında animizm ve natürizm safhaları da yaşamış ve Oğuz töresinde izlerini bırakmıştır. Natürist Türk hayatının ve maddenin esası olarak beş unsur kabul edebilirdi: “Demir, taş, toprak, hava, su” demirin Türk ananesinde hususi bir mevki vardı. Börteçene demirci idi. Diğer unsurlardan toprak ve su da Türkmenin itikadına “Yer-Su” perileri şeklinde girmişti. İran’ın altışar iyilik ve fenalık cini gibi Türkmenin de bunlar iyilik ve fenalık perileri idi. Lakin Oğuz ananelerinde yaşayan hakiki Türkmen dini “İkilikçi-Dualiste” ve daha ziyade vahdaniyete monotheisme yaklaşan, binaenaleyh “Devletçi-Eldtste” olan bir dindir. Bu dinde “Rahman” ve “Şeytan” telakkisi vuzuhla yaşamakla beraber vahdaniyete doğru büyük bir istidat göze çarpar. Orhun abidelerinden öğreniyoruz ki “Gök Tanrı” bütün mevcudatın halikıdır. Lakin “Asra Yagız Yer” onun halk ettiklerini mahveder ve yutar. Birisi yaratıcı, diğeri yok edicidir. Birisi Siva, diğeri Vişna’dır. Bütün ibadetler, bütün adetler Gök Tanrıya teveccüh eder. Nihayet Yagız Yer de onun bir parçasıdır ve ram olmağa mahkum olacaktır. “Atam Gök, Anam Yer”den de anlaşılır ki gökle yer arasında ayrılık ancak mahiyet

itibariyledir. Fakat ailenin ahengi gibi, gökle yerin de ezeli yer uyuşması, bir ahengi var. Türkün babası Gök, anası Yer'dir. Ruhü bu iki kuvvetin çiftleşmesinden doğmuştur. Dinin bu esaslı akidesine totemizm ve natürizm devirlerinden bir çok arta kalanlar eklenmiş bununla beraber Türkmen'in töresindeki ahengi bozmamıştır. Bu "ahenkçi ikilik" Türkmen'in milli felsefesidir. Nasıl ki İran'ın milli felsefesi de "mücadeleci ikilik"tir. Bu sebepten Türkmen'in aslı içtimai hayatında "harem"in, "züht"ün, "köle ve istifraş" hayatının pederşahi teşkilatın hiçbir mevkii yoktur. Oğuz Gök Tanrının timsalidir. Gök Tanrı atadır. "Uz ve Yahşi"dir.

Halbuki Oğuz'un karısı "Yagız Yer"ın timsalidir. Yagız Yer atadır. "Yavuz ve yaman"dır. İran'daki "Hürmüz-Ehrimen", Çin'deki "Yang-Yen" bunun aynıdır. Mamafih Türkmenin ikilikçiliği hiçbir zaman Çin'in ve İran'ınkine benzemez. Burada "Atam Gök Anam Yer" akidesi vardır. Yani Türkmen iki mabudun aile direği olduğuna kanidir. Oğuz töresince hakan kadar hatunun, bey kadar begümün de mevkii ve nüfuzu vardı. Sonra bundan ikili tasnif doğuyor. Kavimlerin ak-kara, on-dokuz diye ayrılması; Türkmenlerde sağ kağan- sol kağan; Osmanlılarda askeri ve milli (Anadolu-Rumeli) teşkilatı vesaire gibi. Bu iki adedi çifttir. Yani aslı birdir. Ve izdivaç edince vahide müncir oluyor. Halbuki bu çiftte bir de merkezi, hakani, beyi ilave edecek olursak o zaman üçlü tasnif teşkil eder ki işte kutsi şekilde yaşayan budur. Kainatın iki kısmının hususi renkleri vardır: "ak-kara" [ak budun, kara budun], [ak kamik, kara kamik], [ak koyunlu, kara koyunlu] gibi. Üçlü tasnife nazaran renkler: Gök Tanrının rengi mavi veya beyaz, Yagız Yer'in siyahtır. Merkezi ise hemen her zaman sembolü kırmızıdır. Türkmenlerde adi halk kara çadırda, şerefli ak çadırda, beyler kızıl çadırda otururlardı. Kitab-ı Dede Korkut'ta okuduğumuz bir hikaye bize oğlu olanların ak, kızı olanların kara oğlu ve kızı olanların kırmızı çadıra alındığını anlatıyor. Ak ve kara, Türkmene nakıs bir renktir. Bunların ahenk dahilinde imtizacından kemal halinde olan renk, yani kırmızı

doğuyor. Şu halde kırmızı, Türkmen'e nazaran mefkurevi bir renktir. Mefkuredeki elmanın kızıl olması bu esastan geliyor.

Türkmen⁴⁰ dinini biri "töre dini" diğeri "sihir dini" olarak ikiye ayırmak ve Ziya Beyin tabiriyle "törecilik" ve "büyücülük" demek doğru olur. Türkmenin hâkiki dini töreciliktir ki ikili teşkilata bağlıdır. Ve bütün mukaddes âdetler buradan çıkar. Dört iki tek çiftidir. Merkezin ilavesiyle beş doğar. "12"li ve "24"lü tasnif ikilikçiliğin son kademeleridir. Türklerin milli dini olan törecilik inkılapçı bir hareket olmasına mukabil, eski dini safhaların arta kalanı demek olan [büyücülük] muhafazakar ve mevzii bir teşkilattı. Nasıl ki Kuran-ı Kerim'de mesturdur: Musa aleyhisselam kavmine cahili asabiyetten vazgeçerek kader ve vahit olan Allah'ı tanımalarını söylerken onlar buzağı, kuş ve boğaya tapıyorlardı; her kabile kendi totemini muhafaza ediyordu. Bir farkla ki İbranilerde her inkılapçı hareket sihri unsurları tamamıyla nesh ederken Türkmenlere "büyü" ile "töre" birbirine uygun ve ahenkli bir şekilde devam etmiştir. Oğuzname'nin beyanına göre Oğuzlar arasında dört kahraman vardı ki nikaplı gezerdi. Bunların ilk büyüçülük adamları olduğu aşikardır. İşte eski Türkmen dini diye tanılan Şamanlık büyüçülüktен ibarettir. Orhun Türkmenlerinde rast geldiğimiz Yer-Su perileri bu töreciliğe aittir. Şamanlık maderşahi semiyye devresinin bir arta kalanı idi. Tanrı ile onun tali ilahları demek olan İzi'leri budun korkunç görmüyordu. Çünkü bunlardan ancak iyilik gelirdi. Bunlar töreciliğin ve pederşahi ailenin yarattığı umdelerdi. Bu cihetle ataya mensuptu, halbuki diğerleri eski klanlara ve ataya aitti. Bu sebepten Şamanlar kadın kıyafetinde gezerler ve kendilerini kadın zannederlerdi. Tanrının timsali ay dede, Yagız Yer'in timsali de güneş anadır. Hakim efendi olan Türkmenin, yani Ak Kamık'ın başında Tanrı, mahkum ve rağbet olan diğer kavimlerin, yani Kara Kamık'ın başında Yagız Yer ve Yer-Su'lar bulunurdu. Türkmenin Tanrısı kavmine ancak muhabbet

⁴⁰ Mihrab Mecmuası, "Orta Asya'da Türkmen: Türkmenin Dini", Sayı 11, ss. 337-342.

ve hürmet telkin eden bir mabuttur. Türkmen Allah'ına korktuğu için değil, belki sevdiği için hürmet ederdi. Allah'tan yalnız iyilik, fazilet ve doğruluk gelirdi. Bütün hastalıklar, zulümler, fenalıkların menşei Yer-Su denilen perilerdi; Müslümanlıktaki cin ve perilerin, makamını bunlar işgal ediyorlardı. Bununla beraber yerle göğün izdivacından hayatın ahengi ve cemiyetin temeli doğmuştu. İşte Türkmen aile dinini buradan buluyordu. Türkmenlerde on iki hayvanlı takvime ve Oğuzun altılı tasnifine izok olarak dahil olan "tavşan" Bozokların merkezi totemiydi. Tabu olduğundan dolayı Kızılbaşlar tavşan yemezler. Türkmen dininde büyücülük halinde yaşayan ve tekinsiz olan her şeye karşı halkı koruyan din adamları, Şaman "kam"lardı. Bunlar yüzlerine kalın bir nikap örterler. Ve kendilerini halktan sakarlardı. Şamanlar hem tanrının muhabbet ve teveccühüne mazhar olmuş" hem de Yer-Su'lara karşı manevi silahlarla hazırlanmış adamlardı. Bugünün Türkmen aşiretlerinde bunu bütün vuzuhuyla görmek kabildir.

Şamanlar "barak"ta otururlar, odalarında bir ocakla, tahtadan yapılmış, birkaç basamaklı merdiven bulunurdu. Bu merdiven göğe çıkmaları için bir vasıta idi. Acemlerin, "simurg"u İslam'ın "burak"ı Şamanların da bir barakı vardı. Bu hayvan tuğrulla köpeğin birleşmesinden doğmuştu. Şaman üzerine biner ve Allah'la görüşmeye giderdi. Bununla beraber Türkmen'in töreci dini gayet ameli ve dünyevi bir dindi. Bundan, hayatın "zıtlıkları" arasında yaptığı "ezeli ahenk Karmoiue unverselle" ile aile, devlet ve il teşkilatının, müşterek ve tabii bir içtimai hayatın temel taşı olmuştur.

Oğuz töresine göre "Ak Budun" hukuk, servet ve devlete müdahale itibariyle tamamıyla müsavi idi. Türkmenler yedi yahut dokuz senede bir araziye Ak Budun arasında taksim ederlerdi. Tarhanlık bu umumi kaidenin dışarısında kalır. Yegane teşkilat gibi görünüyor. Lakin hakikatte bu da devlet ve millete hizmeti dokunan bir adama hakanla kurultayın bahşettiği bir hak demekti ki tagallüp ve Srvage usulüyle katiyen alakası yoktu. Türkmen haricindeki bütün insanlar iki

kısımdı: Biri Türkmen olmayıp ona tebaalık edenler ki buna “Kara Budun” derlerdi. Ve Ak Budunla aralarında bir müsavilik olmasa bile bunlara da bir çok haklar bahş olunmuştu. Romalıların plepleri gibi. Türkmenlerde hukukun menşeyini Ak ve Kara Budunların mücadelesinde aramalıdır. “Kutatgu Bilig”de bunu bariz olarak görmek kabildir. Çünkü Eylülük Hanlar Türkmendi. Halbuki tebaası olan Dokuz Oğuzlar Uygur’dur. Bu sebepten, ahalinin ekseriyeti Kara Budun oluyordu. Şu halde mesele mühimleşmiş ve içtimai sınıf ayrılığı, insani hukuk meseleleri doğmuş oluyor. Bu sebeptendir ki Kutatgu Bilig’de Roma patrisiyenleriyle plepleri arasındaki mücadeleden doğan Justinyenus kaidelerine benzer, bazı hukuki törelerin teşekkül etmeğe başladığını görmek kabildir. Halbuki asıl Türkmenler arasında bu ayrılık ve mücadeleye mahal kalmıyordu. Oğuzun ikilikçi ve ahenkçi dini buna mani oluyordu. İkincisi, Türk ırkından olmayan ve Türkmene her suretle yabancı olan insanlar ki buna “Tatar” diyorlardı. Bu kelime çok zaman umumi bir tabir olarak kullanılırken sonradan manası bir kavme tahsis olunmuştur. Nitekim Araplar, kendilerine yabancı olanlara Acem diyorlardı. Sonradan bu tabir yalnız İran’a tahsis kılınmıştır.

Türkmenin büyük bir kozmogonisi vardı.⁴¹ Gök on yedi, yer yedi kattan ibaretti. Müslümanlıkta bunlar yedişer kat halini almıştır. “İzi”ler yukarı katlarda otururlar. İnsanlara iyilik ederlerdi. Müslümanlıkta bunlar “melaike” ismini aldılar. Yer-Su’lar aşağı katlarda yaşarlar ve insanlara zarar getirirlerdi. Bunlar da Müslümanlıkta “cin” ismini taşımağa başladılar.

Türkmenler arasında “Buda, Brahman, Mani, Nasturi” dinleri pek az mevki bulabilmiştir. Halbuki Uygurlar bu hususta büyük tesamuh göstermişlerdi. Bu vasıta ile ki Moğollar arasına bile bazı Mazdei akideleri intişara fırsat bulmuştur. Lakin Orhun kitabeleri Türkmenlerin ne derecede dinlerine sadık ve saf kaldıklarını gösterir. Eski Akanla? bakiyesi olan

⁴¹ Yeni Mecmua, Ziya Gökalp, Manzum.

Tacikler Mazdei ve Mani dinlerini kabul etmişler, şehirlerinde hususiyle “Mani” mabutları çoğalmıştı. Hicretin 92’inci senesinde Kuteybe bin Müslim El-Bahili Semerkant’ı zaptetti. Tacikleri idaresi altına aldı. 125 seneleri civarında Kültegin’le Arap orduları birkaç yerde çarpıştılar. Evvela mağlup oldular. Lakin Türkmen şehzadesinin vefatından sonra hakanlar arasındaki münazaa ve Uygur Hazar Tibetlilerin aynı zamanda hücumu Araplara meydan vererek, Türkistan içlerine kadar ilerlediler. İslam ordusunun girebildiği yerlerdeki şehirler Müslümanlığı kabul ettiler. Taciklerin Mani savmaaları yıkıldığı gibi Türkmenlerin bir kısmı da az zaman içinde selefiyenin tarikına uydular. İslamiyet aşiretler arasına katiyen nüfuz edememekle beraber şehirlerde yaşıyordu. “Ehlisünnet ve’l-cemaat”ın tamamıyla milli esaslara dayanan ve vahdetçi olmakla beraber Allah- Şeytan umdesiyle ikilikçiliğe büyük bir istidadı bulunan akide Doctrine’leri, Türkmenlerin töreciliğine ufak tefek istisnalarla uydu. Bu sebepten ilk hamlede Türkmenler yalnız cizye vermeğe razı oldukları halde, yavaş yavaş tamamıyla uygun bir din manzumesine intibak edebilmek için, eski münevver maliteden pek az şey kaybettiler. Müslümanlık bir törecilikti. Cahiliyet devrinin büyücülüğünü tamamıyla nesh ediyordu. Halbuki Türkmen’in hayatı [törecilik-büyücülük] manzumesinin ahenkli bir külli idi. Bundan dolayı Türkmenler Müslüman oldukları zaman “Tanrı” hakkında bütün itikatlarını, hatta eski tabiriyle beraber muhafaza ettiler. Lakin “büyücülük” Kitap ve Sünnetten ayrıldığından ve Türkmenin örfü de bunları nesh etmediğinden dolayı ilk defa olarak örf ile fıkıhın mücadelesine bir zemin hazırlanmış oldu. Daha ilk asırlarda “Taşkent, Semarkant, Farab, Nahşab” gibi Türkmen şehirlerinde yeni bir cidal hayatının ilk nüveleri inkişaf etmeğe başladı. İşte Türkmenler arasında doğan bütün mezhep kavgalarının tohumunu bu noktada aramak icap eder. Bağdat sarayından yetişen Türk köleleri, halifenin yine köle Türklerden mürekkep olan hassa ordusuna dayanarak, İran içerisinde, az zaman zarfında birçok

devletler teşkil ettiler: Bağdat'ta Emiru'l-ümeralar gibi. [Beylerbeyi;] bunlardan "Muhammet bin Raik"ın ailesi "Bağdat padişahı" unvanı taşıyordu. Sonra Mısır'da (Tulun)lar ve (İhşit)ler, İran'da "Savuntekin"ın tesis ettiği Gazneviler bu biçim devletlerdendi. Bu devletlerin hanedanı ve ordunun bir kısmı Türk olmasına mukabil bütün teşkilatı, hayatı, ahalisi, fikri ve medeni fiiliyatı İrani idi. Mezhepleri "Sünni" olup, resmi lisanları "Farisi" idi. Binaenaleyh bu devletler arasında Türkmenin dini ve dünyevi kaidelerini aramak tamamıyla beyhudedir. Diğer cihetten hakiki Türkmen ili henüz şer'i fıkhnın nüfuz etmeğe mahal bulamadığı, bozkırlarda kapalı bir alem halinde yaşıyordu. Bu alem İran'ın yerine geçen Arap kavminden kuşkulanmadı. Lakin memleketini de bırakarak yeni bir mefkure peşinden koşmak düşüncesi de hatırından geçmedi. Henüz Müslümanlığın mahdud bazı şekillerini ancak şehirlerde görmüş olan Türkmen ili "Müslüman" Arap ili daha birbirini tanımamış bilmemiş iki yabancı alem halinde uzun müddet durdular. Fakat ne vakit ki Samaniler tagallüp ederek Türkmenin karşısına en eski bir düşman olarak İran'ı çıkardılar. O zaman Türkmenler de yayından fırlamış ok gibi İran içerisine doğru inmeğe başladılar. Bu büyük hicret bir ordunun istilası değil, bir kavmin muhacereti idi. Tamamıyla muayyen olmayan zamanlarında Türkler daha iki defa daha aşağı Asya'yı, İran'ı istila ederek, ta Anadolu'ya kadar gelmiş orada kök tutmuşlardı. İşte Türkmenlerin arasında Müslümanlığın yayılması asıl bu sıralara aittir. Türkmenler aşiret asabiyetinden uzak oldukları ve millet haline gelmeğe büyük bir istidat gösterdikleri cihetle, Araplardan çok daha kolaylıkla "İslam dinine uydular. Ve daha kuvvetli rabıtlarla ona bağlandılar. Lakin hangi kavimde olursa olsun [Sünnilik=Zühdi Din] teşkilatına intibak eden bütün fertler gibi aslı Türk olan bir çok alimlerde fıkhnın mantıkçı ve şekilci esaslarına sadık kaldılar. İster "Kadı Beyzavi" gibi Acem, ister "Ebu Musa El-Eş'arı" gibi Arap, isterse, İmam Maturidi gibi veya "Nesefi" gibi Türk olsun bütün bir teşkilata intibak eden alimler, tereddütsüz bir surette yalnız töreyi kabul

ederek; büyüü ret ve küfür telakki ediyorlardı. “Babek”e karşı harbe giden “Afşin” ismen Müslüman olmakla beraber henüz daha eski büyücülük itikatlarını tamamıyla taşıyordu. Bundan dolayı katledildi. Yine bundan dolayıdır ki Türkmenler Müslüman olmazdan evvel hiçbir fırsat mücadelesi yapmadıkları halde İslamiyet’le beraber “mücadele”nin bu safhasına da dahil oldular.

“El-Maknu” yani “nikaplı” isminde bir adam Semerkant ve civarından huruç ederek etrafındaki bir çok halkı topladı. Biliyoruz ki Türkmenlerin eski Şamanları nikaplı gezerler ve kadın elbisesi giyerlerdi. “El-Maknuu”n isyanı Türkistan’da oldukça mühim netice doğurmak üzere idi. Lakin Arap orduları tetik davrandılar ve yayılmasına meydan vermediler.⁴²

Türkmenin⁴³ töreciliğiyle Müslümanlık arasında oldukça bir uygunluk vardı. Bununla beraber Türkmenin muhafazakar ruhiyatı “büyücülük”ü nesh ve iptal edemezdi. İster istemez “aksülamel Reaction” yapacaktı. Bu suretle medreseye intak eden Türkmenlerle, aksülamel hareketini şuursuz bir surette duyan halk ve onlara ön ayak olanlar arasında mücadele bir mezhep mücadelesi halinde tecelli etti. İmam Maturidi ve Nesefi gibi alimler Kitap ve Sünnet tefsiri meselesinde “tev’il-i kelim”i da küfürden bir cüz addediyorlardı. Onlara göre Kuran-ı Kerim’in ancak istiarı bazı noktalarını tefsir kabildi. Yoksa zahiri manaları muayyen bir nokta-i nazara göre tevil ve tefsir etmek doğru değildi. İşte Semarkantlı, Yahsablı, Taşkentli alimlerin karşısında vasi ve feyizli bir ilim, eski Şaman Kamların devamı halinde teşekkül ediyor. Ve Müslüman Fomalite’sini aldıldıktan sonra tekve ismiyle din ve siyasette büyük bir mevki kazanıyordu. Pek iyi biliyoruz ki Türkmenler eskiden beri büyük din adamlarına Ata, Ede veya Baba diyorlar. Müslümanlığın ilk intişar zamanlarında “Bab-ı Fergana” şöhreti

⁴² Buhara Tarihi. Kütüphanesi-i Umumi Numara 1592: Zikr-i Huruci El-Maknu’ ve İttibaaş Avaz-ı Sefid Ca-mekan-ı Hasen: 63.

⁴³ Mihrab Mecmuası, “Orta Asya’da Türkmen:Türkmenin Dini”, Sayı 12, ss. 372-377.

kazanmıştı. “Nefahatü'l-Üns” ile “Reşahat-ı Aynü'l-Hayat”ta bu devre ait pek çok evliya ve din adamlarına rastlamak kabildir. Reşahat’ın kaydına nazaran Uygurca da “Ata” tabiri “Türkmence” de babadır. Orhun Kitabelerinde baba tabirine rastlamıyoruz. Daima bu makamda “Ata” kullanılır. Lakin bazı Uygurca eserlere bab ve baba tabirlerinin dini adam manasına kullanılması sonradan umumileştiği neticesini verebilir. Reşahat’a göre bu iki tabir seyyanen kullanılabilir. Hoca Ahmet Yesevi’ye “Ahmet Ata” da diyorlar. Bunun hocası, “Baba Aslan” isminde bir Türkmen velisidir. Oğuzname’ye göre ilk Müslüman olan Türkmen padişahının zamanında “Ede Korkut = Dede Korkut” adlı bir veli vardı. Yesevi’nin halifelerinden “Hakim Ata” Süleyman Ata meşhurdu. Hoca Ahmet’in unvanı da eski Türkçe’dir. Uygurlarda Müslümanlıktan evvel, bir Kara Hoca şehri var, Hoca Ahmet Yesevi bu unvanı o usulden gelen bütün tarikata verdi. Oğuz’un müşaviri Hoca unvanlı idi. Ataya gelince bu kelime de atmaktan atılmış manasınadır. Atam Gök - Anam Yer tabirinde olduğu gibi kullanılacak olursa Atam=Adem arasındaki münasebet görülür. Malumdur ki Hazreti Adem’de gökten atılmış, cennetten tart edilmiştir. Anadolu köylerinin, bazılarında Ana yerine “Aba” derler. Türkçe’de “Be” ile “Ve”nin çok defa birbiri makamına kullanıldığı nazara alınırsa bunu “Ava” şeklinde de okumak kabildir. Avmak düşmek manasına gelir. Buradan “Ava”yı “peclrue” mukabili olarak çıkarmak doğru olur. Hasılı “Adem-Havva” kelimelerinin madde-i asliye itibariyle Sami lisanlarla hiçbir alakası bulunmamasına mukabil, Türkün Atam-Adem “Havva” kozmogonisiyle ne derecede münasebettar olduğu anlaşılır. Saniyen: En eski İbrani ve Sami akaidinde bu kozmogoninin mevkii yoktur. Bunu ancak “Şumir”lerin⁴⁴ memleketinden Filistin’e muhaceret eden Hazreti İbrahim’den sonra görüyoruz. Türkmenin “Töre”siyle Tevrat arasında görülen münasebet de bu mesele ile alakadardır. Salisen: Sami

⁴⁴ Şumirler, vaktiyle Asuristan, yani Bağdat vilayeti ile Musul havalisinde sakin bir Türk kavmidir.

kavimler bu kozmogoniye benimsemekle beraber onu kendi ruhlarına uydurmuşlardır. Arap, “Havva”yı Adem’in kaburgasından çıkarmış ve Adem’in vesayetine vermiştir. Arap da kadının dun ve nakıs mevkii bu neticeyi husule getirmiştir. İşte Türkmen tarikatının istinat noktası Türkmenin bu en eski ve saf kozmogonisi idi. Denebilir ki (tarikat) fıkıhla örfün, iki büyük alemin birbirine uyması ve ahengini bulmasıdır. İşte asıl bundan dolayıdır ki halkın arasında o kadar kolaylıkla yerleşmiş ve hiçbir cebri kuvvete müracaat etmeden, hatta çok defa da daimi cebri tazyikler altında yaşayarak milletin vicdanında kök tutmağa muvaffak olmuştur^[45]. Türkmen örfü nedir, biliyoruz. Bu neticeye varabilmek için İslam fıkının esaslarını görmek icap eder. Orta Asya’da Kırgız-Türkmenler tarafından yapılan ve Uyratlar müctemiası yasağı diye meşhur olan kanun Türk törelerinden bugüne kadar en bariz olarak yaşayanıdır. Sonradan bunu Kalmuklar da kullandığı için Kalmuklar Kanunu diye tanınmıştır. Mamafih bu teşkilat Oğuz töresinden birçok noktalarda ayrılır.

Fıkının esaslarına gelince: Hulefa-yı Raşidin zamanından itibaren genişleyerek dört kaideye kadar çıkmıştır.

Birincisi Kitap yani Kuran-ı Kerim’dir. Bütün fıkıh hükümlerinin temel taşı Cenab-ı Hakkın sözü demek olan Kuran’dır.

İkincisi Sünnet yani Ahadis-i Nebeviyedir. “Nass”ın esaslarını hadisler itmam ve tefsir eder.

Üçüncüsü İcma-ı Ümmet;

Dördüncüsü Kıyas-ı Fukaha’dır.

Nass, Kitap ve Sünnete aittir. Örf ise İcma ile tahakkuk eder. Nassın emrettiği Vacip, nehy ettiği Haramdır. Örfün ise emrettiği Maruf, nehy ettiği Münkerdir. Hicretin 150-240 seneleri arasında, o vakte kadar pek çok münakaşalar ve Harici,

⁴⁵ Tarikat vahdetçi ve cihanşümül bir sistemdir. Lakin bu mebdde’ tarikatların kavmi ve milli menşelere göre taksimine mani değildir. Çünkü her milli dinin de kendisine mahsus bir kozmogonisi alemşümül bir sistemi vardır ki dünyayı o çerçeve dahilinde görürüz.

Şii, Mutezile hareketleriyle sarsılmış olan “İcma” ve “Nass” meselesi dört büyük imam tarafından tespit edildi. İmam Azam Ebu Hanife İmam Şafii, İmam Maliki, İmam Hanbeli en kati şekilde fıkhnın esaslarını ve umdelerini koyarak bab-ı içtihadı kapadılar. İçlerinden Acem olan “İmam Azam”ın akidesi en sabit ve formüler?, Türk olan İmam Şafii’nin ki ise en fazla inkişafa müsaittir.

Artık zühdi teşkilat dahilinde, hiçbir suretle Formalite üzerinde münakaşa yapmak, yahut dört mektebi birbirine karıştırmak mümkün olmayacaktı. Bu suretle, tam manasıyla (sabit-rigide) bir hayat manzumesi meydana gelmiş oluyordu. Şer’ideki bu kalıpcılığın nereden geldiğini biliyoruz.

İrani [Abbasi] devlet teşkilatı ve imtizaçsız ikilikçi [Harem-Selamlık] bir hayat manzumesi Hüsn ve Kubuh meselesini fıkhnın en mühim temeli haline koymuştur. Türkün ikilikçiliğiyle, Acemin ki arasında gayet canlı ve aşık bir fark vardı. O da Türkmen’de bu ikiciliğin bir ahenk ve bir izdivaç vücuda getirmesi, İran’da ise ezeli bir mücadele Lutte uniuerselle halinde tecelli etmesinde idi. Yani Türkmen, kadınla erkeğin birleşmesinden doğan hayatın sırrını bulmuş ve haremle selamlığı birbirinden ayırmıştı.

Sofrada hakanın karşısında hatun oturur; Buyruklara hakanla hatunun ismi bir arada geçerdi.⁴⁶ Halbuki, evvela – eski İran “harem” hayatı en ayırt edici Casactesistique misalidir. Pederşahi devlet teşkilatının en bariz hatlarını taşır. Saniyen – İran’ın dini tam manasıyla (Sabit Rigide) bir dindir. Yalnız töreciliğin üzerine istinat eden ve içtimai inkişafın ahengini bulamayan bir dinin işte bundan dolayıdır ki eski İran’da birçok defalar dini inkılapların ve gayet kanlı, lakin akim içtimai Bouleuement’lerin doğmasına meydan açılmıştır. Türkmenlerde ise din, hayatın bir ahengi olduğu ve içtimai inkişafın seyrini takip ettiği için Souple bir dindir.

⁴⁶ Orhun Kitabeleri – E. Chavannes – Julien Stanislas – İbni Batuta Seyahatnamesi.

İşte alelumum felsefe sistemlerinde de rastlanan bu ayrılığı, hassaten iki dinin arasındaki fırkada bulmak kabildir. Malumdur ki felsefe sistemleri “Clos” veya “Aclos” olması noktasından iki esaslı kola ayrılabilir. Systemes hayata “nihayetli-Fini” bir hudut çizerek Şekil Forme istinat eder. Ve artık güneş altında söylenememiş hiçbir sözün kalmadığına kani bulunurdu. Buna karşı açık sistemlerde ise alem “nihayetsiz-inbini” olup, şekle değil, “Hareket Monrsnent”e istinat eder; ve daha pek çok şeylerde söylene bileneceğine kani bulunurdu. Nitekim “Skolastik” felsefenin kapalılığına karşı “Rönesans” felsefesi en kuvvetli bir aksülamel uyandırmıştı. İşte, aynıyla “İran” diniyle, “Türk” dini arasında da -içtimai teşekküllerinden dolayı- bu tarzda bir ayrılığın bulunduğunu görmek kabildir. “Bab-ı içtihat”ın kapalı olması hemen birçok mezhep mücadelelerine kapı açtığı kadar. İbni Teymiye [yedinci asır], Bedrettin Simavi gibi anarşist alimlerinde nazariyelerine, bütün aleyhtarlığına rağmen, menfi cihetten revaç verirdi. Meselenin vahim neticelerini gören birçok fıkıh alimleri bab-ı içtihadın açılması lehine bulunmuşlarsa da bu sözlerini hiçbir zaman “fiil” haline koyamamışlardır. Bunun sebebini meselenin mahiyetini “teşhis” edememekte aramalıdır. Fıkıh alimlerinin şer’in esasına uymayan bütün meseleyi neye hamlettiklerini şu satırlardan anlayabiliriz: “... Ve Şeriat-ı İslamiye gibi içtihadı büyük bir ehemmiyet veren bir şeriatı bab-ı içtihadın insidadına dair bir delil-i şer’inin vücudu gayrı mutasavver bulunduğu halde Çin şeriatında mevcut olan insidat-ı bab-ı içtihat akidesi her nasılsa Ehl’i-İslam’ın arasına da sokulmuş ve hiçbir esas-ı şer’iye müstenit olmayan bir fikr-i sakim alem-i İslam üzerinde meşum bir tesir hasıl eylemiştir...”⁴⁷

Filhakika Çin’de de [imparatorun hükmü ile dahi yeniden hiç hüküm verilemeyecek mi] şeklinde bir kaide-i külliye vardır. Lakin bunun izahı pek basittir. İran’da dinin sabit

⁴⁷ Mehmet Esat Efendi, Tarih-i İlm-i Hukuk. s: 232.

rigibeliği hangi sebeplerden geliyorsa şüphesiz ki Çin’de de aynı sebeplerdendir. Yalnız işin en acınacak noktası (her nasılsa...) ibaresidir. Belki bütün mezhep meselelerinin mihrakı olabilecek olan, böyle bir noktayı (her nasılsa) ile izah kafi değildir.

İran’ın⁴⁸ Abbasi devlet teşkilatına ve medrese, harem, saray hayatlarının teşekkülüne ne derecede tesir yapmış olduğu herkesin malumudur. Binaenaleyh “bab-ı içtihat” meselesinde de başka illet aramak beyhudedir. İşte Şia mücadelelerinin o kadar hararetli, o kadar kanlı bir renk almasının en mühim sebeplerinden birisi de bu cihettir. Şafii mezhebi, dinin seyyaliyetine en fazla imkan bırakmış bir meslek olduğundan ekser teşi’ erbabı buradan yetişmiştir. Nitekim Şah İsmail’in dedesi olan Şeyh Safiyüttin Erdebili Şafii idi.

Müslüman fıkının en büyük kudreti mantiki tasniflerdendir. İmamların uğraştıkları mesail içerisinde en umumi kaidelerden, alelade sıhhi ve mali hükümlere kadar bütün cemiyet umuru mevcuttur. Bununla beraber aralarında ihtilaf olduğu tercih imkanı verilmiştir. İslam fıkıyla Roma hukukunun farkını, birinin suri olmasında, diğerinin olmamasında aramak doğru değildir. Yalnız denilebilir ki, Müslüman fıkında şekil genişlemeğe, bazı yerlerde diğerinden daha müsaittir. Türkmenin töreciliği pek az istisnalarla şer’in esaslarına uymuştur. Eski Türkmenlerde bir nevi oruç demek olan perhiz vardı. Sonra senenin muayyen günlerinde ayin yapılır ve kurban kesilirdi. İslamiyet’te Tanrının ismi bile değişmişti. Türkmen, Allah’ın vekili olan [İdi Kut, Kay Ogan, Tanrı Kut’u] hakanını “rey-i amm” usulüyle intihap ederek o mevkie geçirirdi. Müslümanlıkta da esasen halife ammenin reyiyle intihap ediyordu. (La ruhbaniyete fi’d-din⁴⁹) kaidesi Türkün eski itikatlarındandı. Cemiyette Şamanların mevkii rahip vaziyetinde değil idi.

⁴⁸ Mihrab Mecmuası, “Orta Asya’da Türkmen: Türkmenin Dini”, Sayı 15-16, ss. 480-488.

⁴⁹ “Dinde ruhbanlık yoktur.” (A.T.)

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Türkmenin ahenkçi ruhiyatı, bu ilk nazarda halledilemeyecek gibi görünen zıt alemleri telif etmeğe muvaffak olmuş ve ilk Türkmen tarikini yaratmıştır. Bu tarikin en canlı mürşidi ve ilk reisi Yesili Hoca Ahmet idi.

“Reşahat” ve “Nefahatü’l-Üns”ün vermiş olduğu malumattan Hoca Muhammet Baba Semmesi Halil Ata, Baba Kemal Hacendi, Baba Muhammet Tusi, gibi bir çok velilerin zamanlarında şöhret kazandıklarını anlıyoruz. Yukarda gördüğümüz gibi Baba Aslan’ın talebesi ve müridi olan Hoca Ahmet gayet geniş bir tarikat aleminin mihrakı oldu. Yesevi’nin halifeleri, sırasıyla Mansur Ata, Sait Ata, Süleyman Ata, Hakim Ata’dır. Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet”i “Süleyman Bakırgani”nin, “Bakırgan Kitabı”, “Ahırzaman Kitabı”, “Meryem Kitabı”; “Hakim Ata Vilayetnamesi” halen Türkistan’da halk dilinde söylenmektedir.

İrlanda için (Saint Patrik) ne ise, Türkistan için Yesevi de aynı kıymeti haizdir. Hoca Ahmet Hanefî mezhebinde idi. Lisan-ı horandiş bir mutasavvıftan ziyade eski Türk nasihlerinin, velilerinin diline benziyordu. Yesevi’den sonra Yusuf Hemadani’nin halifesi olan Hoca Abdülhalik Gucdüvani, Nakşi denilen ve Yesevilikle müvazi olarak giden tarikin ilk müessislerinden biridir. Arif-i Rivgeri, Hoca Mahmut İncirfağnevi, Hoca Ali Ramiteni sırasıyla bu tarikatı takip ettiler. Anadolu’ya Timurlenk’le beraber gelen bu tarikatın en mühim siması Hoca Muhammet Bahauttin Nakşibent’tir. Mensup olduğu tarikata kendi ismini veren bu zat, eserleriyle mektebinin hudut ve mecrasını da çizdi. Yesevilikle Nakşiliğin farkı nerede idi? Her ikisi de halk arasında yaşamış ve halktan kuvvetini almış olduğu halde bazı noktalarda oldukça mühim farkları var. Evvela Nakşilik Buhara vasıtasıyla Hint tasavvufundan mülhem olmuştur. Soğdlular zamanından beri Hint ve İran itikadının uğrağı olan Buhara bu tarikata da tesirini icra etti. Saniyen, Nakşilik fıkha daha ziyade merbut ve mütemayildir. İmam Rabbani’nin “Mektubat-ı Şerif”i mensur

ve Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu tarikat kaidecilikten kendisini kurtaramamıştır. Halbuki Yesevilik fıkıh kadar, belki fıkıhtan ziyade örfe mevki vermiş, Türkçe şiirleri, halk musikisi ve ayinleriyle kaidecilikten –oldukça- kurtulmuştur.

“Reşahat” bundan bahsederken diyor ki: “Türkistan halkı Hoca Ata Yesevi derler. Ata eğerçi kim Nevai dilinde baba demektir. Ama Türkler meşayihın ulularına itlak ederler. Hoca Ahmet Hazretleri keramat-ı celile ve makamat-ı aliye sahibi idiler.” Nevai yahut Çağatay dili Uygur lehçesidir. Evvela Yesi’de Baba Aslan’dan ders gördü. Sonra Buhara’ya giderek Hoca Yusuf Hemadani ile münasebette bulundu. İşte Nakşilik ve ale’l-umum Hint tasavvufuyla Yeseviliğin alakası buna münhasırdır. Hocanın dördüncü halifesi Hakim Ata’dan sonra Şaş’ta doğmuş olan Zengi Baba daha sonra Uzun Hasan Ata, Seyyit Ata ilh istihlaf ederek tarikatın hududunu bütün Orta Asya’ya yaydılar. Orta Asya Maveraünnehir’den taşan Türkmen akımları Anadolu’ya kadar olan geniş yol üzerinde kesafetli izler bırakarak ilerledi. Eylük Hanların veziri olan Sokman öldükten sonra Türkmen beyleri toplanarak oğullarından Selçuk’u yerine han intihap ettiler. Yukarda da söylendiği üzere Eylük Hanlar bir Türkmen hanedanı idi; bütün Türkmen ulusları ona tabidi. Tuman Handan beri hakanlık Kayı, Bayındır, Salur gibi meşhur boylar arasında birkaç defa değişmişti. Bu sefer de Salur boyundan olan Eylük Hanlar Türkmen müçtemiasının riyasetinde bulunuyorlardı. İşte o sıralardadır ki Kınık boyundan gelen ve eski Şarki Tunyu Hanı Kutluğ’un torunun oğlu olan Selçuk’a doğru Türkmenlerin meyelanları teveccüh etmeğe başladı. Hele Eylük Hanlar, memleketten uzak düşerek saray hayatına daldıktan sonra bu meyelan büsbütün ziyadeleşti. Selçuk’un vefatında beş oğlu ile iki kardeşi kaldı. Boy beyleri toplanarak, bunlardan Tuğrul beyi intihap ettiler.⁵⁰

[⁵⁰] El-Arazahu Fi’l-Hikaye El-Selçukıyye. Milli Tettebbular Mecmuası. (Tefrika) Selçukname: Yazıcızade. Bahriye Matbaası. -Muhtasar Selçuk Tarihi: İbn Bibi Leiden Tab’ı (Houtsma) tarafından.

İşte hicretin 4-5'inci asırları arasında vukua gelen büyük Türkmen istilası bu sırada hazırlanıyordu. O sırada henüz Türkmenler yerleşmemişlerdi. Göçebeler arasında ise İslamiyet'in nüfuz etmesi gayrı mümkündü. Bu sebepten dini teşkilatın İslam suretine intibakı için lazım gelen iptidai hazırlıklar vücuda gelemedi; bu ancak beşinci asrın son zamanlarında doğabildi.

B. ANADOLU TARİHİNDE DİNİ RUHİYAT MÜŞAHEDELERİ⁵¹

1. Medhal⁵²

James'in bir ifadesine göre: "marazi haller, zihni hayatın bazı anasını, her zaman kendilerine muhit olan diğer hadiselerden tecrit ederek, bizzat müşahade etmeğimizi temin ederler. Bedenin teşrihinde mikroskobun gördüğü bir vazifeyi bunlar ruhun teşrihinde görürler."⁵³ Bu mütalaa, son devir ruhiyatçıların marazi şuura ne kadar ehemmiyet verdiklerini gösterir. Pierre Janet, nevrozları tetkik suretiyle hakiki ruhiyata varılacağından bahsetti. Hatta Blondel daha ileriye giderek nevropat-ı içtimaiyeye mukabil ferdi ve ruhu hadisenin esası olarak vaz ediyordu. Diğer cihetten içtimaiyatçılar, iptidai cemiyetlerdeki sihirbazdan mütekamil cemiyetlerin dahisine kadar bütün ferdi ve deruni kuvvetlerin izahından vazgeçmeye temayül ediyorlar.

Delacroix, ruhiyatın hududunu dini hadiselerle teşmil ederek James'in "dini tecrübe"deki usulünü, bazı tadilatla tatbik etti. Sihrin, büyüünün teşekkülünde ferdi amillerin tesirini itiraf suretiyle Hubert ve Mauss, Durkheim mektebinden kısmen

⁵¹ Hilmi Ziya, "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri", Mihrab Mecmuası, Sayı 13/14-15/16, İstanbul, 1340-1924.

⁵² Mihrab Mecmuası, "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri", Sayı 13/14, ss. 434-448.

⁵³ William James, *Les Varietes de L'Experience Religieuse*, s.21.

ayrılıyorlardı. James, alelade dini haletin nevropatta en parlak, en müküşşef olarak gözüktüğünü söylüyordu. Bu kanaat, dini ruhiyatta da marazi şuurun ehemmiyeti olduğunu gösteriyor.

Esasen, bütün senesterizik haletin, insandan başka hiçbir ziruhta bulunmayışı bu ciheti müeyyid değil midir? Uzvi veraset, hayvanatta cümle-i asabiye hastalıkları denilen nevi şimdiye kadar arz etmemiştir. İşte yeni bir ruhiyatın tesisi hususunda Janet ve Blondel'e hatta Freud'a cesaret veren işte bu cephesidir. James için bile uzviyette cümle-i asabiye inkişaf ettikten ve muhtelif marazi eşkal aldıktan sonradır ki faaliyet-i ruhiye başlamıştır.

İnsanla hayvanı tefrik eden en mühim vasıflardan biri asabiyettir. İnsana "hayvan-ı asabi" demek bu nokta-i nazardan yanlış bir şey olmasa gerektir. Bütün hadisat-ı ruhiye hissen muharrik (sensari-matrise) bir suretle zahir olur. Bunlar ise yalnız cümle-i asabiyede tekevvün ederler. Ancak bir tehlike karşısında harekete gelen ve kızan hayvana mukabil, insanın asabı daima hal-ı faaliyette, yahut bir çok marazi şekillerde bulunabilir. Hasılı Blondel'e hak verdirecek derecede denebilir ki, ruhi hadisatın hemen kısmı azamı deruni, marazi tezahürle de kendisini gösterir.

İlk bakışta James'in bütün ruhiyatta "şart-ı lazım" ismiyle bunu temel ittihaz etmesi haklı gibi görünüyor. Hatta Letourneau, Kyenigos gibi içtimaiyatçıların teğaddi ihtiyaçlarından başlayan uzvi içtimaiyatı bunun aynıdır. Bu tarz telakkiye temayül edenlere göre niçin hayvanların cemiyet tesis etmediği, yahut neden insanın haricinde, mütezahir ruhi hayatta başlamadığı ancak bu vecihle izah edilebilir.

Zira, halet-i asabiyei kaldıralım cemiyet ve ruhi faaliyet de beraber kayboluyor halet-i asabiyei ikame edelim bin-netice cemiyet ve ruhi faaliyet mevcut ve hazırdır. Mademki, asabi veraset, ruhi ve içtimai hadisenin tekevvününde illiyet derecesinde lazım bir şarttır; O halde, ruhi veraset de bununla anlaşılmış olur.

Halbuki asabi hadisedeki müşabehet hakikattir. Ancak yine asabi veraseti müeyyiddir. Ruhi hadise onun neticesi ve eseri addeylemiyorsak mutlaka yaseri bir şekilde reşimin derununda ruhi bir tamaniyet kabul etmek, yahut hadise-i ruhiyeyi bilahare mütehaddis telakki etmek zaruridir. Yoksa ondan mütevellit değildir. Bunun en büyük burhanı, cümle-i asabiye'nin bazı Fakari hayvanlarda inkişaf etmiş olmasıdır. Neden cümle-i asabiye mevcut olduğu halde, cemiyet ve ruh hayatı başlamamıştır? Buna karşı, ya hayvan ruhiyatını ve içtimaiyat sevk-i tabiisini işhad ederek cevap verilir; yahut cümle-i asabiye'nin hal ruhunun tekevvünü için lazım olan muayyen bir tekamül derecesine henüz varmamış olduğunu söyleyebilir. Evvelen; hayvan ruhiyatı hakkındaki mütalaatı hatırlamak icabeder. Saniyen; iddia edilen içtimaiyat sevk-i tabiisinin, cümle-i asabiyeden tamamıyla mahrum olduğunu da unutmamalıdır. Nihayet son serdedilen delil, en fazla hakikate yakın gibi gözükendir. Filhakika zi-ruh ve içtimai bir mevcut olan insanda cümle-i asabiye'yi, en ziyade inkişaf ve tekemmül etmiş olarak görüyoruz.

Cümle-i asabiyet ile içtimai ve ruhi hadisenin ayrı ayrı birer şey olduklarını anladıktan sonra, şimdi de hayvan ve insan arasındaki hal-ı asabi tahvilinin neden ileri geldiklerini tetkik edelim. Alelumum, bu tarzda bir taharri için müracaat edilen usulü takip ederek iptidai insan ve ma'şeri tasavvurlarla meşgul olmak muvafık olur. Hubert ve Mauss'un Avustralya kabailinde yaptıkları tetkiklerle Levy Bruhl'u eşas ittihaz edecek olursak, görürüz ki, iptidai cemiyette "sihir" vecit halinin azami inkişafa geldiği bir sahadır. Sihirbaz, ağzından köpükler gelen, gözünün önünden hayaletler geçen, dimağı bir girdabat içinde dönen isterik bir adamdır. Hubert'e göre, sihrî kudret nadiren mevrustur. Çok zaman, "menasik" ile iştilal edenlerden birinin kazandığı bir itiyattır.⁵⁴

⁵⁴ Hubert et Mauss, *Melengas d'Histoire des Religions*.

Müstakbel sihirbaz, bir ormana çekilir. Uzun müddet orada münzevi bir hayat geçirir. Daima vecit anlarının tevlit ettiği asabi ihtizazlar temadi eder. Zaten, Köyn'ün dediği gibi “mensek” aynı fiili, aynı şerait dahilinde, tevlit etmek ihtiyacından yani itiyadın binası olan ihtiyaçtan doğmuş, değil midir? Bu dini itiyat, bilhassa harici alemle temas kesildikten sonra daha nafiz bir surette sihirbazın üzerinde kendini gösterir. Nihayet tabiat ve şahsiyetini derinden derine tebdil eder. Sihirbazın yeni bir hayatı vardır. Eski hayatı artık bitmiştir. Sihrin ananetine ithal edilir. Ve bu ananet onun için kıymetli olur. Hiddet, teessür, tahayyül, gayz gibi asabi haletler bu vasıta ile inkişaf ederek içtimai birer formül almaya başlar.

“Sühr”in icra edildiği mahal, etrafındaki mukaddes eşya ve tabiat, klanın mezarlığı heyet-i mecmuasıyla bir “medine” teşkil eder. Sihirbazla beraber bütün bu eşya ve tabiat bir “kül” vücuda getirir. Ferdileşen kudretin, ailenin nüvesini aramalıdır. Hususiyle aile, teessüsünden sonra “manus” ve bunun ihlafa intikal eden “sihr”-i kudsi ile lakudsiyi deruni ile hariciyi tamamıyla tefrik ettiğinden bu suretle aile ahlakı, izzet-i nefis, gurur, haysiyet, kibir, ilh... gibi hodbînî hislerinin teşekkülüne meydan verdi. Bu suretle aile mücadeleleri, kan davaları ve “intikam-ı şahsi” temayüllerinin manası anlaşılmış olur. Vecd-i içtimaide seyyal ve tecemmu anlarına mahsus olan cemiyetin kudreti ferdileşen gruplarda, ailede tekerrürle itiyat haline gelerek, ikinci bir tabiat meydana getirdi. Bu tabiatın ruhi tezahüratına hiddet ve kin, uzvi tezahüratına da cümle-i asabiyeinin bozuklukları yahut daha umumi bir tabirle “nevroz” ismi veriyoruz.

Bundan da anlaşılıyor ki, nevropatı, bilhassa sihirde teşhis eden içtimai itiyatların uzviyette tevlit etmiş olduğu bir hal-i manzumdur. Binaenaleyh insanla hayvan arasındaki cümle-i asabiye farkının mevlidi bizzat içtimai hadisedir. Fakat denilecek ki, sihirbaz iptidai insanlar içerisinde esasen cümle-i asabiyesi bozuk olan bir kimsedir. Bu istidat, onda dinin sırrı bir şekilde tekevvüne saik olmuştur. James'in “dini

tecrübe”deki misallerini tamimen bu hususta Hallac’tan başlayarak Cüneyd-i Bağdadi’ye kadar, bir çok mutasavvıfı saymak mümkündür.

Sonra ayrıca, neden dolayı aynı asabi halin filanın diğer fertlerinde tekevvün etmediği sorulabilir buna karşı, evvelen sihirbazın bilatedriç (erkan ve menasik)in icrasına sevk edildiği itiyat ve itizalden sonra kendine “keşf ve ilham”ın başladığını söyleriz. Eğer istidadın vücudu hakkında ısrar edilirse o zaman da, bütün etnografların Frazer ve Tylor’la beraber mevrus hal-i marazîyi kabul ettiklerini zikretmek kifayet eder. Saniyen aynı itiyat ve itizali⁵⁵ bütün klan efradında tatbik etmek mümkün olmadığı için buradan mahdut şahıslara inhisar etmesinin sebebini anlarız.

James’in itiraf ettiği gibi, “gayr-ı kabil-i itiraz bir vakadır ki, dini hayat bir adamın bütün fikrini ve faaliyetini massettiği zaman, onu garip, eksantrik bir hale koyar.” Bu hal, evvelce müstahzar uzvi şeraitin neticesi olmayıp, bilakis tekrar ve itiyatla uzvun üzerinde intiba ve tahavvül tevliid eder. Bu tahavvül müktesep seciyelerin menfi ve marazi bir tezahürüdür. Binaenaleyh intikal ederek, uzviyetin mukavemetine rağmen bir kaç nesil kadar devam edebilir. Ve şayet bu hal, bütün teşkilatı içtimaiyenin tebdilinden mütevellid ise o zaman intikal “seri tahavvül” halinde vaki olarak, bilakis uzviyetin tekamülü üzerinde müessir olur.

Bu mütalaattan anlaşılır ki dini ruhiyat, aynı zamanda tekevvünü ruhiyattır. Bu şuur hakkındaki telakkimiz her ne olursa olsun, en basit şekli görmek merakı hepimizde müşterek olacaktır. Bu suretle ruhi tekamül, bir an vahidin verebileceği dahili tecrübeye inhisar etmeden, bütün merhaleleri tetkik edilebilecektir. Dahili tecrübe, ruhun tekamül safhaları hakkında bizi tenvir ettiği halde, tarihi müşahede tekevvün ve

⁵⁵ Klanın mabutla teması kominiyun anlarına inhisar eder. Hal-i vecdin aynı surette idamesi kabil değildir. Binaenaleyh mukaddes eşya ve mabuda ait olan şeylerle itizal aleminde kalan bir zahidin temin etmesi lazım gelir.

inkışaf suretlerini, onu vücuda getiren anasını izah etmesi itibariyle daha şamil ve umumi bir kıymeti haizdir.

Biz buradan, umumiyetle dini ruhiyata bir numune olmak üzere, Anadolu tarihinde tesadüf edilen başlıca mutasavvıfları, ruhi ve asabi irazın tezahürleri noktasından tetkik etmeye çalışacağız. Ayrıca lisanî, edebî ve içtimâî tarihler içinde birer mevzu teşkil eden bu şahısları mütalaa ederken, onların bilhassa asri hayatlarını, aile ve intisaplarını nazar-ı itibara almak lazım gelir. Şahsiyetlerin tertibinde hiç bir cihet-i esasi ittihaz edilmediği gibi, tetkik hususunda da bir tercih gözetilmemiştir. Bilahare bütün İslam mutasavvıflarına aynı müşahedeyi tamim etmek üzere, şimdilik bunu yalnız Anadolu tarihinde tecrübe etmekle iktifa edeceğiz.

2. Barak Baba

Anadolu'da tarikatların teessüs ve intişarı bir taraftan edebiyat ve din tarihlerimiz için tetkik mevzuu teşkil ettiği gibi diğer cihetten bizzat fikri hayatımızın tekevvününü izah eden membalardan birini vücuda getirir.

Gerek Selçukiler devrinde, gerek Osmanlı saltanatında Anadolu'dan yetişen başlıca mutasavvıfların muayyen bir meslek takip eden alim ve hakimlerin ekserisi tarikatlar vasıtasıyla tayin etmemişlerse bile, hiç olmaz bir tarikata müntesip bulunmuşlardı. Binaenaleyh, memleketin fikri tarihiyle meşgul olacakların da, bu çok münteşir ve seyyal mevzuuya ehemmiyet vermeleri icap eder. Edebiyat ve din tetkiklerinde olduğu gibi, bu sahada da tekyenin menşei tarikatın erkan ve menasikini mütalaa ederken, klasik tasavvuf kitaplarının, silsilenamelerin verdiği malumatla iktifa etmemek en eski vesikaların yardımıyla diğer amillere intikal etmek lazımdır.

Faraza, Geyikli Baba hakkında Şakaik-ı Numaniye⁵⁶ çok hüsn-i şahadet ediyor: “Gazal’a nispetle meşhur, arifbillah şeyhtir. Geyiğe binerek dolaşırdı. Hoy beldesinde doğmuş, sonra Diyar-ı Rum’a sefer ederek Bursa fethinde hazır bulunmuştur. Sultan Orhan tarafından kabri üzerine bir kubbe bina olunmuş, merkadi ziyaretgahtır. İlh...”

Evkaf kuyudatından, Sultan Öyüğü vakfına ait cüzün bir kenarında, Orhan Gazi’nin Geyikli Baba’ya vakfetmiş olduğu emlakle beraber hediyeleri de zikredilmiştir.

Bunlar iki küp rakı ve iki küp şarap idi. İşte silsilenamelerin setrettiği bahsetmekten çekindiği bir nokta “kibar-ı evliyaullahtan” telakki edilen bir çok sufi (mystique)lerde de aynı iptilayı görmek mümkündür. Makalemizin mevzuu olan Barak Baba da bu safhayı bütün vuzuhuyla arz etmektedir.

Necmüttin Kübra halifelerinin “Diyar-ı Rum’a sefer”i, Şemsi Tebrizi vasıtasıyla Mevlana’yı, Baba Kemal Hocendî ve Şeyhü’l-Vefa tarikatıyla da Baba İlyas ve Hacı Bektaş’ı meydana getirdiğini, Barak Babanın bu tarikata müntesip bulunduğunu yine silsilenameler delaletiyle öğreniyoruz. Diğer cihetten Bedrüttin Muhammet El-Aynî’nin Ukudü’l-Hayatm⁵⁷’dan naklen Amasya Tarihi, Barak Baba hakkında şu satırları yazıyor: “Aybek Babanın mürid-i hassı olan Barak Baba, 566’da Tokat’ta doğmuştur. Han elçisi diye meşhurdur. Belinden yukarısı çıplak olup aşağısına kırmızı bezden bir futa bağlamış, başına hafif kırmızı bir sarık şeklinde tülbent sarmış ve iki taraflarına manda boynuzları raptetmiştir. Elinde gayet uzun ve büyük bir nefir kabaktan mamul büyük ve siyah bir keşkül olup ayı gibi oynar, maymun gibi söyler. Gayet murdar idi, aynı halde, aynı kıyafette sekiz on refiki olup bunların elinde, fazla olarak daire dedikleri kasnağı büyük, kenarları zilli birer def olduğu halde gittikleri şehirlerde, köylerde bir daire şeklinde durup bunları çalarlar, Barak Baba oynardı. Her ne

⁵⁶ Geyikli Baba hakkında, Şakaik-ı Numaniye’de verilen bilgi, tarafımızdan yayma hazırlanmıştır.

⁵⁷ Aynî’nin eserinin ismi, Ikdu’l-Cüman fî Tarihi Ehli’z-Zaman’dır.(A.T.)

tarafa gitseler, çocuklar etrafına koşar, meshar-i sıbyan olan Barak Baba hayvanatın sedasını taklit eder, Barak Baba hulule mutekit, ahireti münkir bir mülhit idi. Feraiz ve muharrematı inkar edip esas feraiz hubb-i Ali der idi. İlh...” Ayni’nin iddiasına aynıyle iştirak için, Barak Babayı izahatla, diğer vesikalar mütalaalıtımızı başka bir cihete tevcih hususunda bize hizmet ediyor.

Barak Baba daima cezbe halinde bulunan, ve zaman zaman gaipten sedalar işitip, ilhama mazhar olan, bir çok müddetler itikafa çekilerek züht ve takva içinde perhizkar bir ömür sürdükten sonra, asabını tembih edecek yemek ve müskirat namına ne varsa, ibzal ile kısa bir müddette istimal eden bir “derviş-i ilahi”dir. Baba, bütün sufiler gibi vecde geldiği zamanlarda isterî iraz gösterir, ağzından köpükler gelir ve bu müddet zarfında eksik, manası müphem bir çok cümleler, kırık mısralar sarf ederdi. “Kelimat-ı Barak Baba” bilahare sekiz yüz elli üç senesinde Farisi olarak şerh edilmiş; ve bazı nadir nüshaları şerhiyle beraber mahfuz kalmıştır.

Bir nüshası “British Museum”da mevcut olan ve mecmuu on sahifeye inhisar eden bu şerhin diğer bir nüshasını da Unkapanı Buhariye Dergahında Şeyh Ali Efendi’nin kütüphanesinde görmüştüm. Birçok mecmua ve risalelerden ibaret olarak kitabın ortalarında “Şerh-i Kelimat-ı Şeyh Barak” serlevhasıyla mevzu bahis eser başlamaktadır.

Şarih, Farisi bir mukaddimeden sonra metnin izahına girişiyor.

Tarihî ve lisanî kıymetine binaen, metni çıkararak buraya aynen naklediyorum.

“Şeyh mefermayet kaddesallahu ruhahu ki⁵⁸,
‘Bismillah dem her dem beden dem dem budem.
Yef’alu ma yeşau ve yehkumu ma yuridu.
Ulu Tanrıdan fermanıdır ve fermanıdır.

⁵⁸ “Şeyh, Allah ruhunu kutsasın, şöyle buyuruyor.”(A.T.)

Deniz tiller, st gller, bal ırmaklar.
Hanlar, vezirler, bykler, kadılar, danişmentler,
Meşayihlar, ahiler, ulular, azizler.
Yedi deniz, yedi ortasındaki bir aydın gevhler.
O aydın gevhler yresinde yetmiş biner dağ.
O dağda arslanlar, kaplanlar, imalar,
Geyikler, brler, ayılar, akallar.
Heyhat! Heyhat! Satuk Ata, Miskin Barak.
İrenler ayur biner, yorarken dş grnz.
Dşnz neye yorarız? Hayra yorarız.
Kubbe kubbe arefeler, ulu ulu bayramlar.
Elem olam lonbay lonb.
Bismillah. Baraz, bazardin bazar. Bazar uzar.
Danişmentleri ne bazar yevm bazar hayr bazar.
Yevm var yol dzer, yevm var yolundan azar.
Dnk bazar ne bazar, bazar bugnk bazar.
Bu sebeknini okuyan yolundan nite azar?
Kudret evganı beynin zer.
Tanrı iren ondan tizer.
Bismillah. Aydın beca, altın eşik, gmş kapı
Ve zerde piriņ, kur kumşak ve dane dlbent.
Yedi kat yer dşek, yedi kat gk brk,
Denizler bade, kuh-i Kaf, tekye ok,
O badeden itk, mest olduk,
Hayran olduk, ok mest şodi,
Hayran şodi, sabah şode est.
Salınıp geldin, segirttin,
Bostan ayıguna selam vermedin.
Pes, bilmemiş seferi atına tiken batalı.
Kardaş segir bostana gir,
Bostan ayıguna selam ver,
Otur, doyunca ye.
alıyı ota yak,
Koltukla en teşra ık
Bismillah. Urum urdum din savurdum,

Müddei devirdim, salınıp geldim.
Seğirttin bostana girdin.
Kızıp geldim bulmadum.
But term öndüm ne olup öndüm.
Espahi iken bek oldum,
Günde bir kaz yedüm,
Sultana hıyanet eylemedüm.
Dinina kavvan orayısınız ovat
İstanbul çaryar fat Muhammede salavat.
Karşı karşı çardaklar
Karsa karsa oyunlar.
Dokuz öküz bir sokum.
Yerden göge bir ekser,
Mutumuz yedi ekser,
Zehi med-zehi ekisar.
Her ki bu sebekını anladı, onladı,
İn mana başet.
Ki anlamadı, tanladı, çün tanladı,
Kavl savl oldu, çün kavl savl oldu.
Avret tavl oldu, çün avret davul aldı,
Neşter neşter gök oldu.”

Kat temme haze'l-risaletü's-şerifü'l-müsemma bi Şeyh Barak senete selase ve hamse ve ane li-makamı Amasya⁵⁹.

Eserin hatimesinden Amasya'da Baba İlyas makamında şerh edilmiş olduğu anlaşıyor. Ve Burak, yahut Türkçe tabiriyle Barak Baba 706 senesinde Halep'te ahalinin tazyikine duçar olarak öldürülmüştür.

(Barak), eski Türkmenlerin, Şamanlarını göge ulaştırmaya mahsus muhayyel kanatlı bir beygirin ismi idi. Türkmenlere göre tanrı (Gök) idi. Ezeli, zi-hayat ve zi-şuur bir mevcut idi. Onlara nazaran gök evvelce arz ile mütelasık olup bilahare yekdiğerinden ayrılmıştı. Bu ayrılıştan ateş zuhura geldi.

⁵⁹ Şeyh Barak şeklinde isimlendirilen bu kıymetli risale, 53 (853) senesinde makam-ı Amasya'da tamamlanmıştır.

Türkler bütün mevcudatın meabdei ve hayatın membaı olmak üzere bu sema ile arzın ayrılarak tekrar izdivacı hadisesini kabul ediyorlar.

Arz ile semanın iftirakı, ve tekrar birleşebilmek için cehdi suretindeki Eflatun'un "tahattur" nazariyesiyle Hegel'in müddeâ ve nakiz-i müddeanın terkibi hakkındaki telakkisinde, son zamanlarda intişara başlayan yeni Romantiklerden Karuçe ve Baldwin'in kanaatlerinde, hasılı İskenderiye Mektebine kadar bütün mutasavvıfların temayüllerinde, Türk kozmogonisiyle bir iştirak müşahade etmemek kabil değildir.

Onlar semayı müzekker arzı müennes addediyorlardı. Birincisine (ata), ikincisine (ana) derlerdi⁶⁰. Bilahare İran'dan gelen Hürmüz telakkisi bu itikadı teşviş ve yeni ber şekil arz etti. Moğollar Şamanizm'e Haraşacın, yani Kara Din, Budizm ile Maniliğe Şıraşacın, yani "Yeşil Din" diyor ve Yeşil Dine medeniyet, refah getiren bir amil nazarıyla bakıyorlar. Türkmen, Uygur, Kırgız itikadatında halan Şamaniliğin devam eden izlerini tetkik edebiliyoruz. Japonların eski dini olan Şintoizm yeri göğü temsil eden İzanagi ve İzanami'nin izdivacından güneş ilahesi olan Tanjo-dayijin'in doğduğuna kanidir. Müverrih Şiratori'nin tetkikatı neticesinde Tanjo-dayijin'in bir çok muhacirlerle beraber Japonya'ya ilk gelmiş olan şaman olduğu anlaşıldı⁶¹. "Tanjo"nun Heian no jidai hükümdarlarına verilen unvan olduğu, hükümdarların aynı zamanda dini reis bulunduğu ise malumdur.

Türkmen Şamanları ikinci Harezmi muhacereti zamanında büyük bir kesafetle Anadolu'ya geldiler. Berke Han, Keslügenkim, gibi reislerin maiyetinde gelen yeni aşiretler Bozok havalisinde yerleştiler. Şamanlar, memleketin eski manastırları, Bizanslılar zamanında mukaddes sayılan mevkilerde yerleşerek dinî ayinlerde icraya başladılar. Sulucakarahöyük bunlardan biridir. Diğer cihetten ananevi

⁶⁰ "Banzarof, Moğollarda Siyah Din"den naklen Ahmet Kürdi Beyin Darü'l-Fünun tezinden.

⁶¹ A. de Preville, Le Chamanisme au japon.

tarikatların Cengiz istilasından kaçarak Anadolu'ya sığınması aynı zamanda vaki oluyordu. Bu zaman iştirakı, gittikçe iki dini akide ve mezhebin ittihadına münce oldu. Hacı Bektaş, bir tarafından Hoca Ahmet Yesevi'nin "Makalat-ı Erbain"ini numune ittihaz ederek yeni bir "Makalat-ı Erbain" telif ederken, diğer taraftan Şamanların su kütüphanesi, ve eski Türkmen atalarının mümessili olmak üzere iki akidenin ittihat ettiği noktaya tesadüf ediyor. Barak Baba da, Aybek, İshak vesaire babalarla beraber bu zümreye dahildir. Babalar, Türkmen aşiretlerinin Şamanları ve sihirbazlarını teşkil ediyorlardı. Hubert'e göre, sihri kudret nadiren mevrustur, çok zaman "menasik"le iştigal edenlerden birinin kazandığı bir itiyattır. Müstakbel sihirbaz, bir ormana çekilir. Uzun müddet orada münzevi bir hayat geçirir. Daima vecd anlarının tevliid ettiği asabî ihtizazları temdid eder⁶². James, bunları bütün sufilerle beraber dini şahıslarında kuvvetle temsil eden nevropatlar olarak tavsif ediyor⁶³. Herhalde içtimai hayatın dar ve sabit suretinden harice çıkarak ihtirasların inkişafına müsaade eden ilk nevre olarak bu sihirbazları kabul edebilir. Barak Baba da Anadolu'nun hemen dört köşesini gezerek, zaman zaman İran, Arap tarikatlarının tesiriyle Hululiye, Müşebbihe ve Şia-yi galiye, yahut İsnâaşeriye nazariyatına aynı derecede müsamahakârlıkla ru-yi muvafakat gösteren, fakat hakikatte, revaçta olan mahdut tabirleri ezberlemiş, bir Türkmen Şamanından başka bir şey değildir. Barak Babanın eserini tahlil, lisanî ve edebi bir mesele olduğu için bizim vazifemiz değildir. Yalnız hususi hayatına nüfuz ederek, kendisinde "nevropatî" irazının ne suretle inkişaf ettiğini, ihtiraslarının nasıl karşılandığını izah ediyoruz.

Barak Baba, Tokat civarında Çat nahiyesinde Baba İlyas'ın irşadına mazhar olmuş, bilahare bütün Anadolu'yu gezerek Tebriz'de Olcaytu Muhammet Hudabende Han'a arz-ı hulus etmiştir. Bu cihet, Moğolların Anadolu'daki nüfuzlarını temin

⁶² Hubert et Mauss, Melengas d'Histoire des Religions.

⁶³ William James, Les Varietes de L'Experience Religieuse.

edebilmek için Baba'dan istifade ettikleri zannını uyandırıyor. O sıralarda İsmailî ve Batınî akaidinin intişarı da kendisinin bu akidelere mensup bir propagandacı olması ihtimalini ortaya koyuyor.

Vakıa, Baba, Irak ve Şam'a kadar birkaç defa seyahat etmiş, bir çok mezhepler ve tarikatlarla temasta bulunmuştur. Fakat Aynî'nin rivayetlerine nazaran Türkçe'den başka hiçbir lisana vakıf değildi. Sahte bir derviş olmaktan ziyade, dini erkan ve akaitten bihaber ayyaş ve meczuptu. Birçok zamanlar mutekıf yaşar; azayı tahrik edecek müskiratı istimal eder. Az uyurdu kendisinde "meşhud olan havarik"i bu hareketlerine medyundu. Aynı havas ve evsafa malik olan bir aileden geliyordu. Nevropatı, irsi bir hal alarak, Harezm'den gelen Bozok Türkmenlerinden Barak Baba'ya intikal etmişti. Daha küçüklüğünde marazi bir cümle-i asabiye sahibi olan Baba, bilahare Efsus, Çat ve Sulucakarahöyük sihir merkezlerinin talimiyle inkişaf ederek, bir Türkmen sihirbazı olmuştur.

3. Geyikli Baba

"Anka-yı Meşrik" gibi tarikat risalelerine inanmak lazım gelirse, Osmanlı Devleti'nin banileri arasında Bektaşî dervişlerini, babaları zikretmek kabildir. "Eflaki Dede" Tezkiresi Baba Merendî isminde bir Azeri Türkünün, Sultan Alaattin'i nüfuz-u manevisi altına alarak devlete hakim olduğundan bahsediyor. Tezkirenin 718 senesinde yazılmış olması, rivayetin pek de efsane addedilmemesi için kafi bir sebep olsa gerektir. "Akşemsettin" Vilayetnamesi'ne nazaran, Sulucakarahöyük'te tevattun etmişken bilahare Kırşehir'e giderek, şehrin hakimi Nurettin Bey'e "himmet nazar eylemiş", bütün o mıntıkayı daireyi nüfuzuna almıştı. Eflaki tezkiresinde teyit ettiği bir vakadaki şahsın Selçukilerin son zamanda muaraza eden Cacaoğlu Nurettin Bey olduğu gerek Aksarayî

Tezkiresi, gerekse mumailayhe ait vakfiyeden⁶⁴ anlaşılmaktadır. Hasılı bütün bu mütalaalarda, ve bilhassa yeniçeri gülbankmın kıdeminden böyle bir münasebeti vehleten inkar etmek kabil olmadığı görülür. Esasen, ocağının teşekkülü meselesinde “mutlaka Hacı Bektaş”ın o vakte kadar ber-hayat olduğunu kabule mecburiyet yoktur. Diğer cihetten, müverrih olmaktan ziyade münşi olan “İbn-i Kemal”in tarihinde, bu vakaya dair bir kayda tesadüf edilememesi de şayani istinat bir delil olamaz. Zira Ahmet Şemsettin Efendi’nin eserinde ihmal ve hazfettiği yalnız bu nokta değildir⁶⁵.

“Şikari”nin Karaman Tarihi, bize bir devletin teşekkülünde de babaların derecede dahli ve tesiri olduğunu anlatır⁶⁶. Karaman Beyin babası “Nurettin Toğrak” Bey, bizzat Çat nahiyesinden Baba İlyas’a müntesip olduğu gibi; Karaman ve Muhammet Beyler de Larendede de aynı tarikten ayrılan “Şeyh Arız”ın mürit ve dervişi idiler.

Bütün bu iddialardaki müsterek noktayı, sathi bir hükümle, tarikatların bilahare kendi lehlerine uydurdukları hikayelere atfetmek doğru olamaz. Bu eserlerin içerisinde dini ve sihirli hayatla alakası olmayan tarih ve vakfiye gibi vesikalara da tesadüf edilir. Zaten, eski devletlerin teşekkülünde “sihirbaz”ın hususi bir mevkii olduğundan görmemiş miydik? Timuçin, Kökçe’ye istinat ederek yükseldi. Mukaddes Cermen İmparatorluğunda papalar bu vazifeyi ifa ediyor.

⁶⁴ Cacaoğlu vakfiyesi, Mükrimin Beyin, Selçuk Vesaiki Katalogundan, gayrı matbu.

⁶⁵ İbn-i Kemal Tarihi, İkinci cilt, Emiri Kütüphanesi. Merhum Arif Bey bu esere istinat ederek yukarıdaki iddia ile Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı 3’te söylüyor.

⁶⁶ Şikari, Karaman Tarihi, Daru’l-Fünûn Kütüphanesinden müstensih nüshasıdır. “Oğlu Karaman”ı yerine bey edip, kendi Sivas’a geldi. Baba İlyas derler bir ulu Şeyh var idi, ona biat edip, sofu oldu.” Şikari’nin Karaman Oğulları Tarihi, Hazırlayan M. Mesud Konman, Konya: Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yayınları, 1946.

“More Kardava” toprağa marbut ferdi kuvvetle, binnetice saltanatların teessüsünde sihirbazın mevkiini izah ettiler⁶⁷. Osman Gazi’nin etrafında “Nimetullah, Ahi Evren, Kara Hacı Bektaş”tan gelen kesif bir ahi ve derviş kitlesi vardı. Bu Türkmen reisi bir çok zamanlar, boy beylerinden fazla tarikat erbabına, aşîrî teşkilatından ziyade sihrî hayata tabi olmuştur. “Edebali”ye dair mevcut rivayet ve hikayeler bu ciheti müeyyiddir. Murat Babaoğlu, Beramiç-i Şeyma, İlyas Fakih, ilh. Osman Gazi’nin, Ahi Durur, Muhammet Şeyh ilh. Gibi bir çok dervişler de Orhan Gazi’nin perverdesi idiler⁶⁸. Edebali’dan sonra, Dursun Fakih, Muhlis Baba, Aşık Paşa gibi dervişler, nihayet bütün efradı ahilerden tereküb eden Çandarlı ailesi Anadolu sınırında teessüs eden küçük Türkmen devletinin banilerinden sayılır. Bu tesirin dini olduğunu söylemek ifrat olduğu gibi, münhasıran siyasi olduğundan bahsetmek de mübalağadır.

Selçuk saltanatının parçalanması ve yeni Bozok Türkmen muhaceretinin Anadolu’ya hakim olması memleketin hayatında büyük tahavvüller yapmıştı.

Evvelen, İslamiyet’e henüz intibak edemeden Şamanları ve Sihirbazlarıyla beraber gelen aşiretler, Anadolu’da dini bir tahavvül husule getirdi. Binaenaleyh İsnâaşeriye ve Şia akaidine bürünerek yerleşen “sihrî din” yeni devletlerin şiarını teşkil ediyordu.

Saniyen, Ehli Saliplerin ve müttehit idarenin tevliid ettiği merkezî zühdî idare parçalanarak yerine aşiretlerin sihrî hayatla ittimadından yeni yeni şeyler meydana çıktı şu halde, memleketin siyasi hayatından dolayı dini ve sihrî kuvvetlerin müdahale ettiği kolaylıkla anlaşılır. Bu mesele siyasi reislerin sihirbazı halk tesirindeki nüfuzundan istifade etmesi suretinde vaki olduğu gibi, bilmukabele sihirbazın da doğrudan doğruya siyasi reisler üzerindeki ruhi tesirlerinden ileri geliyordu. İşte

⁶⁷ Mores es Lary, Les Elana aux Eeupres, Beşeriyet Kütüphanesi.

⁶⁸ Cüz’ü Evkaf Sultan Öyüğü Kuyudu Defter-i Evkaf, Tarih Encümeni, Cevat Kütüphanesinde.

Geyikli Baba, dini ruhiyat enmûzeceleleri içerisinde en ziyade bu vasfı haiz olanlarından birisidir. Barak Baba'da gördüğümüz isyankar ve halkçı ruhiyata mukabil, Geyikli Baba da devletçi, ve müdîr bir tabiat müsadifimiz oluyor. Sihirbazın ihtirası, ayin ve menasikteki vecdin devamını temin eden bir vasıta'dır. Fakat bir defa istihsal edilince, sihirbaz ilahi kuvvetler ve tabiatın esrarıyla daimi surette hal-ı temasta bulunan bir mevcut olduğu için, kendisinden istifade edilmekle kalmaz, aynı zamanda korkulur. Bu korku, çok zaman bütün halkı kendisine bent ederek siyasi reisleri de mümaşata mecbur kılar.

Bugünkü insanların bile, kendisine iyilik eden doktora sevgiden ziyade esrarlı bir korku ile merbut olduğu gibi aşîrî insan da böyle esrarlı bir meçhul korkusuyla sihirbaza bağlıdır. Fakat siyasi reis, bir defa nüfuz ve hakimiyeti temin edecek olursa, o zaman bu tehlikeli kuvvetin izalesine çalışır. Reisin mesnedi, ekseriya yabancı klanlar, o kutsiyete mensup olmayan cemaatlerdir. Cengiz, Borutlar ve Oyratlara istinat ederek Kökçü'yi öldürdü.

Fatih, Boşnak ve Hırvatlardan mürekkep olan devşirme teşkilat sayesinde tahakkümünü temin etti. Sezar, Golvadan, Donuşze Saltavayarlardan mürekkep bir kitle getirmişti. Hazreti Peygamber Kabe'nin muhafızı ve Abdin reisi olan Ebu Cehil'e karşı, Yesrib ahalisini Evs ve Hazrecleri kullandı, ilh. Sihirbazın manevi hükûmetine mukabil, reisin maddi hükûmeti bu suretle teessüs eder. Bununla beraber, mevzuumuzda olduğu gibi, ve iki kuvvetin itilaf ettiği ve ahenktar bir kül teşkil ettiği de vakidir. Oğuz, Erkil Ata'ya istinat ediyordu. Son Harezmi hükümdarı Tekiş, Necmü'ttin Kübra'yı yanından ayırmadı. Cacaoğlu Nurettin Bey, devletle ferdin müddeâ ile bazı müddeâ halinde ayrılan kuvvetlerini bir terkipte toplayarak Hacı Bektaş'la beraber "Kırşehir" sarayını tesis etti. Nihayet Orhan Gazi de, Bursa'nın fethinde kendisine büyük yardımcı dokunmuş olan Geyikli Baba'yı ölünceye kadar himaye, ona karşı olan teveccühünü bir çok vesilelerle irâe etti. Divan-ı Hümayun kuyudatında, babaya ait şu satırları müsadif ediyoruz:

“Kutbü’l-Arifin Şeyh Geyikli Baba Hoy’dan gelmiştir. Bir ulu geyiğe binip gelmiştir. Geyikler kendüye müsahher imiş. Gelip İnegöl’de mekan tutmuş, merhum Sultan Orhan Padişah Hazretlerinin [Bursa?] fethinde merhum Orhan Padişah ol kıldı fethederken Kutbü’l-Arifin Şeyh Geyikli Baba dahi ol canipte üç yüz altmış kapılı bir kilise varmış Kızılkilise demekle meşhur imiş ol kiliseyi kendileri fethetmişler. Cenk ederken bir kestane ağacı varmış ceng eder edermiş ol kestaneye vardıkta ol kestane yarıp babayı saklar imiş. Kafirler arar bulamazlar imiş. Sabah gene çıkıp kafirlerle cenk ederdi. Erenlerle bu nev’ile alınmıştır. O zaman da Hazreti Orhan Padişah Şile’de, haber vermişler ki Hoy’dan berar galip ulu geyiğe binip Kızılkiliseyi aldı ve bu cevap vermişler verdiklerinde merhum Orhan Padişah: “Baba meyhordur” diye iki yük rakı ve iki yük şarap gönderip Baba dahi yanındaki Baba Sultan ile...[noksan]

Vesika burada harap olmuş ve cümle nakıs kalmıştır. Bu malumat, Şakaik-ı Numaniye’nin verdiği izahata oldukça tevafuk ediyor. Taşköprülüzade: “Kabrinin yanında bir makber daha gördüm, sahibini sorduğum zaman, Germiyan Beyi’nin oğullarından birine ait olduğunu söylediler. Bu zat imareti terk ederek şeyhin hizmetine girmiş imiş şeyhin ahabından birisi de Turgut Alp olup Osman Gazi’nin ümerasından idi. Emir mezkur şeyhin hizmetine müdavim idi, Sultan Orhan İnegöl denilen mahalde şeyhe mekan vermişti. Şeyhe tarikatından sorulduğu zaman: “Ben, Baba İlyas müritlerinden ve Şeyh Ebu’l-Vefa Harezmi’nin tarikat-ı mesudiyesine müntesibim dermiş. Şeyh Bursa şehrinde saray padişahı karşısına bir ağaç dikilmiş idi, ilh” diyor. Bu satırlardan, Babanın yalnız Orhan Gaziyle değil, Germiyan Oğulları ve diğer aşiret reisleriyle de ülfeti olduğu anlaşılıyor. Divan-ı Hümayun’daki vesikanın arkasında, kendisine ait olması kuvvetle melhuz biri aruz, diğeri hece ile yazılmış olan şu iki kıta mevcuttur:

⁶⁹ Divan-ı Hümayun Kuyudatı, Ahmet Refik, Tarih Encümeni.

Gel gidelim Şirvan'a derman arayı cana
Derman bulunmaz imiş yarinden ayrılana
Erilmez yare bi-yar olmayınca cihan ki halkı ağyar
olmayınca
Hakikat alemine yol varılmaz bir mülkten küllî bîzar
olmayınca.

Bu mısralar, bize şeyhin Horasan erenleriyle kuvvetli alakasını gösteriyor. Nasut alemin “yar”inden fariğ olmadan, lâhutun ezeli “yar”ine kavuşmak kabil olamayacağını söyleyen şeyh, bu raha ancak “dünya” mülkünden feragat ile varılabildiğini anlatıyor. Şarap ve rakı ile ülfeti, hükümdar tarafından tasdik, hatta terviç edilen babanın, bu zahidane tavsiyesine ne demeli? Bu nokta, bize sihri hayatta züht ile ibzalı tefrik edilemeyeceğini, ve nevropatinin tahassülü için her ikisinin de müteakip amiller olduğunu gösteriyor. Hemen her tarikat müntesibi (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) diye dört yoldan geçmek mecburiyetindeyiz. Birinci kademede yalnız dinin erkan ve akaidini tatbik eden mürebbiye, ikinci kademede kendisinde itiyat ve tekerrürün husule getirdiği vecdi tevlid için “tespih” ile iştigal, üçüncü kademede harekete gelen asabi tembih, onu muayyen istikamete tevcih için “perhiz ve zikir” ile ülfet, nihayet dördüncü kademede vusule mazhar olan derviş bozuk bir cümle-i asabiye, parçalanmış bir irade, ve vasi bir ihtiras ile “ibzal” ederek vecd ve istiğrak haline gelir. İşte eski sihirbazın, ve yeni nevropatinin teşekkülü. Geyikli Baba, bir çok dervişler gibi, çocukluğundan beri asap buhranları göstermiş, istidadına binaen erenler tarafından muhipler meyanına ithal edilmiş bir derviştir. İçtimai amillerin mahsulü olan sihirbaz, irsen intikal eden evsafa bir aile teşkil ettiği gibi, yeni nevropatta aynı amillerin mahsulü olduğu halde, irsen intikal ederek uzvi istidatlar vücuda getirir.

4. Hacı Bektaş Veli⁷⁰

İkinci Türkmen muhaceretinin vücuda getirdiği dini buhran içerisinde devamlı bir iz bırakan, şahsiyeti hakkında bizde en fazla merak ve tecessüs uyandırabilen sima, bilahare birçok tarikat ve akidelerin kendisine intisap daiyesinde bulundukları Hacı Bektaş'tır. Bu mutasavvıfın hayatını tetkik belki dini ve edebi tarihimiz için en müşkül bir mevzuu oldu. Bir zamanlar, efsanevi şahsiyetine fazla itimat edilerek Orhan Gazi devrine kadar yaşadığı zannedildiği gibi⁷¹, diğer cihetten tarihi siması çok ehemmiyetsiz bir dereceye tenzil edilmek suretiyle mukabil bir ifrata düşülerek⁷² hatta böyle bir adamın mevcudiyetinden bile şüphe edilmeğe kadar varıldı.

Vakıa hem bazı Osmanlı Tarihlerinin bu ciheti meskut geçmesi ve Yençeri Ocağının teşekkülünden bahsetmemesi hem de Selçuk Tarihi tenevvür ettikçe Babai isyanlarında batini hareketlerinde Hacı Bektaş isminin zikredilmemiş bulunması bu tarzda iddialara hak verdirecek mahiyettedir. Fakat 691 senesindeki bir vakfiyede, Hacı Bektaş hakkında El-Merhum denilmesi mutlaka daha evvel vefat ettiğini gösterecek bir delil sayılmamalıdır.

Bugün yalnız reayaya tahsis ettiğimiz Müteveffa tabiri o zamanlar merhum makamında ve Müslümanlar arasında istimal merhum ise makam-ı ihtiramda bir tabir olarak sarf edilirdi. Aynıyla bugün reayaya münhasır bir tabir olan Velet eski vakfiyelerde oğul manasına zikrediliyordu. Nitekim zamanımızda oğul makamında kullanılan mahdum Selçukîlerin sahib-i a'zamlarına verdikleri bir unvandı. Bu suretle vakfiyede

⁷⁰ Mihrab Mecmuası, "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri", Sayı 15/16, ss. 515-530.

⁷¹ Rıza Tevfik, Bektaşilik Hakkında Mukaddime-Clement Huart, Textes Persans Relatifs A La Secte Des Houroufis, Leiden, 1909.

⁷² Köprülüzade Mehmet Fuat Bey, Türk Tarihinde İlk Mutasavvıflar, s.

mevcut El-Merhum kaydından Hacı Bektaş'ın o vakitte vefat etmiş olduğuna intikal etmek kabil değildir.

Mamafih buna mukabil Emîrî Kütüphanesindeki yazma bir Hadikatü'l-Cevamî⁷³ den naklen 731 ye tesadüf ettiği zannedilen vefat tarihinin Aşık Paşa'ya ait olduğu söylenebilir. Binaenaleyh Şeyhin zaman-ı vefatının kat'i surette tayin edememekle beraber yedi yüz senelerine tesadüf ettiğini tahmin ediyoruz.

635 civarında vaki olan Babai isyanı zamanında Hacı Bektaş'ın küçük bir çocuk olduğu anlaşıyor. Lokman Perende, Baba İlyas'ın müntesiplerinden Lokman Baba'dır ki, Vilâyetnâme'ye nazaran Hacı Bektaş'ın ilk hocası olarak tanılır. Mevlana'nın devr-i şevketinde bile Baba Rasul'ün mürit ve müntesibi bulunuyordu⁷⁴. 675 senelerinde Cacaoğlu Nurettin Beyin Kırşehir'de hemen müstakil denebilecek bir suretle hareketi üzerine Şeyhin ehemmiyet kesp etmeğe başladığını

⁷³ “17-Aşık Paşa Mescidi: Banisi Aşık Paşa neslinden Şeyh Ahmed Efendidir. Paşa-yı Müşarun ileyhin ruhu için bina eylemiştir. Cümle harç ve masrafım mescidin dairesinde medfun ağa-yı darusseade Faraşi Hüseyin Ağa teberrüken vermiştir. Şeyh-i mezbur eş-Şeyh Zeynüddin'ül-Havafî (Kuddise Sırruhu)n hülefasmdan Şeyh Abdullatif'in halifesidir. Sonra tarik-i hacda Mısır'da Bekriyye'den Seyit Vefa ve Mekke'de dahi sair şuyuh ile sohbet ve ahz-i tarikat eyledi. İstanbul'da tekkeşinas (nükteşinas) 846 Muharremi evahirinde (Haziran 1442) rihlet ve mescid-i mezbur mihrabı önünde defn olunup, üzerine bir âlî türbe olundu. “Ve kırk iki gün mürurunda Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han rihlet ve Sultan Beyazıt culus-u seriri saltanat eyledi. Paşa-yı mezburun ismi Muhlis Baba İbn'ül-İlyas Horasani sümme'l-Amasiî Bektaşî olup 733 tarihinde Kırşehir'de vefat ve anda defn olundu. Hacı Bektaş halifesi olup Maarifname ismiyle Türkçe telifi meşhurdur.” Mescid-i mezburun kapısında vaki çeşmenin işbu Arabi tarihin mumaileyh Şeyh Ahmed'indir. Ayvansarayı, Hadikatü'l-Cevamî' (İstanbul Camileri), Yayma Hazırlayan Ahmed Nezih Galitekin, c.I-II, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 209-210. (A.T.)

⁷⁴ Eflaki Dede Tezkiresi: Matlab-ı Hacı Bektaş Horasanî Rahimehullahi Aleyh, Kütüphane-i Umumi ve Emîrî Efendi.

görüyoruz⁷⁵. Eflaki Tezkiresine nazaran cemaatı tarafından Baba Rasulullah telkip edilen bir adamın mürid-i hassı idi. Aynı Tezkire, Hacı Bektaş'ın nakibi olarak Şeyh İshak isminde birinden bahsediyor. Bunun Çat nahiyesindeki Türkmen ve Kuzılbaş isyanını tertip eden Baba İshak olması müstebeattır.

718 yazılmış olan bu Tezkire'de bile Hacı Bektaş "arif-i dil ve ruşen-i derun idi. Ama bevabii meyanında fasitler vardı" diyor. Alelumum kendisine merbut olan zümrede, Mevlevî aleyhtarlığı bulunması da bu telakkiye sebep oluyor. Bektaş Baba bütün Babaî, Ahî, Emre, Çelebî, Alp, Eren ve Gazileri hasılı doksan dokuz bin Horasan ereniyle kırk yedi bin Rum erenini başına topladığı⁷⁶ için o zamana kadar tarikatlar zümreler ve kastlar arasında devam eden rekabeti hal ve fasletmeğe muvaffak olmuştu.

Nurettin Beyin idaresinde Kırşehir, inhilale başlayan Anadolu'da daha milli bir medeniyetin nüvelerini hazırlarken Hacı Bektaş en mühim bir inkılap amili oluyordu. Şeyh Süleyman, Kırşehir'i, Gülşehir'i; Şeyyat Hamza, Aşık Paşa ve nihayet devrin en büyük şairi Yunus Emre bu medeniyet muhitinin mahsulü addedilebilir. Hacı Bektaş, Ahilerin piri olan Ahi Evren ile Kırşehir'de görüştü⁷⁷. Bu iki cemaatin ittihadı için atılmış büyük bir adımdır.

İşte Babaîlerin isyankar ruhiyatına mukabil, Şeyhin terkipçi ve sakin mizacı bir muvaffakiyet temin etti.

Binaenaleyh, Hacı Bektaş siyasi tarihe karışmadan öldü. Ve asıl ölümünden sonra vasi' şöhretini kazanmaya muvaffak oldu. O derecedeki birçok Batinî ve Haricî mezhepleri bu tarikata karışarak tefrik edilemeyecek dereceye geldi. Bektaşî mutezilesi ismiyle toplanabilecek olan diğer Hurufî, Kalenderî vesair akaidi karıştırmamak şartıyla asıl Bektaşîlerin bugün ellerinde

⁷⁵ Cacaoğlu Nurettin Bey Vakfiyesi, Mezkur Kataloğ.

⁷⁶ Eflaki Dede Tezkiresi: Matlab-ı Hacı Bektaş Horasanî Rahimehullahi Aleyh, Kütüphanesi-i Umumi ve Emiri Efendi.

⁷⁷ Fütüvvetname, Yahya bin Halil bin El-Çobani El-Yahya El-Burgazi, Köprülüzade Mehmet Fuat Beyden.

iki eser vardır. Biri, Büyük Vilâyetnâme'dir ki, takriben 1041 senelerinde istinsah edilmiştir. Hacı Bektaş Velinin hayat ve menakıbına dairdir⁷⁸. İkincisi, Küçük Vilâyetnâme'dir ki, bu da Hacı Bektaş Velinin menkul olan felsefesi ve akideleridir. Küçük Vilâyetnâme mensur olup birkaç defa tabedilmiştir. Yakın zamanlara kadar bu kitapların meratibi olduğu zannediliyor ve esasen kitapların mevsukiyetini gösterecek bir delil de mevcut olmadığından bu zan kuvvetleşiyordu. Lakin son zamanlarda, Hacı Bektaş nahiyesinde Meydan Evi Kütüphanesinde Hacı Bektaş Veliye ait 888 senesinde yazılmış bir Vilâyetnâme ile otuz sene kadar evvel istinsah edilmiş Makalat-ı Hacı Bektaş El-Horasanî adlı Türkçe bir eser olduğu anlaşıldı⁷⁹.

Bunlardan başka elimizde 812 senesinde yani Yıldırım Beyazıt zamanlarında Bektaşî dervişlerinden Hatipoğlu isminde bir şair tarafından manzum olarak Arapça'dan tercüme olunmuş Kitab-ı Makalat-ı Erbain Hacı Bektaş El-Horasanî nüshası var⁸⁰. Nazım sebab-i tahrir-i kitapta diyor ki: "Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Horasanî bu kitabı Arapça nesir üzere kaleme almıştı. Ben manasına halel gelmemek üzere Türkçe manzum olarak tercüme ediyorum." Ellerde dolaşan matbu Küçük Vilâyetnâmelere bu eserin ekseri yerleri uymaktadır. Lakin risalelerde mevcut olan Seyyit Saduttin'in şiirleri, bu manzum eserde bulunmadığı gibi bazı noktalar da eksik kalmıştır.

Seyyit Saduttin iptidaları Hacı Bektaş'a muarız olmuş onunla mücadele etmiş fakat bilahare mürit hatta mürşit olmuş alim bir zattır. Şeyyat Hamza ile aynı senelerde yazılmış sade hece vezniyle şiirleri vardır.

⁷⁸ İstanbul'da 926 tarihine kadar aynen birçok manzum Vilâyetnâme'lere tesadüf olunuyor.

⁷⁹ Baha Sait Beyin bu mesele hakkındaki bir tetkikatından, Milli Talim ve Terbiye Mecmuası, No:2-3.

⁸⁰ Sabık Emniyet Umumiye Kütüphanesi, Kitab-ı Makalat-ı Erbain, Numara, 775.

Seyyit Saduttin gibi zamanın daha birçok alimleri Hacı Bektaş'la mücadele ettikten sonra onun etrafına toplanmış ve akidesini kabul etmişlerdir. En yakın halifelerinden Hacım Sultan da bunlardan biridir⁸¹.

Baba İlyas'tan Barak Baba'ya kadar bütün Türkmen sihirbazlarından isyan ve mücadeleye karşı bir meyil ve istidat görüyoruz⁸². Bilmukabele, Selçukîlerin inkırazı üzerine her şehirde belde ve cumhuri muvakkat idareler tesis eden Ahiler mazbut, ahenktar bir ruha malik bulunuyorlardı⁸³. Ahilik yedinci asrın nihayetlerine doğru bütün erkan ve kavaiidiyle muntazam teşkilat sahibi bir tarikat olarak görünüyör.

Bektaşî ismiyle tanılarak Yeniçeri Ocağını vücuda getiren bir cihetten eski Osmanlı Devletinin müessisi telakki edilebilen vasi' cemaat bu mütekabil kuvvetlerin ittihaından tevellüt etti.

Hacı Bektaş Velinin ananevi menşesine gelince bir taraftan Babaîler vasıtasıyla Şeyh Ebu'l-Vefa-i Harezmiye oradan Necmü'ttin Kübraya diğer cihetten Horasan erenleri ve Sarı Saltuk vasıtasıyla Hoca Ahmet Yeseviye münteha olur. Aybek Babanın müridi olan Barak Baba bile Ahiler ve Meşayihlerle olan alakasını söyledikten sonra "Saltuk Ata, Miskin Barak" diyerek Sarı Saltuk'a verdiği kıymeti gösteriyor.

Hacı Bektaş'ın Makalat-ı Erbain'i, Hoca Ahmet'in aynı unvandaki eserini numune itti haz ediyordu⁸⁴. Şeyhin hususiyeti, Türk kozmogonisini İslam erkan ve menasikiyle tevhide muvaffak olmasındadır. Aile ve cemiyetin esasını, hayatın nüvesini taharri ederken, müellif eski Türkün "Anam yer, Atam gök" akidesine vasil oldu. İran'ın daima hal-i mücadelede Hürmüz ve Ehlimen'ine, Çin'in bir türlü uzlaşamayan müennes

⁸¹ İlahiyat Fakültesi Arapça Müderrisi Rifat Efendinin tetkikatı meyanında Hacım Sultan'a ait bazı şiirler vardır.

⁸² Tarih-i İbni Bibi, Zikr-i Huruc-u Havaric-i Babaî Ez Nahiyet-i Kefersud ve İntifa-ı Şule-i Fitne-i İşan Ber Dest-i Bendigan-ı Sultan.3

⁸³ İbni Batuta Seyahatnamesi, Ahmet Şerif Tercümesi, cilt, I; Muhtelif Fütüvvetname ve Risaleleri.

⁸⁴ Hacı Bektaş'ın eseri hakkındaki tetkikatımızda tafsil edilmiştir.

ve müzekker iki kuvvet Yin ve Yang'ına, Arap'ın Havva'ya müteğallib Âdem'ine mukabil, Türkmen'in Yer ve Gök'ü ahenktar bir kül dahilinde mukaddes aileyi meydana getirmişlerdi⁸⁵. Hacı Bektaş bu menşei eserinde şu suretle ifade ediyor:

“ ...

Eya arif beyan et bu peyamı
Asl dediğin atamı anamı.
Atanın oldu bu kavlin muradı
Musanniftir esah kavli aradı.
Ana asıl ata köktür (göktür) ulular
Saadet devlet ıssı bahtlılar.
Zire her nesnenin aslı tohumdur
Yire ekilse az umma zulümdür.
Tohum çün yire düştü kök tutar bul
Bu vasfiyla bular söz oldu makbul.
.....ilh....”

Mamafih, müellif bunu yalnız kendi milletine hasretmiyordu. Ona göre mürşidin vazifesi, akideyi bütün aleme neşretmektir. Fikrinin sıhhati intişarının vasıtasıyla mütenasip olmalı idi. Her tarikat piri gibi milli itikadı beşeri bir düstur haline getirmeye ceht etmek Hacı Bektaş'm da en büyük emeli olacağı aşıkardır.

İkinci yol hakikattir budur hem
Ki hiçbir millete bakmayasın kem.
Kamusun bir nazarda gözleyesin
Yolunu gözleyerek izleyesin.

Tarikat müntesiplerine göre, devrinin en büyük siması olması lazım gelen Şeyhten, Şakaik-ı Numaniye gayet muhtasar

⁸⁵ Mihrab Mecmuası, Orta Asya'da Türkmen Dini, Sayı, 9-10-11-12, bu mesele hakkında tafsilat.

bir şekilde şu satırlarla bahsetmektedir: “Murat Gazi zamanı; El-Hac Bektaş ashab-ı kerametten idi. Kabri bilad-ı Türkmen’dedir. Kabri üzerinde kubbe vardır. Ziyaret olunan zaviyesi de vardır. Bazı mülahide zamanımızda ona intisap daiye-i kazibesinde ise de müşarünileyh şüphesiz ondan beridir.”

Eflaki Dede bu hususta bi-amandır. Ona göre bizzat Şeyh bile tarikata has olan mübalatsızlıklarla aludedir. Bu hususta, Mevlevîler dahi teberrieğe imkan görülemez. “Ney”, “Mey” rumuzlarının menşesinde birer hakikate tekabül ettikleri alelumum dini ve sihri tarihlerin dediği kanaatle sabittir⁸⁶. Şeyhin bizzat hususi hayatındaki bazı vakalarda da bu müşterek vasfı göreceğimiz gibi dokuzuncu asır ortalarında Hurufî

⁸⁶ Eflaki Dede, Hacı Bektaş ve onun kerametlerinden şu suretle bahsediyor: “Yine Pervane’nin Yar’ı Gar’ı ve naibi, Kırşehir vilayetinin emiri ve Mevlana’nın halis müridi olan Caca’nın oğlu Emir Nurettin bir gün Mevlana hazretlerinin hizmetinde Hacı Bektaş-ı Horasanînin kerametlerinden bahsediyordu: “Bir gün Hacı Bektaş’ın hizmetine gittim. O dış görünüşe hiç saygı göstermiyor, şeriata uymuyor ve namaz kılmıyordu. Ona mutlaka namaz kılmak lazım geldiğine dair ısrarda bulundum.” O: “Git şu getir de abdest alayım ve taharet edeyim” diye buyurdu. Testiyi kendi elimle çeşmeden doldurup onun önüne getirdim. Maşrapayı alıp bana verdi ve: “Dök” dedi. Onun eline su döktüğüm vakit berrak suyun kan olduğunu gördüm. Ve bu durum karşısında şaşakaldım” dedi. Bunun üzerine Mevlana hazretleri: “Keşke kanı su yapsaydı, çünkü temiz suyu kirletmek o kadar büyük bir hüner değildir. Musa, “Nil’i Kıpti için kan ve kanı da Sıptı için berrak su yaptı. Bu onun kudretinin kemalindendi. Bu şahısta o kuvvet yoktur. Buna israfın değiştirilmesi derler ki, Kur’an’da: “Şüphesiz israf edenler Şeytanın kardeşleridir” (K., XVII, 27) buyrulmuştur. Asıl tebdil senin şarabının sirke ve müşkülünün hal olmasıdır. Senin alçak bakırın halis altın olur, kafir nefsin Müslüman olur, İslam olur. Kilin gönül kıymetin alır” dedi. Hemen o anda Nurettin baş koyup Hacı Bektaş’a gösterdiği rağbetten vazgeçti.” (Farsça olan bu kısmın Türkçe tercümesi tarafımızdan aşağıdaki eserden alınmıştır: Ahmet Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri, Cilt 2, Çeviren: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, Sayfa 59-60.) Bu hikayeden, Caca Beyin neden dolayı Muinettin Pervane ile beraber Sultan Gıyasettin Salisin suikastına dahil olduğu anlaşılıyor.

akaidinin Bektaşiliğe karışması müskirat meselesinde bir nev'i mebd'e telakki edilir. Halbuki Geyik Babaya ait vakfiyede de görüldüğü üzere bu istimalin çok eski bir tarih vardır. Diğer cihetten ne Cavidân'da ne de Misalî Babanın Miftahu'l-Gayb'ı gibi Hurufî risalelerinde müskiratın ibahasına dair bir kayda tesadüf edilmez. Nihayet denebilir ki, iptidai cemiyetlerde içki sihri hayatın âyin ve menasikin zarurî bir neticesidir. Senenin muayyen gün ve zamanına tahsis edilen bu şeyler, o vakit hulul edince ibzal ile isti'mal edilir⁸⁷. Bugünün Bektaşî süreği eski Türkmen kominyonlarındaki Sağr ve Şölenin İslami şekle bürünmüş temadisinden başka bir şeyi değildir. Buna ait delilleri Etnografların müşahedelerinde de bulabiliriz. Esterzigovsky'nin Yakutlarda Şamanlığa dair tetkikatları, Anadolu Kızılbaş ve Tahtacılarıyla aynı evsaf arz etmektedir. Binaenaleyh, İslamiyet'e henüz yeni intibaka başlayan Türkmenler arasında bu adetin devam edeceği tabiidir⁸⁸. Hacı Bektaş bütün din mücedditleri ve inkılapçıları gibi sihri hayat için mubah olan birçok şeyleri tahrim etti. Makalat-ı Erbain'de sucinin katresi haram olduğuna dair kayıtlar vardır. Fakat bu emirler şariat ve tarikat makamlarına münhasırdır. Bu devirlerden geçerek "mûtû kable en temûtû"⁸⁹ sırrına eren derviş için menahi hududu da genişlemiş hatta belki kalkmıştır.

Hacı Bektaş, Kırşehir'inde başladığı bu muazzam teşebbüsü mevki-i fiile koyabilmek için bütün Anadolu'yu etrafına toplayabilecek mukaddes bir merkez aradı. Nitekim Babaî isyanında da ilk hareketler Ashab-ı Kehf civarında doğmuştu. Bu merkez öyle bir yer olmalı idi ki, göçebe Türkmen aşiretlerinin Orta Asya'daki mukaddes mahallerini hatırlatsın. Bizanslılar zamanından beri ayazma ve merkat vazifesi gören Sulucakarahöyük Türkmen aşiretlerinin arzusuna tevafuk etti.

⁸⁷ Ch.Letournou, La Psychologie Ethnique, s.

⁸⁸ Sierozewsky'nin Yakutlarda Şamanlık Makalesi, La Religion Chamane Selon Les Croyances Yakoutes (Revue D'Histoire des Religions, 1900.)

⁸⁹ "Ölmeden önce ölünüz" (A.T.)

Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi izniyle Diyar-ı Rum'a geldi. O zaman Konya şehrinde Hoca Fakih Sultan⁹⁰, Emir Cem Sultanın ulu halifesi idi. Elli yedi bin Rum Erenleri (Ahiler) Sakarya suyu kenarında toplanmışlardı. Karaca Ahmet onların gözcüsü idi. Hazret-i Hünkârın selam verdiği Fatma Bacıya malum oldu. Bu kadın Sivrihisar'da Seyyit Nurettin kızıdır ki, henüz bakire idi. O erenlerin yemeklerini pişirirdi. Karaca Ahmet, o Seyyit Nurettin'in müritlerinden idi. Fatma Bacı gaibe selam aldı. Erenler "kime selam aldı" diye sordular. O da: "Rum'a er geldi. Onun selamını aldım" dedi. "Aslı Horasandandır, Beytullah'tan gelir" dediler. Erenler onun Rum'a girmesi için tedbir kordular. Nurdan hicapları, güvercin kıyafetinde geçerek Sulucakarahöyük üstünde bir taşla kondu.

Hacı Tuğrul derler bir eren ki, Beyazıt-ı Bestami'nin halifelerinden idi. Doğan kıyafetinde karşı geldi. Hacı Bektaş silkinerek insan kıyafetine girdi. Kral, doğanı boğazından kabzasıyla yakaladı. Hacı Tuğrul emane geldi, dize düştü ve Hacı Bektaş'm hak velisi olduğuna iman etti. Vilâyetnâme'nin bu hikayesi, Hacı Bektaş'ın zamanındaki fikri cereyanlarla, hususiyle Beyazıt-ı Bestami'den gelen klasik tasavvuf ve Mevlevîlikle nasıl uğraştığını timsali bir surette gösteriyor. Buradan itibaren Şeyhin Anadolu halk büyükleri ve şairleriyle olan alakasını göreceğiz. Karaca Ahmet'in hizmetinde Sarı İsmail'i Tabduk Emre katma gönderdi. Bozok canibinden Kırşehir, Kayseri'ye şehrine teveccüh edip giderken Dülkadirli cemaatinden bir nice Türkmen evlerine rast geldi. Orada çoban, koyun derdi. İlh. Adı Hacı İbrahim idi. Hünkâr'a mürit oldu. Hazret-i Hünkâr eyitti: "Şimdiden sonra nasibin aldın. Bozok'u, Üçok'u sana yurt verdik. O yer senin ekmeğin olsun ve o koyuncuklar ile varsınlar" dedi.

Vilâyetnâme'de en şayanı dikkat noktalarından birisi ekseri keramet ve zuhuratın uzun müddet devam eden itizal ve

⁹⁰ Fakih Ahmet olması maznundur. Konya'da Şeyh Âlâman Mektebi Kapısı yanında türbesi vardır. "Bismillah. Bi-resmi Kıdvetü'l-meşayih Fakih Ahmet ve Seyyit İbrahim Arap, Sene: 687."

itikatları takip etmesidir. Şeyh, Açık Saray'da bir ardıç ağacının kovuğunda erbain çıkardı.

Hacı Bektaş'ın Türkmen aşiretleri arasındaki nüfuzu gittikçe artıyordu. Hünkâr, Sulucakarahöyük'de karar kıldı. Çepni boyu Oğuz cemaatinden ayrılarak Diyar-ı Rum'a geldiler. O, Çepni boyunun ulularından Yunus Mukri nam bir alim vardı. Sulucakarahöyük'ün yakınında Kayı nam mahalle gelip karar kıldı. Yunus Mukri, Sultan Alaattin'den burasını yurtluk istedi ve beratını aldı. Vefatında oraya defnettiler. İbrahim, Süleyman, Sarı, İdris adlı dört oğlu vardı. Dördüncüsü babası gibi alim ve fazıldı. İdris'in karısının ismi Kutlu Melek idi. Tazimen Kadıncık telkîp olunuyordu. Kadıncık rüyasında gördüğü Hacı Bektaş'ı tanıdı. Ona karşı tazim ve hürmette kusur etmedi. Şeyhin sohbetinden hazzeder ve ekseriya kendisini ziyaret ederdi. Kocası İdris, ilim ve fazilet erbabından olduğu cihetle bu münasebete itiraz etmezdi. Fakat bu vaziyet, biraderi Sarı'nın şüphe ve endişesini celp etmekten hali kalmadı. İşte Bektaşî ananesinin en mühim noktalarından biri.

Çelebilerle Babaların iftirakı mucip olan cihette bu meseledir. Çelebilere nazaran Kadıncık Anadan doğan çocuk Hacı Bektaş Velinin burun kanı damlasıyla hasıl olmuştur. Hiç olmamış olan Şeyhin nesebi, Çelebilere kadar bu suretle temadi eder. Babalar, bu intikali tamamen inkar ve Hacı Bektaş'm nesebinden mahrumiyetini kabul ederler. Babaların bu daha beşeri ve cumhuri temayülüne mukabil Çelebiler de bir hanedana irtibat hissinin hakim olduğu aşikardır. Fakat bu meselede, Hazret-i Meryem'den İsa'nın, Alankova'dan Cengiz'in dokuzuncu babasının doğmasına müşabih bir hal aramak muvafık olur. Çünkü Hacı Bektaş'ın hakiki hayatında böyle bir hadise mevcut olmamıştır.

Nitekim Hristiyanlık akaidine göre de Hazret-i Meryem'in nikahlı bir kocası vardı. Yeşua o kocadan dünyaya gelmişti. Lakin içtimai naslar ve dini akideler Hazret-i İsa'yı mefkûrevi bir misal şekline koyduğu zaman, şahsiyeti efsanevileşerek babasız bir çocuk olmuştur. Babasız çocuk bütün iptidai

cemiyetlerin timsalidir. Çünkü klanda malum olduğu üzere aile yoktur. Klanın bütün fertleri mensup olduğu cemaatin oğludur. Garizi münasebet, ailevi, hukuk ve vezaif temin etmez. Kadıncık Ana üsturesiyle Kızılbaşların “mum söndürmek” adetleri arasındaki münasebeti bu suretle tayin etmek kabil olur. Yoksa hakikatte Hacı Bektaş fıkıhla örfü, Oğuz töresiyle kitap ve sünneti telife çalışmak isteyen bir adamdı. Bektaşilik, bütün Türkmenler arasında intişar edince dini müceddidin hayatı Kızılbaşların lisanında üsture haline inkılap etti.

Şeyhin hususi hayatına dahil olanların başında Kırşehir Hakimi Nurettin Hoca gelir. Vilâyetnâme’ye nazaran bu zatın Hacı Bektaş’la mukarenetine yine Kadıncık Ana meselesi sebep olmuştur. Sarı, yengesi hakkındaki şüpheden sonra Nurettin Beye müracaat etti, Bey naibini gönderdi. Hazret-i Hünkâr reddederek Sarı’ya “hiddet-i nazar” eyledi. Bu vakadan sonra Nurettin Bey Hacı Bektaş’ı ziyarete gelerek aralarında büyük bir muhabbet peyda oldu.

Alelumum, Şeyhle münasebette de bulunanların iptidai gıyabında aleyhtar oldukları halde ilk mülakattan sonra derhal rabt-ı kalp ettikleri görülüyor. Hacı Bektaş, yekdiğerinin zıddı olan birçok tarikat ve cemaatları telife bu sayede muvaffak olduğu gibi bizzat Mevlana’nın üzerinde bile çok iyi bir tesir bırakmıştı.

Akşehir’de Mahmut Hayrani, Sivrihisar’da Yunus Emre, Şeyhine incizap ederek tarikata dahil oldular. Gülşehir yani Kırşehir’de Ahilerin reisi Ahi Evren’le Hacı Bektaş’ın mülakatları Babaî ve Ahi muhadenetini temin etti. Vilâyetnâme’ye nazaran Şeyhin nüfuzu yalnız manevi kudretinden ruhi nüfuzundan ileri geliyordu. Bu hususta doğrudan doğruya kerametlerinin de tesiri vardı. Ananeye nazaran “sahr-ı kaya”da bıçakla taşı kesmesi, mercimeği taşla kalp etmesi bunlardandır. Denize pösteği sermek, mercimek üzerinde namaz kılmak gibi kıssalar Hacı Bektaş’a isnat olunan menkulattandır. Ekseri mürşitlerin hususi hayatında tesadüf edilen gazap ve celalden Şeyhte bir eser bile görülemez.

Onun en büyük kerameti kalbi teshir etmekteki kudretidir. O, ne Barak Baba gibi daim-i hal cezbede bi-şuur ve serseri ne Geyikli Babayı devlet adamıyla müttelik ve muttayı'dır. Onda cemiyetin her rüknünü kendisine bent etmeğe müsait bir kutup kabiliyeti vardır. Nurettin Bey Kırşehir'den, Mahmut Hayranî Akşehir'den Şeyhi ziyarete gelerek rabt-ı kap ettiler. İşte bu sebeptendir ki, Konya sarayıyla aralarında ülfet hasıl olamadı. Halbuki Mevlana, saraya takarrübü sayesinde nüfuzunu temin etmiş; Sultan, pervanesi, vüzerasıyla beraber muhteşem fakat mütemellik bir hayat sürmüştür.

Bektaşiliğin telifkar olan kudretine rağmen Mevlevîlikte bir türlü uzlaşamamasını bu saika atfetmek kabildir. Anka-yı Maşrik'tan Selçukîlerin inkırazı ve bu mesele hakkındaki Bektaşî ananesini dinleyebiliriz:

“...Meşhurdur ki, Âl-i Selçuk'un ahiri Alaattin Selçukî, Münla Celalettin Rumî'yi kendisine Ata edinmiş idi. Ancak Alaattin'in evladı olmayıp, naümit olduğundan emr-i saltanatı müşavere için Karaman Eyaletinde olan meşayihî davet edip bir meclis-i kebir müheyye' oldukta o mecliste hazırlardan Baba⁹¹

⁹¹ Eflaki Tezkiresinde aynı kaydı görüyoruz: “Arkadaşların en gözdeleri rivayet ettiler ki: Selçuk oğulları devletinin yıkılmasının ve yok olmasının sebebi şu idi: Sultan Rükneddin Mevlana hazretlerine mürit olup onu kendine baba yaptıktan bir zaman sonra eşi benzeri olmayan büyük bir toplantı yaptırdı. Derler ki o zamanda Şeyh Baba-yı Merendi denilen ihtiyar bir adam vardı. Riyazet sahibi, zahit ve bilgin bir adamdı. İnsan yüzlü bir takım şeytanlar bu şeyhle arkadaş olmuşlardı. Bunlar, sultanın yanında bu şeyhi o kadar övdüler ki sultan onun sohbetin büyük bir arzu ile istedi. Nihayet emretti, sarayın holünde bir sema tertip edip tam bir ikramla Şeyh Baba-yı Merendi'yi getirdiler. Bütün büyükler onu karşılayarak çok izaz ikramla başköşeye oturtular. Sultan da bir kürsü koyarak kendi tahtının yanında oturdu. O sırada Mevlana içeri girdi, selam verip bir köşeye çekildi. Kur'an-ı Mecid'in okunmasından sonra muarrifler fasıllar okudular. İslam sultanı: “Mevlana hazretlerine malum olsun: Bu halis kul, Şeyh Baba hazretlerini baba edindi, o da beni oğulluğa kabul etti” dedi. Orada bulunanların hepsi: “Aferin, mübarek olsun” dediler. İlh...” (Farsça olan bu kısmın Türkçe çevirisi aşağıdaki eserden alınmıştır: Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, Cilt 1, Çeviren:

nam pir-i faniyi kendisine ata edinmişti. Bu ahval Celalettin Rumî'ye aksedildikte bir mukteza-yı esma-i ilahi celale gelip saltanat-ı Selçukîyenin zaman-ı idare-i devletini Tatara teslim e himmet murat eyledi. Velakin varis-i nur-i nübüvvet, mazhar-ı velayet Seyyit Hacı Bektaş Veli Hazretleri ve Seyyit Ahi Nimetullah Hazretleri ve Şeyh Edebali Hazretleri üç merd meydan-ı birlik edip bir yere cem olup, Seyyit Hacı Bektaş Veli cevap buyurdu ki: “Balım, gülüm, iliğim, erenler ürünü ve erenler külli. Münla Celalettin Rumî zirve-i celalde bulunduğundan yanında dost ile düşman beraberdir. Ve belki cüz-i nesneden hatırı münkesir olsa düşman tarafına meyledip dostlarına celal muhakkaktır. İmdi, bu taife-i meczubine yakın olmak çendan alim yoktur. Hemân âteş-i sûzâna yakın olmak gibidir. Nihayet ıraktan aşinalık ve riayet edip mülakatı caiz olanlardan caiz değildir. Çünkü padişahlar meczubi'l-akl olanları kendilerine yakın eyleseler labütte onlardan nice celal zuhur edip hor görmeleri muhakkaktır. Vay o hakimlere ki, bir alay meczubinden medet talep edip istimdat edeler ve onlarla aşinalık eyleyenler lacerem helaklık içindedir. Cümleden biri, Âl-i Selçuk zimam-ı devlet ve şevketini⁹² Mevlana'nın zimmet ve himmetine rapt ile bu dahi zeval ve inkıraz-ı devlete illet ve sebep olmuştur.”

Anka-yı Maşrık'ın iddiasına bizzat Mevlevîliğe ait eserler Sipahsalar ve Eflaki Dede de iştirak ediyorlar. “Konya'nın Karaman(oğulları)lıların elinde bulunduğu dönemde Hazret-i Çelebi Moğol ordusuna mütemayildi. Cemaat bundan sıkılıp zaman zaman itirazda bulunurdu: “Sana komşu olup sana sevgi besleyen bizleri istemiyorsun da yabancı olan Moğolları istiyorsun.” Hazret-i Çelebi cevaben şöyle buyurdu: “Biz derviş

Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, Sayfa 323-324.) Eserin 718 de yazılmış olması sıhhatine delildir. Vakayı' Anka-yı Maşrık'la tamamıyla tevafuk ediyor. Yalnız son Selçuk hükümdarı Sultan Rükneddin olduğu görülüyor. Merende, Menaziri'l-Avalim'e nazaran Tebriz ve Merağa'nın şarkında eski bir Azeri kasabasıdır.

⁹² Anka-yı Maşrık, Aziz Mahmut Hüdai Efendi, Ali Emiri Kütüphanesi.

kimseleriz. Nazarımız Hak Teâlâ'nın iradesine göredir. O kimi diler ve memleketi kime teslim ederse onu isteriz. Bu durumda Cenab-ı Hak sizleri değil Moğol ordusunu irade etmektedir. Memleketi Selçukîlerden alıp Cengiz Han mensuplarına vermiştir. Allah mülkünü dilediğine bağışlar. Biz dahi Cenab-ı Hakkın istediğini isteriz, ilh..."

Eflaki Tezkiresinden naklettiğimiz bu satırlarda Mevlevîlerin Moğollara mümaşatını görmek kabildir. Yalnız bu tarihi hakikat Anka-yı, Maşrık'ın lisanında efsanevi bir şekil alarak Edebali ile Hacı Bektaş'ın muhadeneti neticesinde güya Osmanlı Hanedanına "himmet-i nazar" eylemek suretinde vaki olmuştu.

Bektaşî ve Mevlevî aleyhtarlığı, Babalarla Ahilerde de kendisini hissettirir. Eflaki'de ismi geçen Ahilerden birçoğu, Mevlevîlerin aleyhtarı idi. Ekseriya şehirde sema,devran, çeng ü çeğane, bank ü badeye, laubali ve geniş hudutlu Farisi şiirlere karşı husumetlerini açıkça ilandan çekinmiyorlardı. Bu sebepten Mevlevîliğe intisap etmiş olan ümera ve memurlar ile Ahiler arasında daima münazaa eksik olmuyordu.

Eflaki'ye göre Sivas'ta da Ahi teşkilatı vüsatli olup Ahilikle Babaîliğin Bayburt'ta Ahi Emir Ahmet Bayburtî bu teşkilatın reisi idi. Ahlat'ta Barak Babanın halifelerinden Emirci'nin Sinop kadısı oğlu, Ahiler vesair ulema ve şeyhlerle beraber Tebriz'e seyahat eden Arif Çelebi'yi istikbal ettiklerini Eflaki haber veriyor⁹³. Bu vaka, bilakis iki tarik arasındaki muhadenete delil olmak lazımdır. Çünkü bütün zahiri ittifaklara rağmen Bektaşilik ve Mevlevîliğin bir menşe'den geldiği görülüyor. Malumdur ki, Mevlana'nın tasavvufa dahil olan hayatı, Şems-i Tebrizî ile mülakattan sonra başlar. Şems ise, Baba Kemal Hocendî vasıtasıyla Necmüttin Kübra'nın halifelerindendir. 618 de Semarkant'ın Cengiz orduları tarafından istilası üzerine Şeyh halifelerini çağırarak "Diyar-ı Rum'a sefer

⁹³ "Hemani ki yar-ı rabbani Hayran Emirci ki ez hulefa-i Şeyh Barak bud ve Kadızade-i Şehr-i Sinop kaffe-i vüzera-i ekabir ve ulema ve şuyuh an diyar ra haber kerde, ilh..."

etmeleri lüzumundan bahsetmişti. Emir Berke Han ve Keslügenkim gibi Havarizm reisleriyle beraber gelen bu dervişlerden bir kısmı Azerbaycan'da kalmış diğer bir kısmı Şark-i Anadolu'nun muhtelif mahallerine yerleşmişti. Şeyh Ebu'l-Vefa Harezmi ve Şems-i Tebrizi bunlardandır⁹⁴. Birinden Mevlana diğerinden Baba İlyas vasıtasıyla Hacı Bektaş yetişmiştir. Aşık Paşa'nın Garipname'siyle Mesnevi'yi aynı tarikat ve akidenin münteha olduğu iki netice addetmeliyiz. Aşiretler ve halk arasına giren tarikat bütün milli evsafı muhafaza ederek devam etmiş bilakis saraya çıkan ve Farisi kullanan diğer kısımda birçok harici unsurların müdahalesi olmuştur. İşte Bektaşî ve Mevlevî münazaasının mebdei. Bu münazaayı temdit ve takviye eden hatta Bektaşîleri bütün tarikatlarda tefrika kadar giden ilk zamanlardaki şirk-heresieden ziyade bilahare vaki olan ihtilatlardır. Esterâbadlı Fazl Yezdan'ın vücuda getirdiği Hurufilik, Nesimi'nin telkinatıyla Anadolu'da intişar ederek Bedriye, Kalenderiye ve diğer cemaatlarla beraber Bektaşî ananesine irtibat peyda etmişti⁹⁵. İshak Efendi'ye göre Fazl Yezdan bir Karmatî idi.

896 (940-1393) de katlolundu. Halifelerinden Aliyü'l-A'la Anadolu'da Bektaşî dervişleri arasına girdi⁹⁶. Bugün Bektaşî eserleri meyanında zikredilerek hakikatte münhasıran Hurufilere ait olan başlıca müellefat, Fazl Yezdan'ın Cavidân'ı Şeyh Safî'nin Hakikatname'si, Aliyü'l-A'la'nın Mahşername'si, Emir Gıyasettin'in İstivaname, Feriştioğlunun Ahiretname ve Işkname'si, Hidayetname, Mukaddimetü'l-Hakayık, Viran Abdal Risalesi, ilh.... dan ibarettir.

Fağlullah Esterâbadi, Timurlenk'in torunlarından birisi tarafından katlolunmuştu. Seyyit Şerif Cürcanî ve Akaid-i

⁹⁴ Orta Asya'da Türkmen Dini, Mihrab Mecmuası, Sayı, 9-10-11-12.

⁹⁵ Clement Huart, Hurufî Tarikatına Mûteallik Farisi Eserler.

⁹⁶ İshak Efendi, Kaşîfü'l-Esrar ve Dafiü'l-Esrar, İstanbul tab'ı. (Adı geçen eser tarafımızdan yayına hazırlanmıştır.)

Nesefi Şarihi Sadettin Taftazani'nin muasırıdır. Vefatı Abhane şehrindedir⁹⁷.

Hurufi akaidine göre: Cümle mevcudat gayr-ı müstakar ve fani bila tahavvül bir cereyan içerisinde caridir. Alem-i hadisat bizzat mevcut değildir. Tahavvüllerinin saiki olan bir kuvvetin mevcudiyeti lazımdır. Bu kuvvet ancak ebedi olabilir. O halde vücud-i mutlak bir kuvve-i ezeliyedir. Namütenahi illiyet ve kudret-i evveli odur. Platon'un kudret-i ulviyesi budur. Bu ezeli kuvvet birdir, basittir. Hal-i amade iken nefsine müntabıktır. Bir kenz-i mahfidir. Fakat ilk zuhuru, bi-nefse tecellisi gelmededir. Neo-Platonilerin "kelam-ı nefsi" budur. Kelam-ı melfuz da yirmi sekiz harftir. Bu harfun mebdai, mesnedi nutk-ı kadim-i layezaldır. Bu harfler müdreğ değildir. Her harf bir cüz-i natıktır. Mecmuu kelam-ı mutlakı teşkil eder. Bu telakkinin bir aynına, Yunan-ı kadimde, Pisagor'da rast geliyoruz. Hurufilikten inşiap eden Noktavilik onun daha müfrit bir şeklidir. Balım Sultan, Kalender Sultan'a kadar devam eden Bektaşî akaidinden buna müşabih bir telakkiye tesadüf etmek kabil değildir. Bütün tarikatlar gibi tasavvufa merbut olan Bektaşîlik hiçbir zaman o vasıta ile vahdet-i vücudun en müfrit noktalarına kadar gitmemiş idi. Bunu Hacı Bektaş'ın eseriyle bizzat Şeyhin hayatı teyit eder. Hacı Bektaş bütün tarikat erbabı gibi kendisinde mevcut olan bir sam, seyr fi'l-menam, telepati tarzında iraz-ı ruhiyeye rağmen büyük bir müessis, kuvvetli bir şari' idi. Mevlana gibi yalnız vecd ve istiğrak içinde yaşayıp şiir söylemekle iktifa etmemiş, tesis ettiği tarikatın erkan ve menasikini bizzat tanzim etmişti. Makatalat-ı Erbain'inde, ananevi müşidi Ahmet Yesevi'nin eserini takip ederek tarikata duhulün eşkali, mürit ile şeyhin münasebeti, müridin kat edeceği meratibin suret ve vezaifini tayin etmiş, nihayet daha geniş çerçeveler çizerek müridin yalnız tarikata ait değil dini ve beşerî bütün vazifelerini göstermiştir. Ne bu eserde ne de büyük Vilâyetnâme'de timsali ve enfûsî İran tasavvufuna ait bir iz bile

⁹⁷ Karakaşzade, Nuru'l-Hüda li-Men İhtada.

görülemmez. Bektaşî edebiyatında mahbubi ayetlerle meth şekli Hurufilik tesiriyle husule gelmiş muvakkat bir ilavedir. Şeyh, birçok noktalarda ahlaki nasihatlerini maddi misallerle göstermeğe mütemayildir. Bektaşî felsefesinin mahsulü olan iki sima Aşık Paşa ve Yunus Emre bu iddiayı teyit edecek birer delildirler. Hatta bu cihetten bizzat Mevlana'yı bile Mesnevi'sindeki hikaye ve kıssalarıyla işhat edebiliriz.

Lokman Babanın irşadından, Kadıncık Anaya tahakkümüne kadar geçen devre zarfında Hacı Bektaş'ın manevi teşekkül devrini görüyoruz. Bu devrede Hacı Bektaş müstaid bir mürit olarak ayrılıyor, itizal ve itikaf hayatı yaşıyor, erbain çıkarıyor, hasılı sihirbazın tahassulü için lazım gelen bütün safhalardan geçiyor. Bu devirde de mürit henüz iradesi parçalanmış hayaller içinde yaşayan bir nevpattır. İkinci devre Kadıncık Anaya tahakkümle Kırşehir'deki istikrara kadar devam eder. Bu devre müridin yerine Şeyh kaim olur. Maraziyi'l-asab Hacı Bektaş'm iradesi Kadıncık Anaya karşı olan aşkında ihtiras haline gelerek tamamlanıyor. Bu suretle fikr-i sabit ve irade şeklinde hayata intibak ediyor. Bu noktada Şeyhi, münfail değil fail, müteessir değil müessir olarak görüyoruz. İçtimai muhite hakim olan insanın yaratıcı kudreti bu noktadadır. Bu suretle Babailik Hacı Bektaş'ı tevlit etmekle kalmıyor. Hacı Bektaş bizzat tarikatı tesis ederek ona yeni bir istikamet veriyor.

Hacı Bektaş'm yaratıcı kudreti, yalnız tarikına yeni bir istikamet vermekle kalmaz. O, Anadolu'da muhtelif tesirleri izale ederek milli bir vahdet uyandırmak hususunda da büyük bir rol ifa etmiştir. Bu ciheti görmek için ondan evvelki vaziyete kısa bir nazar atfetmek kafidir.

Necmü'ttin Kübra halifelerinden en yaşlı ve dirayetlisi olan Mesut, şeyh intihab edilmişti. Şeyh Mesut, ihtiyarlığında Selçukîlerle çıkan bir münazaadan dolayı muğber olarak Kırhan'la beraber cenuba doğru indi. Bazı Harezmi aşiretleri Suriye'yi zaptettiler. Şeyh bu sırada Halep'te vefat etti. Merkadi elan orada ziyaretgahtır. Türkmen aşiretlerinden en kalabalık oldukları ve ataların teşkilatların kurdukları havali Erzurum,

Erzincan, Sivas, Malatya ve Elbistan civarı idi. Bütün aşiretler tarikata ve şeyhlere merbut bulunuyorlardı. Mesut vazifesini bıraktınca, Tacettin Ebu'l-Vefa Baba Mahmut El-Harezmî'yi reis intihab ettiler. Baba Mahmut'un menakıbı, Vesaya-yı Ebu'l-Vefa'da ve Sadrettin Konevî'nin Evrad-ı Ebu'l-Vefa'sında mezkurdur. 635 de Baba Mahmut'un vefatı üzerine Türkmenler, Mesut'u hankahi şeyhliğine Şucaattin Ebu'l-Kaba-i İlyas El-Horasanî diye tanılan Baba İlyas'ı intihab ettiler. Şeyhin makarrı Amasya civarındaki Çat kasabasında bir çiftlikti. Kendisine bütün memleket hürmet ettiği gibi civardaki Harezm aşiretleri de himaye ediyordu⁹⁸.

Bütün Türkmen Beyleri, Harezm aşiret reisleri, bazı göçebe kumandanlar, mahalli eşraf ve ayandan birçoğu Baba İlyas'ın mürit veya talebesi idi. Şeyhin dört oğlu hükümet memuriyetinde idi. Babailerce "Çar Erkan" diye tanılan bu dört kardeş az zamanda kendilerini sevdirek en yüksek makamlara yükselmişlerdi. Büyüğü Şemsettin Mahmut Tuğraî, sahib-i a'zam oldu. Muğrettin Ali, Ziyaettin Mesut, emir-i meclis oldular. Dördüncü oğlu Muhlis Paşa ise, birçok yerlerde emirü'l-ümeralık yaptıktan sonra nihayet Amasya ve Kırşehir'de Babalar lehinde faaliyete geçti⁹⁹. Bektaşî Aşık Paşa'nın pederi olan bu adam Hacı Bektaş'm yakın dostlarından idi. Baba İlyas'ın vakur ve fazıl mizacıyla tarikat bütün memlekette batî ve emin bir inkişafa mazhar oluyordu. Fakat Şeyhin, meczup ve ateşli müritlerinden Baba İshak'ın lüzumsuz taşkınlıkları yüzünden 635 deki meşhur Bozok isyanı vukua geldi¹⁰⁰. İşte, Hacı Bektaş Veli'nin bu dağılan, parçalanan kuvvetleri toplaması, Anadolu'da Batınîlik, aşiret inkısamı, Cengiz istilas ve Acem tesirlerini izale ederek, milli bir devletin teessüsüne, Anadolu vahdetinin ihyasına doğru gidilmesini temin etmiştir.

⁹⁸ İbni Kemal Tarihi, İkinci cilt, Emiri Kütüphanesi.

⁹⁹ Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsamettin Efendi, İkinci cilt.

¹⁰⁰ İbni Bibi, Selçuk Tarihi, Houstma'nın Leiden tab'ı.

C. SELÇUKLULAR'IN İNKIRAZI ZAMANINDA KONYA¹⁰¹

Selçuki saltanatının ikinci asrında, inhilal eden İran'ın döküntüleriyle Türkistan, Harezmi bakayasını topladıkça şişen, kabaran Konya şehri Sadrettin Konevi, Ahmet Rufai, Şihabettin Suhreverdi vesaire gibi meşhur İslam alimi ve filozoflarını hamil, Viyana tarzında beynelmilel bir saray hayatı tesis ediyordu. Bununla beraber bu vaziyet şehre tamamıyla sirayet etmiyor, yalnız sarayla, ümera konakları ve civarına münhasır bulunuyordu. O derecedeki, şehir eski vahdetini kaybederek bir kastlar müctemiası haline gelmişti.

Şehirde başlıca üç tabaka vardı. Birincisi saray ve etrafındaki alim ki gün geçtikçe Oğuz töresinden, eski Türkmen ananesinden tamamıyla ayrılıyor. İran hars ve medeniyetinin esaretine giriyordu. Bu alem, Acem ve Arap memurları, köleleriyle ayrı bir manzume teşkil ediyordu. Bu manzume dini hayat hakkındaki müsamahakar görüşü, serbest telakkileriyle medresede kısmen ayrılmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu kısım doğrudan doğruya İran harsı ve tasavvuf şeklinde beynelmileleşen Acem felsefesine istinat ediyordu. Resmi lisanları Farsî idi. Mevlana, Pervane ve Sultan arasındaki münasebet bunun bir misalidir. İkincisi medrese ve zühdi teşkilat idi. Bu kısım, İranlıların tasavvuf ve sanat şeklinde

¹⁰¹ Hilmi Ziya, "Selçukluların İnkırazı Zamanında Konya", Mihrab Mecmuası, Sayı 17/18, Sayfa, 563-571.

vaki' olan tesir ve nüfuzlarına aleyhtar olmuştur. Lisanları Arapça idi. Zühdi teşkilattan inhiraf eden bütün zihniyet ve fikirlerinden istisnasız ayrılıyor ve tereddütsüz “tekfir” ediyorlardı. Ahkamını kitap ve sünnetten başka hiçbir esasa istinat ettirmeyen ve Arapça yazan bazı mutedil mutasavvıflara da bu zümreden addetmek kabildir: Sadrettin Konevi gibi.

Üçüncüsü halk idi ki şehrin eski ve vahdetinden arta kalan kısımdır. Zaman zaman diğer kısımlarla münazaa halinde oldukları vakidi. Çok defa istinatsız kalarak birinci veya ikinci zümrenin teğallübü altına giren halkın, kendi aralarında da “Ahiler” ve “Kabadayılar” teşkilatı denilen kuvvetli rabitaları vardı. Bu beledi teşkilatları şehrin ahenksizliği karşısında halkın dokunabileceği yegane vasıta idi.

1. Saray

Sarayda resmi lisan Farisi idi. Dahili ve harici muhaberat Acemce yapılıyordu. Sultanlar eski İran hükümdarlarının unvanlarını kullanıyorlardı: (Keykubat), (Keyhüsrev), (Keykabut) vesaire gibi. Memlekette milli bir edebiyat yoktu. Selçuk padişahlarını Acem, veya bütün eserlerini Farisi yazan Türk şairleri methediyorlar, sarayda caizelerle geçiniyorlar, bir (Pervane) gibi hükümdarın yanından uzaklaşmak istemiyorlardı. Bu devirde Türkmenin hususi zevkine ve milli adetlerine ait bir nüvenin bile artık sarayda mevki kalmadığını Selçuknamelerden ve Selçuk tarihine ait bütün eserlerden anlamak güç bir şey değildir.

Deylemli, Suriyeli Arap ve Acem alimleri, müsamahakar ve pervasız mutasavvıflar, laubali ve hafif meşrep İran şairleri Rum hududunda teşekkül eden bu zengin Müslüman memleketinde haşmet ve debdebe arayan sarayına doluyorlardı. Devletin idare usulleri Acem (Nizamülmülk)'ün “Siyasetname”'sinden ayrılmıyor, hatta bazı yerlerde ondan fazla İranileşiyordu. (Meclis) bu siyasi musariadan tamamıyla mağlup çıkarak mevkiini saray ve divana terk etmişti.

Padişahlar mütemellik ve kaselis bazı ecnebilerin elinde oyuncak vaziyetine gelmişti.

Sarayda içki içmek, kız oynatmak, meclislerde “mahbub” bulundurmak Farisi ile müşaare etmek daimi bir kaide haline girmişti. Sultan Gıyasettin bir çok fermanlarını, bir çok emirnamelerini sarhoş iken imzalardı. (Sadettin) gibi alçak tabiatlı serseriler, sarayın bu vaziyetinden azami derecede istifade ediyorlardı.

Bu suretle bir çok mühim memuriyetleri memleket için en tehlikeli olan kimseler işgal etti. Bu adamların Konya’da veya Anadolu’nun diğer büyük şehirlerindeki konakları adeta sarayına ufak bir numunesi idi. Mezkur konaklarda da tıpkı sarayda olduğu gibi köçekler, mahbublar, meyler, cariyeler büyük bir saray hayatı yaşıyordu. Türkmenin ahlakına, zihniyetine taban tabana zıt olan bu İrani hayat daha ilk zamanlarda kolaylıklara yerleşmiş olup adeta saraya bir memurin kademesi zinciriyle bağlı bulunan konaklardan harice doğru intişar etmiştir.

Boylar meclisinden eser kalmamış, askeri teşkilattan birkaç nokta devam edebilmişti. Selçuk sultanları Bağdat sarayına bağlı idiler. Padişah tahta cülus edince Bağdat’a bir heyet-i mahsusa göndererek berat ve menşuriyetini alıyordu. İlk evvelce Acem (Samani) devletinde başlayan bu adeti Gaznevi, Karahani, Harezmi, nihayet Selçuki hanedanı takip etmişti. Nasıl ki (Şarlman) da papanın aynı suretle nüfuzu altında kalarak Katolikliğin en sadık bir hizmetkarı olmakla iftihar etmişti. Nasıl ki (Şarlman)’da Cermaniya imparatoru olduğu halde Latin Roma aleminin tebellür etmiş kilisesine hayatının sonuna kadar bilmeden, anlamadan yardım etmiştir. Halbuki diğer cihetinden bir hanedanın, yahut bir ailenin sarf-ı taklit endişesiyle Cermen örf ve töresini çiğneyerek Katolikliğe bağlanması, asıl Cermaniyanın içten içe alevlenmesine, ve nihayet bir Luther ve Weimar yetiştirmesine mani olmamıştı.

Selçuk sarayının muhafızları köle çocuklarından yetiştiriliyordu. Mufassal İbni Teymiye tarihinde sultanın ne

kadar debdebeli bir hayat sürdüğünü anlamak kabildir. Hanedan kendisini ahaliden adeta tamamıyla ayrılmış farz ediyordu. Artık ilk asır zarfında Sağr, Şölen ve Yuğ ayinlerinden eser kalmamıştı. Bunun yerine (Beng ü bade) ve (Mey ü mahbub) kaim olmuştu. Selçuk sarayı kozmopolit esaslara istinat ediyordu. Acem (Nizamülmülk)'ün bu meselede çok vasi' tesiri olmuş, esasen açılan ve genişleyen bir çığıra kati formülünü vermiştir.

Siyasetname'nin dördüncü babında ordunun bahsederken diyor ki: "Eğer ordu unsur-u vahdetten teşekkül edecek olursa daima bir takım karışıklık çıkarabilirler; ve arzuyu hükümdar dahilinde hizmet etmeyebilirler. Binaenaleyh, saltanatının bütün anasırından alman askerlerle orduyu teşkil etmelidir. Sarayda iki bin Hıristiyan ve iki bin Deylemli bulunmalıdır. Eğer bir miktar Farisi ile bir miktarda Gürcü bulunursa daha iyi olur. Mahmut Gaznevi'nin ittihaz ettiği usul böyledir. Onun ordusu Türkler, Horasanlılar, Araplar, Hintliler, Deylemliler, Gurilerden mürekkepti."

Sonra Nizamülmülk diğer bir yerde "Türkmenler her ne kadar devlete bir takım müşkülâtı ika' etmişler ise de, yine Selçuki sülalesinin teveccühüne layıktır" diyor.

Koca Acem bu suretle, adeta devleti, hükümeti benimsemiş olur. Halbuki aşıkardır ki Selçuk devleti yalnız ve yalnız bir Türkmen devletidir. Onun teessüsünde hiçbir milletin alakası yoktu. Lakin ortada bir de eski milletler vardı. Asırlarca müddeti İran'da, Anadolu'da hakim olmuş; nihayet evvela Araplara, sonra Türklere mağlup olmuşlardı. İşte bu vaziyet Farisi, Deylemi, Gürcü ve Hıristiyanilerin Selçuk devletini benimsemelerine ve en ufak farklarla saraya dolmalarına saik olmuştur. Selçuki sarayına bir bina değil, bir heyet olarak telakki etmek icap eder.

Çünkü bu saray pek iyi biliyoruz ki bilhassa son zamanlarda bir çok büyük şehirlerin, emirulumerâ konaklarına kadar yayılmıştı. Mağlup İran Türklerden intikamı en canlı bir şekilde ancak sarayda alabilmiştir. Türkmen hiçbir zaman sarayla ülfet

etmemiş, ve Oğuz töresi ne kadar devletin teşkilatında mevkiini terk etmiş olsa bile, resmi olmayan hayatında bütün esaslarıyla beraber yaşamıştır.

Sarayda iki esaslı tipi birbirinden ayırmak icap eder. Biri hükümdar ve ailesidir ki, bu zihniyetinin esiri vaziyetinde idi. Diğer bir çok milletlerden, hususiyle Acemlerden terekküp eden bir kısımdı ki ekseriyeti teşkil ederdi.

İnkıraz zamanındaki Selçuk sarayı deyince, başlıca iki adam hatıra gelir: Sadettin Köpek, Muinettin Pervane. Birincisi inkırazı hazırlamış, ikincisi itmam etmiştir. Köpek'in tezvirleriyle memleketin bütün emirleri, Oğuzun eski boy beyleri birer birer katlediyordu. Köpek, şehzade sultan Gıyasettin'in saltanat hırsıyla gözlerini bürüyerek babasını katlettirdi. Bu hükümdardan itibaren bir çok Selçuk padişahlarında ihtiras yedi başlı bir ejder gibi hükümrana olmağa başladı. Halbuki kavmi devrin hemen bütün hükümdarları içtimai timsal, ahlakı numune olabilecek kabiliyette idiler. O derecedeki devlet, merkeziyet ve saltanat için numune ve misal olabilirler. Köpek yerli beyleri katlettirdikten sonra kendi akrabasını büyük memuriyetlere geçirdi. Üç hükümdar zamanında pervanelik makamım muhafıza eden (Muinettin) kendisinden yukarda olan bütün mansıpları sıfır derecesine indirmişti. Deylemli Mühezzebetin Ali'nin oğlu harikulade zeki, alim ve cidden dirayetli bir adamdı.

Lakin koyu ve mutaassıp bir Acem olan Muinettin, milletin ananesine, irfanı ve medeniyetini her şeyin üstünde görüyordu. Muinettin'in gönlünde içten içe, eski bir mağlubiyetinin kinleri alevleniyordu. Onun bütün arzusu Anadolu'ya temellük etmek, ve bu memlekette istinat ederek Acemlerin halası uğrunda çalışmaktı.

Padişahlar tahta geçirmiş, hükümdarlar hal' etmişti. Bütün memurlar, beyler, kumandanlar onun hiçbir sözünden dışarı çıkmıyordu. Denebilir ki Acem harsının Selçuk sarayına daha ziyade kökleşmesinin en mühim saiklerinden birisi de Muinettin Pervane'dir. Selçuk sarayı aynı zamanda Acem harsının bir

kolu demek olduğundan bu noktada meseleyi tafsil etmek lazımdır. Sanat ve teşkilat diye ikiye ayırabileceğiniz bu medeniyetin sanatını mimarı, musiki, edebiyat, raks, tezyinat diye beş şubede mütalaa ederiz. Teşkilat ise idari ve siyasi olmak üzere iki kısımdır.

Gustav Mendel Selçuk mimarisini şahsi addetmiyor. Belki bazı anasıra tefrik ederek o suretle tetkik ediyor, Henri Guluk ise bu mimaride tamamıyla müstakil bir şahsiyet görüyor. Fuat ve mimar Kemalettin beyler bu ikinci kabule mütemayildirler. Şüphesizdir ki Selçuk sanatı meyanında en ziyade şahsiyet gösterebilen mimaridir. Mamafih bunu da nesebi bir esas dahilinde görmek kabil olur. Yoksa hakikatte tamamıyla müstakil bir mimari değildir. Tak kesriden itibaren Taç Mahal sarayına kadar İslami tezyinattan burada birer parça bulmak kabildir. Sasani mimarisinin bütün ruh ve esasını Selçuk binalarında bulabiliriz.

Selçuk sarayında yaşayan musikinin Acem musikisi olduğu muhakkaktır. Bunu gerek İbni Bibi'den, gerekse "Müsameretü'l-Ahbar", "Yazıcızade" gibi diğer Selçuk tarihlerinden anlamak kabildir.

Musiki Muinettin Pervane zamanında tarikatlar vasıtasıyla ve dini bir şekilde yerleşmiştir. Mevlana Acem musikisini ney ve tanburuyla beraber saraya yerleştirdi. Bunu dini ve tasavvufi bir ayin haline soktuktan sonra, kudretli ve vasi ilmiyle bütün münekkitlerine karşı cevaplarını hazırladı. Bununla beraber din perdesi altında Acem musikisinin yaşamasına, din isminin himayesiyle İran irfanının sarayda ve memlekette gök tutmasına zamanın örfe rıza göstermiyordu. Serazatlığı cihetinden medrese, yabancılığı nokta-ı nazarından halk bu ayinin aleyhinde idiler.

Mevlana, Ahi Türkün oğlu Hüsamettin ve Muinettin'in konakları, sultan sarayı haftanın birer gününde tecemmu' ve zevk mahalleri vazifesini görürdü. Bu içtimalarda Mesnevi okunur, sema' yapılırdı, ney ve tanbur çalınırdı.

Raks da semam en esaslı adabından idi. Mevlevi kisveleri, devirler, sema' esnasında şeyhin önündeki rükular, tamamıyla eski İran ve Sasani adetlerini hatırlatmaktadır. Rakstaki ağırlık, durgunluk Acemlerin zevkine delalet edecek bir hususiyettir. Zeybek oyunları, Bektaşî süreklilerindeki çeviklik ve süratten Mevlevilerin semainde ufak bir eser bile görülemez.

Mevlana'ya kadar sarayda yaşayan edebiyat şüphesiz İran edebiyatı idi. Sultan sarayda Acem üstatlar ve medreselerin terbiyesiyle yetişirdi. İrani zevkler aşk ve muhabbette bile, eski Türkmen safiyet ve güzelliğinin yerine kaim olmuştu.

(Divan-ı Şems-i Tebrizi), (Mesnevi), (Fihi Ma Fih) saray aliminin muhallit eserleri olarak yaşadı. Tekke ile saray her nokta-i nazardan teve'üm addetmek kabildir. İşte Konya'daki üç sınıf halkın birinci tabakasını teşkil eden saray bu derece yabancı unsurları sinesinde besleyen, memleketin örfünden, ananesinden bu kadar ayrılan bir uçak haline gelmişti.

2. Medrese

Her Müslüman memleketi gibi Selçukilerde de medrese İslam fıkhiyla beraber yerleşti. Yukarda söylendiği gibi Anadolu'nun ancak kendisine uygun şartları haiz olan bazı mıntikalarında nüfuz kazanabildi. Selçuk tarihinde medresenin hakiki merkezi Kayseri'dir. Halkın üzerinde zühdi dinin en kuvvetli tesiri ancak Kayseri'de kendisini göstermiştir. Selçukilerin büyük kadıları Kayseri'de otururdu. Nitekim Anadolu'da oturuyordu. Nitekim Anadolu'da siyasi inhilal başladıktan sonra da eski kadı ailesinin ahfadından olan (Burhanettin Ahmet) Kayseri'yi payitaht yaparak bir hükümet tesis etmişti. Bununla beraber medresenin Konya, Sivas ve Diyarbakir'de birkaç esaslı kolu daha vardı. İrani saltanatının merkezi bir idare tesis etmek üzere takriri medrese, tekke gibi kuvvetlerinde Konya'da tecemmuuna sebep olmuştur. Hocalar Acem sufilerinin laubaliliklerini takbih ediyor, ve bu vesile ile sarayı tenkitten geri durmuyorlardı. Halk bir çok vesilelerle

medrese ile birleşerek sufiler aleyhinde bulunuyordu. Medresenin resmi lisanı Arapça idi. Sarayda Acem sanatı ve İran felsefesi yaşıyor; medresede Arap keliması ve Arap mantığı hakim bulunuyordu. O derecedeki medrese Bayezid-i Bestami, Hallac-ı Mansur gibi geniş düşünceli mutasavvıflara karşı katiyen müsamahakar olmadığı, Mevlana'yı tekfirden çekindiği halde (Sadrettin Konevi)'yi eserini Arapça telif etmiş ve Muhyittin Arabi'nin felsefesini getirmiş olduğu için hürmetle yad ederdi.

Hele Şihabettin Suhreverdi, Abdülkadir Geylani zamanlarında medrese ile sarayın münasebeti itidalini muhafaza ediyordu. Mamafih bir çok zamanlar medrese saray bulunmadığı, anarşi devam ettiği halde manevi nüfuzunu imtidat ettirmiştir.

Selçukilerin inkırazı zamanında halkın üstatsız kalması tekke vasıtasıyla Cebriye ve Kaderiye felsefelerinin intişarına imkan verdiği gibi, medrese tarikiyle da (Kelbi Cynique) bir temayülün hakimiyetini temin etmiştir. Kayseri medresesi müderrislerinden olan Hoca Nasrettin'in cihanşümül şöhreti bundan ileri gelir.

3. Tekke

Tekkeden ayrıca bahse sebep, Anadolu tarihindeki dahili inkılaplarda sınıfı cihetinden mühim bir amil olmasındandır. Konya'da tekkeler vasıtasıyla iki büyük medeniyet, iki esaslı hars halk arasında bile intişar imkanını bulmuştu. Sarayda gördüğümüz İrani unsurlarla, medresede bulduğumuz İrani-Arap amiller mahdut ve şeklidir. Halbuki tekke bilhassa inhilal devirlerinde bir ihtiyaca tekabül ederek, halkın arasına, Anadolu şehirlerine kadar yayılmağa muvaffak olmuştur.

Bu noktada tekkenin nüfuzu saray ve medreseden çok büyüktür. Esasen sarayda memleketten ayrı bir uzviyet haline koyan yine tekke değil mi idi? Anadolu'ya ve hususiyle Konya'ya hariçten gelen tekkeleri iki kısma ayırabiliriz: 1-Arap

Tekkeleri, 2-Acem Tekkeleri. Evvela Arap tekkeleri umumiyetle Suriye ve Irak'tan gelmiştir. Bunlarda iki tali sınıfa ayırmak icap eder.

Birincisi halk tekkeleridir ki Abdülkadir Geylani, Ahmet Bedevi, Rufai tekkeleri gibi ikincisi tasavvuf mektebi halindeki tekkelerdir ki bunlarda Muhyittin Arabi'nin, Fahruttin Irak'ının vesairenin tarikatlarıdır. Bu ikinci sınıf halk arasında yayılmamış ve mahdut bir zümre halinde büyük şehirlerde kalmıştır.

Halbuki birinci sınıftan olan Arap tekkeleri hususiyle Kadirilik halk arasında süratle intişar fırsatı bulmuştur. Denebilir ki Anadolu ahalisinde Arap hacılarına karşı muhabbetin ve Araba karşı olan mahdut tesamuhun en mühim saiklerinden biri de budur. Kadiri şeyhi müntehab değildir; babadan oğula intikal eder. Rufailer şeyhlerine evliyadan fazla kıymet veriyorlar ve kendisinde bazı ilahi kudretlerin tecelli edebileceğine kani oluyorlar. Kabile şeyhinin (Pederşahi) mevkii aynıyla tekkeye şeyhinde de devam etmiş ve yaşamış olur. Saniyen, Acem tekkeleri gelir ki bunlar diğerlerine nazaran mahduttur. En mühimi hakkında evvelce tafsilat verdiğimiz, (Mevlevilik)'tir.

4. Kabadayılar ve Ahiler

Bu teşkilat halkın arasında ve insiyakı bir surette her beldede ayrı ayrı teşekkül ederek müşterek rabitasını yapamamıştır. Hususiyle Konya sarayının inhilal zamanında (Renut)un şehirdeki mevkii büyümüş, ziyadeleşmiştir. (Renut) şehrin muhafızları, bostancılar, kapıcılar ve hassa askerlerine istinat ediyordu. (Saray)ın nüfuzu azaldıkça Renut'un asker üzerindeki manevi mevkii büyümüş ve ehemmiyet kazanmıştır. Son zamanlarda şehzade kavgaları, tekkelerin müdahalesi halkın bu teşkilata daha ziyade kuvvetle bağlanmalarına saik olmuştur.

Kabadayılar teşkilatı halkın siyasi ve içtimai anarşi karşısında tutundukları yegane vasıta değildi. Diğer cihetten dini bir şekilde doğan ve teşkilat itibariyle kısmen Batıniligi andıran (Ahilik) teşkilatı vardı. Ahiler hemen bütün şehirler gibi Konya'da büyük bir mevki kazanmışlardı. Tamamıyla halkın arasında doğan ve yabancı idareye karşı memleketin ilk insiyakı aksülamel olan bu teşkilat fevkalade kuvvetli rabitalar ve fedakarane umdelerle birbirlerine bağlanıyorlardı. Ahaliyi medreseye, tekkeye, saraya, mütegaliblere, Acem ve Moğollara karşı müdafaa ve muhafaza ediyorlardı.

Adeta denebilir ki Ahilik teşkilatı milli aksülamelin ilk kımıldanışı ve halkın ilk şuursuz hareketi idi. Henüz daha kendisine medeni ve siyasi merkez yapamamış, beledi teşkilat halinde kalmağa mecbur olmuştu.

İşte bu sebepten ekseri büyük şehirlerde olduğu gibi Konya'da da şehrin muhtelif sanatları arasında mevcut olan zümrevi mücadele, bilhassa (Renut ve Fityan)'la, (Ümera-i İraniye) arasında idi. Bu mücadeleye ait bir çok vakaları muhtasar İbni Bibi ile Tezkire-i Aksarayı'de bulmak kabildir. Yalnız bu müellifler eserlerini Acemce yazdıkları ve sultana hulus göstermekten başka bir gaye tanımadıkları cihetle şehirdeki bu gibi teşkilatın aleyhinde bulunmaktadırlar. Hasılı (saray, medrese, tekke, renut) zümrelerinin mücadelesi siyasi vaziyet müşkilleştikçe artmış, Moğol istilası Anadolu'yu tehdit ederek istiklaline en uzattıkça ehemmiyet kazanmıştır. Bu mücadelede halk ya tamamıyla bi-taraf kalıyor; yahut da (Renut) ve (Medrese)'yi kuvvetli bulursa onunla beraber fiili harekete geçiyordu. Şu halde şehrin iki mevcudiyeti, iki varlığını ayrı ayrı görmek iktiza eder. Biri zümreler mücadelesinden ibaret olan kozmopolit varlık, diğeri eski Konya'nın ruhi vahdetini muhafaza eden halk sınıfı ki aralarında hiçbir hususiyet ve münazaa yoktu. Buna da Konya şehrinin kavmi varlığı diyebiliriz. Selçuknamelerden tahmin edildiğine göre, Konya'nın o zamanki nüfusu şimdikinden belki beş misli kadar vardı.

Şehir muazzam camileri, medreseleri, imaretleriyle çöl ortasında büyük bir mamure gibi idi. Binaenaleyh hemen bütün Anadolu'da münteşir olan Ahiler, bilhassa Konya'da bir kesafet ve metin bir tesanüt arz ediyorlardı. Sekizinci asrın ilk senelerinde Anadolu'yu ziyaret etmiş olan (İbni Batuta) ile, yine aynı senelerde Mevlevilik hakkında bir eser yazan (Eflaki Dede) bize Ahilerin en meşhurları, siyasi mücadeledeki mevkileri ve hususi hayatları hakkında zengin malumat vermektedir. Bilahare tafsilen izah edeceğimiz bu milli müessese ile Selçukilerin inkırazı zamanındaki Konya'da mevcut içtimai kastlar tamamlanmış olur.

İKİNCİ BÖLÜM

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN MAKALELERİNDEKİ KAYNAKLAR

A. İKDU'L-CÜMAN'DA "BARAK"¹⁰²

Bu tarihte¹⁰³, bu fitnenin kendisinin başının altından çıkan Şeyh Barak oradaydı. Kutluşah ile aralarında büyük sevgi ve muhabbet vardı. Hurbende'ye, "endişe etme, ben Gilan'a gidip, Kutluşah ve beraberindekileri getireceğim" dedi. Tabi, o onların hayatta olduklarını zannediyordu. Hurbende, "haydi, istediğini yap" dedi. Şeyh Barak hemen atlayıp, Gilan'a doğru yola çıktı.

Şeyh Barak, Gilan'ın Derbendine varınca, Derbendi koruyan Lezkiyeliler onu Dübac'a götürdüler. Dübac'ın huzuruna çıkınca ona selam verdi. Dübac, ona: "Yoksa sen Barak mısın?" deyince, "evet" dedi. Oturmasını emretti. O da oturdu. Dübac, onun Moğolların ülkesine girmesini teşvik ettiğini biliyordu. Ona "seni zahmetsizce bana gönderen Allah'a hamt olsun. Vallahi, bu ateş, senin yüzünden kalbime düştü" dedi. Sonra "bu vakitte sen buraya niçin geldin?" diye sordu. O da "bil ki, beni, ülkelerin hakimi Hurbende, hem kendim hem de sözümün doğru olduğunu bildiği için sana elçi olarak gönderdi. O, Kutluşah ve beraberindekileri serbest bırakmanızı

¹⁰² Bedrüddin El-Ayni (1361-1451), İkdü'l-Cüman, Fî Tarih-i Ehli'z-Zaman, Tahkik Muhammed Emin, Cilt 4, Kahire: Hey'etü'l-Mısıriyye, Sayfa 405-406.

¹⁰³ Moğol hakimi Hurbende'nin komutanı Kutluşah ve askerlerinin Gilanlılar tarafından esir alınıp öldürülmesi olaylarının tarihi kastedilmektedir.

ve mallarınızı kendisine göndermenizi ve inandığınız Mücessime mezhebinden vazgeçip Eşari'nin görüşlerine inanmanızı emrediyor. Aksi takdirde ordusunu üzerinize gönderip dünyayı başınıza yıkacağını söylüyor” dedi.

Dübac bunları duyunca, ona, “sen sadece bunun için mi geldin” dedi. O da “evet” deyince “sen Kutluşah’ı seviyordun değil mi?” O da “evet, çünkü o benim din kardeşim ve dostumdur” dedi. Bunun üzerine, “ey derviş, bu adam senin din kardeşin ise senin Müslümanlığın nerede? Senin bu yaptığın nasıl bir iştir! Saçını ve sakalını tıraş edip bıyıklarını uzatarak tam bir şeytana benziyorsun. Bu senin inandığın din hangi dindir? Bugün, bu toprakları senden temizleyeceğim, sana ve adamlarına tam bir acı azap tattıracağım” dedi. Sonra, onu “din kardeşi Kutluşah’ın yanına götürün çünkü onu seviyor” dedi. Onu Kutluşah’ın yanına götürdüler. Tabi o, kazığın üzerinde çoktan ölmüştü. Onun bu halini görünce ağlayıp feryat etmeye başladı. Sonra dönüp bakınca askerlerin, Kutluşah’ın yanına bir kazık daha diktiklerini gördü. Telaşla “bu nedir” diye sordu. Onlar da “bu senin üzerine oturman için yapmamızı emrettiğin tahtındır” dediler. O da “yapamazsınız, Dübac’ın böyle bir şey yapacağını sanmıyorum. Çünkü o, doğru bir din ve iman sahibi ve salih bir kimsedir” dedi. Onlar, “sözü fazla uzatma. Bu kazığa oturman lazım” dediler. Onun kazığının yanına beraberindekiler için de üç kazık daha çakmışlardı. Hepsini kazıklara oturtular. Sadece bir tanesinin çocuklarından birini gidip anlatması için serbest bıraktılar. Ancak onun da burnunu ve kulağını kesip ona “git ve Hurbende’ye gördüklerini anlat. Özellikle ve hakir bir şekilde gitti. Bu halde Cuban’ın yanına varınca, hemen Cuban kalkıp Hurbende’nin yanına gitti.

Hurbende ise Şeyh Barak’ın gelmesini bekliyordu. Onu “efendim, Şeyh Barak adamlarından biri geldi, kulakları ve burnu kesik, sakalı ve bıyıkları tıraş edilmiş” Hurbende, “onu getirin” dedi. Onu getirdiklerinde kendini yere atıp, ağlayıp feryat etmeye ve Şeyh Barak’ın ölümünü haber verdi. Hurbende, “sen ne diyorsun vah!” dedi. O tüm olanları,

Kutluşah ve beraberindekilerin kazıklara oturtulmuş ve öldürülmüş ve kurumuş hallerini anlattı. Hurbende bunları duyunca kendini yerlere attı ve ağlamaya başladı. Hatta o, Barak, Kutluşah ve beraberindekiler için o kadar çok ağladı ki gözüne perde indi. Sonra, “bunu, muhterem bir Şeyh’e yapmaktan nasıl çekinmediler?” dedi. Sonra “vallahi, ey emirler, Şeyh Barak için Kutluşah ve kendi askerlerimden daha çok acı duydum” dedi. Sonra Gilan’a saldırı hazırlığı yapılmasını emretti. Bu hazırlıklar ya Gilan yerle bir olacak ya da Moğollar helak olacak niyetiyle yapıldı ve üç yıl sürdü.

Sonra hazineyi açıp infak etti. Bundan sonra olanları yine anlatmaya devam edeceğiz.

Şurası bilinmeli ki, Şeyh Barak’ın Gilan halkıyla olan söz konusu bu olayı, ancak 706 yılından sonradır.¹⁰⁴ Çünkü tarihçiler, bizim de ileride bahsedeceğimiz gibi, Şeyh Barak’ın Şam’a gelişinin 706 yılında söz konusu olduğunu kaydederler. Bizim bu olayı 705 yılı ile ilgili olayları anlatırken anlatmamız, Gilan halkı ile Hurbende’nin askerleri arasında geçen olaylar zincirine ara vermeden bitirmek istediğimizden kaynaklanmaktadır.

1. Şeyh Barak’ın Hayatı¹⁰⁵

Aslen, Tokat’ın bir köyünden olup Rum asıllıdır. Devamlı yayan yürüyen biri olup etrafında sünnette varit olanın aksine sakallarını tıraş etmiş bıyıklarını bırakmış yüz fakir (mürit) vardı. Onların her birinin başlarında boynuz, keçe külah, ipe dizili kına ile boyanmış aşık kemikleri vardı. Bu haliyle Şeyh Barak ve müritleri Gazan’ın yanına vardı ve o da onu bir kaplan ile imtihan etti. O, kaplana bağırdı ve onu böyle mağlup etti. Böylece Gazan’ın yanında itibar kazandı. Gazan ona otuz bin

¹⁰⁴ Barak, 707/1307 yılında öldürülmüştür.

¹⁰⁵ Bedrüttin Mahmut El-Ayni, İkdu’l-Cüman Fi Tarih-i Ehli’z-Zaman, Tahkik Muhammet Emin, Cilt 4 Kahire: Hey’etü’l-Mısriye, Sayfa 405-406.

(dinar) verdi, o da hepsini bir günde fakirlere dağıttı. Müritlerinden hiç biri namazı terk etmezler. Kim namazı terk ederse ona kırk sopa vururlar. Şeyh Barak nefsiyle mücadele için bu kılık kıyafeti tercih etmekte ve bu kıyafetiyle alay konusu olarak görülmektedir. Şüphesiz batın kast olunmaktadır ve biz görüne hükmederiz, şüphesiz Allah gizli olan şeyleri bilendir.

Nüzhe sahibine göre: Şeyh Barak tuhaf bir şeydi, sakallarını tıraş ediyor ama bıyıklarını uzatıyor, başında keçe külahının üzerinde sığır boynuzları taşıyor, boynundan ise çingirak ve koyun, sığır aşık kemikleri ile dizili demirler asılıydı ve o bu haliyle zorbalardan biri gibi görünmekteydi. Onunla beraber olan yüz kişi de bu şekildeydiler.

Şöyle devam etti: Ve onlar haram yerler, büyük bir kısmı Ramazan ayında oruç tutmazlar ve şüphesiz Barak onlardan onlar için naib, kadı, vezir, hacib, muhtesip ve silahtar ve bunlara ek olarak bir de tabihane tayin etti. Onun sözü Tatar'ın yanında makbuldü. Melik Hudabende'nin yanında nüfuzu vardı. Tatar'ın yanında bir yırtıcı hayvana (aslan veya kaplan) bindiği söylendi. Bahsedildiği üzere kırk yaşındayken Gilan ülkesinde öldürüldü.

2. Hicri 706/1307 Yılı Olayları¹⁰⁶

Cemaziyelula ayının dokuzuncu günü olan Perşembe günü, Şeyh Barak beraberinde yüzden fazla müridiyle Şam'a geldi. Bir önceki yılın olaylarından bahsederken onların hal hareket ve tavırlarından bahsetmiştik. El-Müneyba'da konakladılar. Cuma namazını Hanbelilerin yerinde kılıp, Kudüs'e doğru yola çıktılar. Orayı ziyaret ettikten sonra Mısır'a gitme izni istediler. Ancak kendilerine izin verilmeyince, Şam'a dönüp Ramazan ayını orada geçirdiler. Sonra orada kabul görmedikleri için,

¹⁰⁶ Aynı eser, Sayfa 422-425.

Doğru ülkelerine gitmeye karar verdiler. Şeyh Barak hakkında Es-Sirac El-Mehhar şu şiiri yazmıştır:

Rum diyarından bize yabancılar geldi
İlginç halleri ve görünüşleriyle
Öküz boynuzu gibi boynuzlarıyla
İblis bile ürküp onlardan kaçır

Barak Baba, Şam'a geldiğinde meydanda Efrem'in yanına girmek istedi. Efrem onun üzerine, kocaman ve kimsenin karşı koyamayacağı tehlikeli bir devekuşu saldı. Barak'ı onunla karşı karşıya bıraktıklarında, devekuşu ona doğru ilerleyip, saldırdı. Barak hemen üzerine atlayıp bindi. Ve devekuşunu, Efrem'in yakınına kadar yaklaşık elli zira' uçurdu. Efrem'e, onu başka bir yere daha uçurayım mı? Efrem, "hayır" diyerek ona ihsanda bulundu. Daha önce de, Gazan Han onu çağırıp onun üzerine yırtıcı bir yılan salmıştı. Barak, yılanın üzerine de çıkmıştı da kendisine bir zarar vermemişti. Gazan Han da bundan çok etkilenip, ona on bin dinar vermişti de tek kuruşuna bile el sürmemişti.

En-Nüzhe'de denilmektedir ki: Hurbende, onu Şam'a göndermişti. İleride değineceğimiz gibi, onun yapmasını istediği bir iş için gelmişti. Şeyh Barak, Şam'a geldiğinde yanında Hurbende'nin bayrağı ve kendisine en iyi hizmetin yapılmasını istediği diğer ülke sultanlarına yazdığı mektubu vardı. Diyar-ı Rum'dan Sis bölgesine kadar yürüdü. Sis sultanı onun gelişini duyunca onu karşılamaya çıktı ve onu misafirhanede ağırladı. Tüm ihtiyaçlarını karşıladı. Yanında, Hudebende'nin kendisine on bin dirhem verilmesini istediği mektubu ona verdi. O da ona on bin dirhem verdi. Ayrıca onun yanına, Derbisak'a kadar kendisine hizmet edecek adamlar tahsis etti. Oranın sınırı Müslümanların ülkelerine kadar uzanıyordu. Şeyh Barak, Halep'e kadar gitti. Karasankar, onun geldiğini öğrenince, yanına gelmesini istedi. Geline, onu iyice kendisine yaklaştıırıp, ona niçin geldiğini sordu. O'da: "Ben, hiç

kimseden habersiz olarak, Melik Nasır ile Hurbende arasında barış sağlamaya geldim” dedi. Bunun üzerine, Karasankar, hemen Melik Nasır’a bir posta gönderdi. Posta geri dönünce, Melik Nasır’ın kendisini Şam’a çağırdığını ilettili. Karasankar, hemen onun beraberine hizmetçiler vererek onu Şam’a gönderdi. Şeyh Barak, Şam’a Cuma günü girmeyi tercih etti. Çünkü halk arasında Tatar ülkesinden aslana binen bir Şeyhin geldiği şeklinde üne kavuşmuştu. Halk, Kasr-ı Eblak’ın yanındaki meydanda toplandı. Sultan Efrem’in naibi de etrafında Şam’ın ileri gelenleriyle meydana bakan sarayın balkonundan seyrediyordu. Şam’ın ileri gelenleri arasında nöbetçilerin başı Bahadır, Kutlubek Eş-Şeyhi, Ahur ve Bedri emiri Bektendir, Kutubek El-Veşaki gibi isimler göze çarpıyordu. Şeyh Barak onları görünce bağırıp çağırıp, dilenci gibi davranmaya başladı ve onlardan bir şeyler istemek için onlara doğru yöneldi. Meydanda dört yıldır yetiştirdikleri bir devekuşu vardı. Şeyh Barak’ı görünce, ona doğru ilerledi. Ağzıyla boynundan tuttu, sıkıştırdı. Altına alıp üzerine çöktü. İnsanlar fark etmeseydi. Barak altında ölebilirdi. İnsanlar buna çok şaşırdılar. Barak ise bunun kendisi için bir ders olduğunu anladı ancak kimseye durumu fark ettirmedi. Sonra ayağa kalkıp Efrem’e kendini takdim ederek selam verdi. Diğer emirlere de selam verdi. Bahadır As,ona, “Ey Barak, sen Horasan’da aslana bindiğini söylüyorsun ama bu nasıl iştir. Bu da Şam’daki bir kuştur ama sana yaptığı akılları hayrete düşürdü. Fakat sen bundan vazgeç, Allah’a istiğfar et, Şam ileri gelenleriyle (uleması) koyun yününden yapılmış iplerle bağlanmış (dizilmiş), koyun ve sığırların aşık kemiklerinin bulunduğunu gördü. Bunlar ne, senin dinin bu mu?” Diye sorunca, Barak: “Ya emir, bunların hepsi fakir Müslümanlardan oluşan kölelerdir” dedi. Bunun üzerine Bahadır As, ona: “Sen Müslüman değilsin” dedi. O neden? Deyince, Bahadır As: “Çünkü Peygamber (a.s.)’ın şu açıkça anlaşılan hadisine göre

diyerek aşığıdaki hadisi okudu “Bıyıklarınızı kısaltın, sakallarınızı bırakın”¹⁰⁷ sen ise buna muhalefet edip, sakalını keserek bıyıklarını uzatmışsın bu da İslam dinine ve Muhammet (s.a.v)in getirdiğı dine aykırıdır. Vallahi eğer sultanın sana hürmeti olmasaydı boynunu vururdum” dedi. Barak, bu kötü fiilimden dolayı Allah’tan bağışlanma dilerim” dedi. Sonra Bahadır As, bir makas isteyip, onun bıyıklarını kesti ve ordu komutanına onları Münebbia’ya götürmelerini (orada konaklamalarını), her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını emretti. Günlük olarak beş koyun kellesi, bin kınar ekmek, yirmi rıtl şeker tatlısı, on tabak (sini-tepsi) meyve verilmesini emretti. Sonra, Mısır’a onunla ilgili olarak habercisini gönderdi. Haberci dönünce onun geri geleceğı haberini getirdi. Yol hazırlıklarını tamamlayıp Gazze’ye kadar varınca, Sultanın kendisini çağırıcaya kadar orada kalmasını emreden fermanı kendisine ulaştı. Bu durumda beraberindeki emirlerle nasıl hareket edeceklerini müşavere etti ve Mısır’a gitmenin doğru olmayacağı kararını aldılar. Aksi takdirde bir karışıklık çıkmasına sebep olabilir. Barak, Sultana müritlerinden birini gönderdi. Ona yanında bulunanların isimlerini kendisine söylemesini ve göndermesini söylemesini istedi. Sonra Barak, Gazze’den Şam’a döndü. Şam emiri, Hurbende’nin isteğı üzerine onu hazırlayıp ülkenin sınır bölgesine gönderdi.

¹⁰⁷ Ebu Davut, “Bıyıkların Kesilmesi Konusu”, Cilt 4. s. 82.

Pirin yüce ismine zafer kolay olmadı. Yüce zatına yabani bir geyik itaat etmiş olup ve çoğu zaman ceylana bindiğinden dolayı halk onu küçük düşürmek için bu lakapla isimlerdi.

Şiir:

Feleğin avcısı aslan, Şibli'ye olduğu gibi itaat eder
Yıldızları örten bulut, Edhem'e olduğu gibi itaat eder.

Asıl doğum yeri Azerbaycan'ın Hoy kasabasıdır. Merhum Orhan Gazi zamanında Anadolu'ya geldi. Osmanlı Devletinin önemli şehirlerinden Bursa Allah'ın sonsuz nimetleriyle feth olunduğunda aslan gibi bir edayla geyiğine binmiş olarak muzaffer padişahın yanında yer aldı. Bursa'nın bir köşesine yerleşerek bir süre orada kaldıktan sonra geçici ikametgahı olan dünyadan ebedi ikametgahı olan ahrete göçtü ve Bursa'ya defnedildi. İhtiyaç sahiplerinin saygı duyup hürmet etmeleri için, Orhan Gazi şeyhin kabrinin üstüne yüksek ve büyük bir türbe ile bir cami ve zaviye yaptırdı.

¹⁰⁸ Ahmet Taşköprüzade (1495-1561), Arapça'dan çeviren ve zeyil yazan Mecdî Mehmet Efendi, Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, Cilt I, Neşre Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, Sayfa 31-33.

Şiir:

O, türbesinin tavanına feleğin buse kondurduğu bir zattır.

O, kubbesinin etrafında meleklerin durdurduğu bir zattır.

O, feleğin zirvesine ünsiyet çadırını kurmuştur.

O, mezarına muhtaç kimselerin akın ettiği bir zattır.

O zamandan beri bütün canlılar onun ruhaniyetinden ve nurundan istifade için Geyikli Babanın kabrini ziyaret ederler. Yaşamı boyunca insanlarla ilişkisi yoktu ve dünyanın debdebeli süsünden kaçınır ve uzak dururken bekar, tek başına, zahit ve abit bir kimse olarak yaşadı. İlahi feyizlerin açılması ile büyük cezbe ve büyük ihtiyaçları yerine getirir, büyük keramet ve harikuleda olaylar göstermiştir.

Şakaik müellifi kendisinin bir hatırasına dayanarak: Bir zamanlar Geyikli Babanın kabrini ziyaret ettim. Onun kabrinin yanında başka bir mezar görünce türbedardan “o mezar kime ait” diye sordum. Türbedar “Germiyan oğulları emirlerinden birisi hakikate talip olarak dünyalık makamı terk ederek Geyikli Babanın yanında hizmette bulunmuş ve manevi mertebelere ulaşmış idi. Bu makam ve bu mezar onun hakikate talip oluşunun işaretidir” şeklinde açıklamalarda bulundu.

Merhum Sultan Osman Gazinin en değerli emirlerinden Turgut Alp, Geyikli Babaya samimi kalple sevgi beslemiş büyük bir muhabbetle hem ruh ve hem irade olarak kendisini ona bağlamıştı.

O, hizmet kemerini kuşandı

Zahmet ve yüce makamlar uğruna.

Merhumun makamının yanında, Turgutuli diye bilinen vilayette yerleşmiş ve vefat edinceye kadar şeyh hazretlerinin hizmetine devam etmişti.

Merhum Orhan Gazi, Geyik Babaya karşı büyük bir yakın ve sevgi gösterdiğinden kendisine İnegöl isimli kasabayı mülkü ve otlaklarıyla beraber verdi. Şeyh ise bunu kabule yanaşmayıp,

“mala mülke eğilim göstermek emirlere ve sultanlara yaraşır. Dervişlere uygun değildir” şeklinde açıklanarak uzak durdu.

Şiir:

Sufilere mala mülke temayül uygun düşmez.

Yüce kişi için bayağı şeylere temayül uygun düşmez.

Padişahın isteğine zorlamalarına uygun olarak sonunda Geyikli Baba kendisine padişahın bağışladığı yerin bir kısmını odun kesmek için kendisine seçip ayırdı. O zamanda yaşayan bir mürit şeyhin kendisinden tarikat silsilesi hakkında bilgi isteyerek açıklamasını istemiş, “Şeyh Ebu’l-Vefa-i Bağdadi’nin tarikatından, Baba İlyas isimli azizin dostlarındanız” şeklinde bilgi verip açıkladı.

Güvenilir kaynakların verdiği bilgiye göre, Sultan Orhan Gazi kendisi için dua etmesini istedi. Bunun üzerine şöyle cevap verdi: “sizin sarayınız alışık olunduğu üzre gece ve gündüz seçkinlerin ve halkın devamlı yöneldiği bir mekan olarak adeta Kabe gibi kabul gören talihli ikbalinizi yüceltecek şifa haberi olmak üzere dua semtine kible misali gece ve gündüz yönelmiştir. Gece ve gündüz boyunca seçkin amelleriniz aranıp sorulmaktan kayıt altına alınmaktan uzak değildir ve bu nedenle biz hiçbir zaman duasız kalmayacak. İlgi ve muhabbetimi nokta gibi kalbimize zerkedilmiş ve yerleşmiştir” dedi.

Şiir:

Ey sevgili! Hiçbir zaman kaybolmaz

Sevgin gönlümüzden ve hayalin gözümüzden.

Ölümden sonra bile ararsanız bulursunuz

Çürümüş sonra bile ararsanız bulursunuz.

Bu konuşmanın üzerinden bir süre geçtikten sonra Geyikli Baba bir gün bilinen evinin yakınından bir kavak ağacı getirip Bursa’da sarayın yolu içinde ve saraya karşı kendi eliyle dikti.

Sultan Orhan gazi kendisine söz verilen bu şeyden sonra memnun olup Allah' dua ve niyazda bulundu.

Mısra:

Allah'a hamd ve şükürler olsun ki, nimetleri devam ediyor.

Büyük Osmanlı Devleti "kökleri sağlam dalları gökyüzünde"

sözü gereğince, her geçen gün gelişmekte ve gökyüzüne doğru uzaması Tuba ağacı gibi devletin büyümesine ve uzun ömürlü olması müjdesinin habercisidir. Bahsi geçen ağaç, Geyikli Babanın duasının ürünü olarak doğru ve sabit olup halen dikildiği yerde durmaktadır.

Şiir:

Sonsuza kadar payidar olsun Osmanlılar Devleti

Kıyamete kadar ayakta kalsın o hanedanın izzeti.

C. NURU'L-HÜDA'DA "HURUFİLER VE NOKTAVİLER"¹⁰⁹

Hurufiler ve Noktaviler, sapıklık yolunu tutmuşlardır. Fakat Hacı Bektaş tennuresini giymedikleri için değil İlm-i Huruf ve İlm-i Nokta diye olmaz, beyhude bir sevda ortaya çıkarıp aralarında çekişme olduğu için başlarından bela hiç eksik olmamıştır.

Adı geçen grupların ortaya çıkışının sebebi ise şudur:

Hicretin altı yüz tarihinin sonunda, rafizi, mülhit zümreden Fazlullah Naimi Esterabadi ortaya çıkıp sonunda küfrü belli oldu da Encane de boynu vurulup sapıklığın önderi olan başı, tuvalete düşmüş ve murdar leşi çerçöp ortasında bırakılıp uzun süre köpeklere, kurda kuşa yem olmuştur.

Öldürülmesinin nedenine gelince:

Müslümanlardan güvenilir olan büyük bir topluluk, Şeriata göre tanıklık ederler ki, adı geçen Fazlullah'ın telif ettiği İlm-i Huruf diye isimlendirilen sapık sözlerinin bulunduğu Cavidan-ı Kebir isimli kitabında toplayıp müritlerine Encane'de dağıtırken haşa ders verir gah peygamberlik iddiasında bulunur gah ilahlık iddiasında bulunur ve gah "inne'l-fazle bi-yedillahi yu'tihi men yeşau"¹¹⁰ ayet-i kerimesinden ve gah "Zalike fazlullah"¹¹¹ kelimından murat benim diye iddia eder haşa

¹⁰⁹ Karakaşzade Ömer (1047); Nuru'l-Hüda Li-Men-ihteda, İstanbul: Tasvir-i Efkar Matbaası, 1286, s. 19-23.

¹¹⁰ "Şüphesiz üstünlük (fazl) Allah'ın elindedir ve o dilediğine verir."

¹¹¹ "İşte bu Allah'ın fazlıdır."

sümme haşa gah Hak Teala Hazretlerini inkar eder ve gah Hak'tan murat dört unsurdur diye küfür söyler ve gah der ki, Hazreti Muhammet Mustafa (sav) yirmi sekiz harf ile konuşmuştur. Ama ben dört harf daha artırdığımdan dolayı daha üstün oldum. Ben üstünlerin en üstünüyüm gibi sözlerindeki küfürlerine şahitlik ettiklerinde kendisi de kabul ettiğinden Şeriat kadısı da hüküm eder ki, yukarda bahsi geçen küfürlere, medrese kurduğu Encane'de Fazl'ı çökertip boynunu vurduklarında kellesi hela deliğinden düşer ve akıbeti bu hal ile son bulup halen Esterabad'da bir mebzule çerçöp içinde kalmıştır.

Ve bahsedilen sapık grubun inançları şöyledir:

Her kim sapıklığını tamam ederse o kişi seyit olur. Ona binaen kendisi ve müritleri seyitlik iddiasında bulunmuşlardır. Ve haşa sümme haşa adı geçen Fazl'ın bir çok müridi vardır. Baş halifesi Mahmut Sincani ve ikincisi Seyit Nesimi ve üçüncüsü İshak ve dördüncüsü İbrahim Bakkal. Adı geçen Mahmut Sincani: Bir gece rüyamda görür ki noktalı beyaz bir gömlek giymiş. Ertesi gün bu rüyayı Fazl'a anlatmış. Fazl da ona: "O gördüğün gömlek mezhebe işarettir. Ve üzerinde olan noktalar İlm-i Noktaya işarettir. Malumum idi ki Mahmut isimli halifelerimden biri benim ortaya koyduğum İlm-i Huruf'u iptal edip İlm-i Huruf'a muhalif İlm-i Nokta diye bir ilim ve bir mezhep ortaya koyması kesindir. Ama o Mahmut'un sen olduğunun farkında değildim. Rüyanın tabiri budur. Ama senden ricam ki o İlm-i Noktayı ben hayatta iken ortaya çıkarma. Ben senin pirin sen benim halifemsin sözüme muhalefet etme" dediğinde Mahmut dedi ki: "Eğer benim rüyam ifade ettiğin konuya işaret ediyorsa o halde sen benim pirimsin ben senin ama ben senin sözünü reddederim" deyip hemen eline kağıdı kalem alıp o mecliste İlm-i Noktayı yazmaya başladı. Fazl da onu meclisinden kovup adını Mahmud-u Merdud koydu Ve Mahmud-u Merdud İlm-i Nokta'da bir kitap yazıp ismini Cavidan-ı Sağır ve Şeyh Fazl'ı o kitapta reddedip birçok yerinde de aşağıladı. Daha sonra

Noktaviler, Hurufileri reddetmeye başlayıp “Allah, köpeği domuza musallat eder” uyarınca birbirlerinin küfürlerini ortaya çıkardılar ve dediler ki P, Ç, J, G harflerini ben ortaya çıkardım demek hem yalan hem de akla uygun değildir. Zira bu dört harf ta Hazreti Adem (as)dan beri Arapça ve diğer dillerde kullanımla gelmiştir. Ben peyda ettim demek açık bir yalandır. Hele P, gerçekte B mahrecinde telaffuz olunur. Nihayet Arapça’dan başka dillerde de bir miktar telaffuz edilmekle P denir. Ç, J ve G harfleri de açıklandığı şekildedir. Hatta fark için Farsça’nın P’si için Haccac zamanında üçer nokta konulmuştur. Farsça’nın bahsedilen dört harfi, Arapça’daki dört harfin mahrecinden telaffuz edilir. Harf ortaya koymak şöyle olurdu ki önceki mahrecinden farklı yeni bir mahreçler telaffuz olunması gerekirdi. Mesela Dad harfi, Arapça’ya mahsus olduğu gibi ki Farsça mahrecinden ayrı özel bir mahreçten telaffuz olunur. Özel bir mahreçten telaffuz olunmayacak harf ortaya koydum demek büyük bir yalan olur dediler. Ve ayrıca “her mürit İncil okumayınca sapık mezhep tamam olmaz” şeklindeki sözleri boştur. Meğer nokta kitabını okuyan İncil okumak kadar yok mudur” diye kavga ederler. Hurufiler, Noktaviilere derler ki: “Siz ne biçim sapık bir topluluksunuz ki Mahmud-u Merdud şeyhine karşı koyup ikilik çıkardığından dolayı reddedilmiş iken pirinizin piri olan Fazl’ın küfürleri sabit olup da helada boynu vurulup pislige düştüğünü halka ifşa edip pirinizin şeyhi iken sövüp lanet edersiniz. Zahir, pirinizin pir küfür içinde helada öldürülmüş olacak siz ne biçim melun bir topluluk olmanız gereksiz, karşılaştırmaya değmez” dediler. Ve pirimiz olan Mahmud-u Merdud felsefe ve küfürlerde, ilhat ve zındıklık konusunda bin kitap yazdım diye felsefecilerin kitaplarını çalıp kendinin diye satar ve o hırsız-ı merdud şöyle demiştir ki: “Benden sonra İlm-i Nokta’da her kim bir kitap telif ederse hemen o melunu öldürmek caizdir, öldürülmesi helal olsun” dedi ve o Mahmud-u Merdud kitaplarında

“hüvellezi bi-mahmudiyetihi”¹¹² diye ilahlık iddiasında bulundum ki Fazl’a ilahlık iddiasında bulundu diye söversiniz meğer resmi olarak sapıklığım tamamlayan kimseye ilahlık ve peygamberlik iddia etmek adetleri değil midir ki soyut isnadı ona yaparsınız diye tartışırlar. Ve Hurufî ve Noktavi topluluğu birbirini reddedip amaçlarına ulaştılar. Her biri diğerini öldürüp Acem diyarında Noktaviler galiptir. Ve Rum diyarının bazı şehir çocuklarının arasına gezginler ile Hurufî mezhebi karıştırmış. Hurufilere, Fazlullahiler de derler. Hurufilik, Kalenderiye, Haydariye, Edhemîye, Mevlevîye, Gülşenîye ve Halvetîye arasına giren gezginler eliyle karışmaya başlamıştır. Ve çok kimse sapıklığa düşmüştür ve topluluk Abdallar tennuresini kabul etmedikleri için rezil olmuşlardır.

Sözün özü: Ey ihtişam sahibi hoca, bu bir sırdır. Anlatılan dönem ve olayları sapıkların takipçileri ortaya koydu. Ama sapıkların önderlerinin mezhebi, tenasüh mezhebidir.ve bu kadar önder tenasühü seçip şimdi ve sonradan gelen takipçiler geçen göz ardı edip, ben her gün öğleye kadar tenasüh mezhebini tutup öğleden sonra akşama kadar geçen süreçte oluşan mezhebi tutanın ve gece olunca din ve mezheplerin hepsini bırakıp mezhepsiz yatarım. Bir başkasına der ki: “Şöyle bir yol seçtim, ey hoca sen de bir arif kimsenin bu anlattığı şeylerin herhangiisi uygunsa sen de söyle onunla amel edelim” diye Baba İslam sözünü bitirdi ve abdallar da becerikli ve akıllı bir şekilde geçinip sessiz kaldı.

¹¹² “O, övgüsüyle (Mahmud) tecelli etmiştir.”

Hazreti Adem'den günümüze gelinceye kadar bütün peygamberler vahiy mucizesi ve bütün veliler ilham ve keramet ile zahir ve batın ahkamı ve meydana gelen olayları bildirdikleri ehlişünnet, ehlullah ve Kur'an ehli yanında sabit ve kabul edilmiştir. Bundan dolayı da ilimlerin başına ve sonuna vakıf olan peygamberlerin en büyüğü olan Muhammet'in temiz soyundan olan ve bilhassa "arşın üzerinde olanları ve yerin altında olanları beni yitirmeden bana sorunuz." [13b]

Hitabıyla Hutbetü'l-Beyan'dan okuyan Fatıma'nın eşi, peygamberin amcasının oğlu Haydar-ı Kerrar soyundan gelen esrar ilminin varisi ataları al-i aba ve Hazreti Muhammet ve Murteza olanlar nübüvvet nuru ve velayet sırrı ile bazı ilahi esrarlara vakıf olmaları uzak değildir. Yukarıda anlattığımız ve anlatmaya devam ettiğimiz halkın ve inkarcı günahkarların kitaplardan öğrenip öğrettikleri ilim, Allah'ın ve resulünün ilmi değildir. Gerçek şu ki bu ilim vergi ilmi ile yıldızlar bilimi araştırmacılarına da kolay değildir. Ancak peygamber soyundan olup velayet sahibi olanlardan alması gerekir. Hatta Ebu'l-Müluk Osman Han Gazi hazretlerinin devlet ve saltanat, şan ve şeref elde etmesini ve ilahi feyze ulaşmasını peygamber soyundan Seyyit El-Hac Bektaş Veli hazretleri kendisine müjdelemiş ve Sultan Dördüncü Murat Han gelinceye kadar

¹¹³ Haşim Baba Üsküdari (.-1783), Anka-yı Meşrik, Müstensih Derviş Hüseyin, Hacı Bektaş Kütüphanesi, No 257.

soyundan gelecekleri, şan ve şöretlerinin devam edeceğini anlattığı meşhurdur ki Selçuklu Devletinin sultanı Alaaddin Hazretleri Hazreti Münla Celaleddün Rumi'yi kendisine ata edinmiş[14a] idi. Ancak Alaaddin'in evladı olmayıp ümitsiz olduğundan saltanatın yönetimini müşavere için Karaman Eyaletinde olan Allah dostu şeyhleri davet eyleyip büyük bir toplantı yaptı. O mecliste bulunanlardan Baba isimli yaşlı ve nur yüzlü bir kişiyi kendisine baba edindi. Bu durum Celaleddin Rumi'ye ulaşınca ilahi cezbe gereği celale gelip Selçuklu Devletini Tatar Devletine teslim himmet ve murat eyledi. Fakat peygamber nurunun varisi ve velayet sırrına erişmiş Seyyit Hacı Bektaş Veli Hazretleri ile Seyyit Ahi Muhammet Nimetullah Evren Hazretleri ve Seyyit Şeyh Edebalı Hazretleri üç kişi birlik edip bir yere toplandı. Seyyit Hacı Bektaş Veli konuşmaya başladı: "Balım, gülüm, illiğim, erenler evreni ve erenler gülü Molla Celalettin Rumi celalinin zirvesinde bulunmakla dost ile düşmanı bir tutmaktadır. Öyle görünüyor ki en ufak bir şeyden hatırı kırılrsa düşman tarafına yönelip[14b] dostlarına celalleneceği kesindir. Şimdi meczup topluluğa yakın olan alim yoktur. Bu durum neredeyse yakıcı ateşe yakın olmak gibidir. Nihayet uzaktan dostluk ve riayet etmek konuşmak için yeterli değildir. Çünkü padişahlar meczup olanları kendilerine yakın eylemeleri mümkün değildir. Çünkü onlardan celal zuhur edip zarar görmeleri muhakkaktır. Vay o devlet yöneticilerine, bir grup mecnundan medet umup yardım isterler. Şu da meşhurdur, sarhoşlarla dostluk yapanlar şüphesiz helak içindedirler. Her üçü de toplantı sonunda "Selçuklu Devletinin yönetimini meczupların himmetine bırakmak Selçuklu saltanatının yıkılmasının en büyük sebebi olmuştur" görüşüne vardılar. Peygamberlik nuru ve velayet sırrının himmeti ortaya çıkarak üç Allah adamı ilahi ilim sayfalarını riyasız bakıp gören kişiler olarak cesaret sahibi Osman Han Gaziyi saltanat tahtına oturtmak üzere yönelirken muhalif kanatta yer alan kırk adet tasarruf sahibi[15a] sarayı terk ederek yok olmuşlardır. Diğer taraftan bu üç Allah adamı da Allah'a dua ve niyazda

bulundular. Öyle ki İslam Saltanatının yönetimi misal aleminde kesin olarak Osman Han Gazi Hazretlerine verilmiştir. İşin sonu, Allah adamları Osman Han Gazi Hazretlerini erenler meclisine dahil edip istihare yapmasını istediler. Çünkü bu üç Allah adamı Allah'a sığınarak Allah ehlinin erkanı ile niyaz edip misal aleminde kesin olarak emir ve sırların Osman Han Gazi verildiğini seyrettirdiler. Bunun üzerine kudret eliyle Seyyit Hacı Bektaş Veli Osman Han Gazinin beline bir kudret kuşağı kuşattı. Bunun zahiri: "Adaletli, sebatkar ve istikrarlı ol" anlamına gelmektedir. Batım da şu anlama gelmektedir: "Eğer adaletli olmazsan düşmanlar güçlü olur. Basit daireler harap, hane ise eski olup Şin ve Sin'in hükmünde ve Mim'in galip gelmesindedir. Kendi elinle ve on bir el on dörtteki on üçe varıncaya kadar var olan ellerle onu al. Şayet bunlar senin tasarrufunda toplu olursa Allah onları desterler düşmana karşı galip kılar ve onlar için bir hüküm takdir etmez.[15b] ve yine o manada gördükleri Seyyit Ahi Evren Nimetullah Osman Han Gazi'ye keskin bir kılıç kuşattı. Kabzasında iki bin yedi yüz altı adet Allah yazılı ve kılıcın ağzında yüz doksan dokuz "zulüm ortadan kalkacak" şeklinde yazılı ve yüzünde Celi hat ile: "Bu kılıcı al ve bununla iyiliği emret kötülüğü sakındır, senin için hükümlanlık ila nihaiyedir" ve bir yüzünde: "Şayet kötülüğü emredip iyiliği yasaklarsan senin için bir heybet ve vilayet olmayacaktır. Bu Allah'ın ve Resulünün bizden sana emanetidir. Yirmi dörtte ortaya çıkanlar çıkıp zuhur edenler edinceye kadar bu sana emanetimizdir. Güçlü elinle, haksız zayıflaymcağa kadar adalete ve hakka sarıl." Ve yine o manada, görünen alemde Şeyh Edebalı'nın göbeğinden güneş çıkıp Osman Han Gazinin koynuna girer ve Osman Gazi Hazretlerinin koynundan bir ağaç[16a] biter ki batı ile doğu arasını doldurur ve o ağacın gölgesinde hepsi gezerler ve yirmi dokuz ırmak akar ve o ırmaklar bölünüp adedi binlerce ırmak olup akar ki öncekilerden daha büyüktür ve halkın kimisi ziraat edip ve kimi hayvan güder ve kimisi cenk eder yani cümle esnaf hizmetlerini yerine getirir. Sonra: "Ya Osman, otur" diye

gayıptan bir sesle kible tarafından bir seccade görünür. Mihrabın doksan beş yerinde namaz ile zekat yazılmış ve yirmi dört kubbesi var on ikisi gayet latif ve on ikisi daha değişik. Ama on yedinci cümle övme makamında ve içinde de şunlar yazılı: “Ey be adam, otur ve iki denizin yolunu tut, iki denizden gafil olma. Ey adam, emir olunduğun gibi dosdoğru ol, senin durumun ancak onlarla düzelir.” Sonra heybet ve şiddet ile hitap geldi: “Ya Osman, kalk ve bak.” Bu mananın şiddeti biçiminde Osman Han Gazi Hazretlerinin gözleri açılıp ağah ve kaim olup o üç Allah adamının teşrifini bekledi ve[16b] çadırdan içeri girdiklerini gördüler. Selam verip Allah ehlinin erkanını yerine getirdiler ve şöyle dediler: “Ya Osman Gazi, sana şaşıyoruz, bizden rüyada korkuyorsun ama uyanıkken korkmuyorsun. Ey Osman, din ve dünya işlerine sarıl seni benzersiz bir müjdeyle müjdeliyoruz” cümlelerinden sonra Osman Han Gazi Hazretlerini ortaya getirip peygamberlik nuru ve velayet erkanı adabı üzere kemer ve kılıç kuşatıp ve Şeyh Edebali’nin muhterem eşiyle nikahlarını kıyıp gayretin ve peygamber hanedanının himmeti ortaya çıktı ve rüya yorumlanmış oldu. Daha sonra Seyyit Hacı Bektaş Veli Osman Han Gazi’ye hitab etti: “Balım gülüm illiğim ya Osman Han, on üç ve on dört olun” dedi. Seyyit Ahi Evren Nimetullah cevaben: “İnşallah ziyade olur, on sekiz de, yeniden düzen yerin bulur. Olanlar yine bunlardan olur başkalarından olmaz biganeden vefa gelmez erenler olsun olmasın demezler” diyerek sözünü tamamladı.[17a]

Bir zaman murakabe halinde durdular. Sonra Seyyit Hacı Bektaş Veli cevap verdi ki: “Balım gülüm illiğim ya Osman, sizden olmayınca bizden olmasın” diyince Seyyit Nimetullah Ahi Evren: “Erenler, himmeti ödünç etmezler elinden tutup kaldırdıklarını yabana atmazlar” dedi ve sustu. Tekrar Ahi Evren Nimetullah Seyyit Hacı Bektaş Veli’ye cevap etti ki: “Erenler menziline ayıp sığmaz, erenlerin attıkları ok yerde kalmaz menziline erişir, erenler can ile duruşur, hasutlar karışır. İşte bu Gazi, devleti kurdu ve daha başlangıçta bütün sultanları

geçti bütün fetihlerinde galip oldu, kılıcını erenler elinden kuşandı. Öyleyse nübüvvet örfü ve velayet sırrından ayrılıp başka ilaha yapışmayalar, saltanat tahtında mutlu olalar, her şey kendi kendine oldu ve bu gazi saltanatı bedava aldı. Celal ile iş bir yüzden de olacaktı. Öyleyse erenlerin eli bu gazinin saltanat kuşağında olacak ve nübüvvet hanedanının gönül elleri[17b] görgülü yerlerde gayretlerinin üzerinde olsun, hak emir ve şefa'at ile hiçbir yaratıktan zarar erişme ihtimali yoktur. Eğer inkarcı deccal münafıklara gönül verirlerse o zaman münafık göçer, bunlar zahmet çeker yine düzelir. Balım gülüm iligim ya Osman Gazi, bize senden gelecek oğuldur, soyu Fatıma neslidir. Sulbüne seyyit karıştı münkir münafık şaştı. Şimdi bu ehlullah erkanının adabı üzere bundan sonra gelen bütün Osmanlı Sultanlarının her biri bir veliden himmet kemeri ve manevi kılıç kuşandılar. Hatta Bayezit Veli Hazretleri, büyükbabamız Seyyit Baba Yusuf Efendi'den ve himmet kemeri ve manevi kılıç kuşanıp ve adı geçen şeyhin oğlu Şeyh Ali Efendi ile Mora seferine gittiler. Mısır fatihi Sultan Selim Han ceddimiz şeyh seyyit Abdullah Efendi'den himmet kemeri ve manevi kılıç kuşandı. Azizim[18a] merhum halen Medine-i Münevvere'de metfundur. Şaşılacak menkıbeleri vardır ve Birinci Sultan Ahmet Han tarikatımızın piri Hüdaî Seyyit Mahmut Efendi'den himmet kemeri ve manevi kılıç kuşandılar ve Dördüncü Sultan Murat yine hazreti pirden kuşandılar ve sultan Mehmet Han tarikatımızın şeyhi cennet ehli olan efendiden himmet kemeri ve manevi kılıç kuşandılar keza ve keza. Nesilleri temiz Osmanlı Sultanları nübüvvet hanedanından sahih, seyyit ve şerif oldukları, doğruluklarından şüphe edilmeyen alimlerin rivayeti doğru haber tevatür derecesindedir. Önce de söylendiği gibi Sultan Orhan Gazi, Seyyit Şeyh Edebalî Hazretlerinin şerefli kızından olmuştur ve bizim yanımızda doğruluğuna dair kesin delillerimiz vardır. Hatta Ebu'l-Mulûk merhum ve Allah günahlarını affetsin Sultan Ahmet Han Hazretleri vefat ettiğinde [18b] babam Şeyh Yusuf Efendi Hazretleri kırk günden daha fazla acaba velî nimetim sultan Ahmet Han Hazretlerinin ahiret

alemindeki hal ve şanı ve Allah'ın yanındaki makamının derecesi nedir diye gece ve gündüz cem ve zikrullah ve tam bir yönelişle ve tekke yakınlarında genel toplantıda gece ile baş açık yüzü yerde ağlayarak seherde secde ile niyazda olup ve o esnada meclis ve vaazlarında ağlayarak dua ederler iken Allah, Sultan Ahmet Hanı benden önce cennete koymayınca girmem diye zevk ve şevk ile söylerlerdi. Hatta bir cuma günü vaazdan önce hamt ve sena edip açıktan cevap eylediler ki: "Bu vakte kadar çok niyazda oldum fakat Allah'a hamt olsun teselli buldum. Bu gece feyzin kanağı ve inayet ve şefa'at nurunun kaynağı Peygamber efendimizi cennetlerde müşahade eyledim. Merhum veli nimetim Sultan Ahmet Hanı sordum, saadetle buyurdular ki: "Adetimizdir, evlatlarımızdan şehit olanları Hazreti[19a]

Fatıma'ya misafir veririz. Dün bizimle beraber oldu. Biz de kızım Fatıma'ya verdik" diye cevap buyurdular. Peygamberin iznini alarak Hazreti Fatıma'nın dairesine vardım. Gördüm ki Hazreti Fatıma'nın sağ taraflarında Hazreti İmam Hasan ve sol taraflarında Hazreti İmam Hüseyin Allah her ikisinden razı olsun ve merhum veli nimetim Sultan Ahmet Han, Hazreti Fatıma'nın huzurunda diz çökmüş mübarek memelerin emiyor, fakire bakıp tebessüm eylediler Öylece agah oldum. Bol bol hamd-ü sena eyledim ve bu hususu müna'fikların bazı ileri gelenleri bildikleri halde babama karşı bozgunculukla eziyet ettiler ve merhum saygıdeğer babamın açık kerametleri ve tasavvuftaki durumu adeta güneş gibi olduğundan dolayı da açıklamaya bile gerek yoktur. Ahiret alemine teşrifleri de açıklandığı gibidir. Üstelik yakın zamanda büyük bir ehlullahtan böyle kerametler görülmediği herkes tarafından bilinmektedir. Fakat ilahi esrara gelince bunlar ancak ehline zahir olur, ayetler ve uyarılar iman etmeyen bir topluma fayda etmez.[19b]

Böyle olunca Allah peşi peşine gelen Osmanlı sultanlarının her birinin kabirlerini nurla doldursun ve ruhlarını şad eylesin. Bunun üzerine günümüzde Allah'ın yeryüzündeki gölgesi,

Allah'ın kullarının en güvenilir, Allah'ın bize ihsanı, iki iyiliğinde sultanı ve yerlerin denizlerin sultanı, sultan oğlu sultan Mustafa Han İbnü's-Sultan Ahmet Han Hazretlerini gaflet uykusundan ikaz eyleyip dostlarını sevinç ve mutluluk düşmanlarını yerle bir eyleye ve bütün vezirleri ve ileri gelenlerin hizmetlerini iyiliğe uygun eyleye ve temiz soylarına bereketler ihsan edip ilelebet daim eyleye ve saltanatının sayesinde saltanatları altında bulunan bütün insanlara rahatlar ihsan eyleye ve saltanatlarını ve memleketlerini gizli ve açık düşmanların kötülüklerinden ve oyunlarından Peygamberimizin himayelerinin gölgesinde koruya ve bu yazının sahibi [20a]

Ve ilahi kapının önünde bekleyen Es-Seyyit Haşim Mustafa'yı gerçek tatlara, doğru yol üzerinde sabit ve daim eyleye amin bi-hürmeti Ta-Ha ve Ya-Sin ve sallallahu Teala ala seyyidina Muhammet ve ala cemii'l-enbiya ve'l-mürselin ve'l-evliyai'l-mukarrebîn ve ala'l-alihim ve ashabihim ecmain ve'l-hamdülillah bi-rabbi'l-alemin bi-rahmetike ya erhame'r-rahim[20b]

Muhibb-i âlî âbâ olan Babaîlerin nüfuzu tahaddüt ederek Amasya'da Mesudiye şeyhi ve müderrisi (Eş-Şeyh Mecdüttin İsa) azlolunarak yerine (Şemsettin Ahmet Baba) nasb olunuyor; meşhur Aybek Baba'nın mürid-i hassı Tokatlı (Barak Baba) Sultan Muhammet Hudabende'nin yanında kibar-ı evliyadan addolunarak mutekit Tatar oluyor; bu sene Amasya'ya gelip halkı muhabbet-i âl-i abaya davet ediyordu.

(Ikdu'l-Cüman)'da fazıl meşhur Bedrettin Mahmut El-Aynî kavline ve tettebbuata nazaran Barak Baba, aslen Tokatlı olup takriben 566 tarihinde tevellüt ederek küçük yaşında Amasya'ya gelip Aybek ve Ahmet Babaların hücre-i terbiyesinde büyümüştür. Babalardan bir miktar Arabî ve Farisî lisanlarını ahz ve talim ederek mutasavvifeden olmuş ve tab'an kalender meşrep, lâubalî mezhep olduğu münasebetle seyahate çıkıp köyden köye gezerek (Han Elçisi) unvanıyla iştihar etmiştir.

Barak Baba; uzun boylu, sert tüylü, kalın vücutlu, sobu yüzlü, büyük gözlü, saçları kumral, kirpikleri, bıyığı, burnu gayet uzun, kaşları kalın ve saçları umumen kesafetli, gövdesi son derece kıllı, kara yağız idi. Manzara-i hariciyesi dağ adamı gibi olup saçları gayet kirli ve müstekreh bir suratta olduğundan başında,

¹¹⁴ Hüsametdin Hüseyin (1869-1939), Amasya Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul: Dersaadet Hikmet Matbaası, 1327-1330, Sayfa 460-465. Barak Baba ile ilgili bölüm, "Şemsettin Ahmet Bek" başlığı altında verilmiştir. Aynı bilgi için aynı eserin İkinci Cilt, Sayfa 460-464.

kaşlarında, bıyığında, sakalında gövdesinde kehleler örümcek gibi ağ germiş bir halde idi.

Belinden yukarısı bütün çıplak olup aşağısına kırmızı bezden bir furta bağlamış, başına hafif kırmızı bir sarık şeklinde tülbent sarmış ve iki taraflarına manda boynuzlarını raptetmiştir. Elinde gayet uzun ve büyük bir nefir, kabaktan mamul büyük ve siyah bir keşköl olup ayı gibi oynar, maymun gibi söyler, gayet murdar idi.

Aynı halde, aynı kıyafette sekiz on refiki olup bunların elinde fazla olarak (daire) dedikleri kasnağı büyük, kenarları zilli birer def olduğu halde gittikleri şehirlerde, köylerde bir daire şeklinde durup bunlar çalar, Barak Baba oynar idi. Her ne tarafa gitseler çocuklar etrafına koşar, mashara-i sıbyan olan Barak Baba hayvanatın sedasını taklit eder, hayvan gibi bağırır, çocukları eğlendirir ve bundan fevkalade bir zevk-i mahsus idi.

Barak Baba; hulule mutakit ahireti münkir bir mülhit idi. Feraiz ve muharrematı inkar edip esas feraiz, hubb-i Ali der idi. Kâffe-i muharrematı mubah addeder, Cenab-ı Hakkın iptida (Hazret-i Ali)'ye hulul, badehu Sultan (Olcaytu Muhammet Hudabende Han) ile ittihat ettiğini iddia eyler idi. Şöhreti galip olup güzellere Tanrı der, önlerinde secde eder idi.

Barak Baba, Şam'a gittiğinde şura bunu hicvetmekle Şam çocukları eşâr-ı hicviyeyi ezber edip (Barak Baba)'yı terzîl ve yüzüne karşı okuyarak temeshur ederlerdi. Bu eşâr-ı hicviyeden (Siracettin El-Haccâr)'ın şu iki beyti Barak Baba'nın muvafık hal ve kıyafeti olduğu cihetle buraya nakledildi.

“Acem caetna min cevvi'r-Rum
Hûr tahayyere fiha'l-efkâr
Lehüm kurûn misle's-sîran
İblis yesîhu minhum zinhâr”¹¹⁵

¹¹⁵ Rum diyarından bize yabancılar geldi
Akılların şaşıp kaldığı şekiller (yüzler)
Öküz gibi boynuzları var
İblis bile ürker onlardan kaçır
[1] Aydıncık namı, bazı tarihlerde Ayrancık, Erencık, Karancık gibi eşkal-
i muhtelif de yazılmıştır.

Barak Baba, bu ahvâl-i garibesiyile beraber şair, darb-ı nutka kadar, kalenderlikte misali nadir olduğu rivayet edilmekte olup bazıları da merkumu kibar-ı mutasavvıfeden addetmektedir. Müverrih-i müşarünileyhin naklettiği şu ahvâl-i acîbe, karîn-i sıhhat olduğu takdir de Barak Baba'nın evliyadan değil, belki süfihadan olduğu şüphesizdir.

Anadolu Müslimleri, Tatarların kabul-ü İslam'ına fevkalade memnun oldukları halde kesret-i mezalimden dolayı onlara buğz ve adavet etmekte idiler. Bu defa Olcaytu Hanın mezheb-i Şiayı kabul için vicdanlara kadar hücumu çekilmez bir dert iken muhabbet-i âlî âbâ perdesi arkasında (Barak Baba) gibi her şenaati irtikap eden süfehanın tahakküm ve fesahati halkı galeyana getiriyordu.

Binaenaleyh: Ulema-yı ehlisünnetten bir kısmı, pek çok salabet-i diniye erbabıyla beraber Anadolu ve Rum eyaletlerinden çıkıp Tatarların nüfuzundan hariç olan uç beylerine iltica ediyorlardı. İşte bu mültecilerden biri de sabık Mesudiye şeyhi ve müderrisi olan (Mecdüttin İsa El-Salguî) olup (705)'de evlad ü iyaliyle beraber Sükut Hükümdarı Sultan (Muzafferittin Osman Han) hazretlerine ve (Cemalettin El-Aksarayî) de Mısır'a iltica etmiş idi.

Han Elçisi demekle meşhur olan Tokatlı Barak Baba, Amasya'da bir müddet oturduktan sonra rüfekasıyla beraber (705)'de Şam'a müteveccihen gitmiştir. 706'da Sultan Muhammet Hudabende Hanın dayısı, yani validesi Tugur Hatunun biraderi olan Upgur Beylerinden (Aydıncık Noyan) [1] Bin Sarıcaya Konya eyaleti tevcih edilmekle gelip Karamanîleri Konya'dan çıkardığı (Tarih-i Yezdî)'de mezkurdur.

Barak Baba Şam'a gidip Şamîleri, Şîliğe davet etmekle ulema-yı Arap merkumu ahz ve istintak etmişler idi. Merkumun İbahiye mezhebinde olduğu sabit olduğu cihetle hadd-i şer'î vurulmuş, nihayet yediği dayaktan müteessiren 706 zilkadesi evahirinde Şam'da helak olmuştur.

F. BAHA SAİD, “ANADOLU’DA İÇTİMAİ ZÜMRELER VE ANADOLU İÇTİMAİYATI”¹¹⁶

Türkiye’de Anadolu tetkikatı, Türkiye’yi bilmek demektir. Bunu biz, Türkiyeli Türkler yaparsak nefsimizi bilmiş oluruz. Fert için olduğu gibi cemiyet içinde “Marifet-i nefis”, “Marifet-i gayri”dan efdaldır.

Anadolu’da içtimai hayatımız şimdiye kadar bir “Tasnif ilmi” ile tayin etmediği için bizce mebd-i tetkikatında ehemmiyeti azim olacaktır; çünkü Anadolu hayatım halk eden kuvvanın menşeleri de mebdetleri gibi muhaliftir. Anadolu halkının çoğu ve hatta en çoğu Türk nesli olduğu için biz de mecburen “Türk Milliyet ve Hayatiyeti” üzerinde söz söylemeye mecbur olacağız; bundan başka hükümeti temsil eden kuvvette Türk’tür.

Herhangi bir neslin hayatında menfi ve müspet tekamül merhaleleri o merhalelere gelen muhtelif yollardan mürekkep, muhtelif fikri ve hissi hamulelerin mecmuu ve meşhurudur.

İşte bu fikri ve hissi hamulelerin Anadolu Türklüğü üzerindeki zinde ve akim muhalataları da ayrıca tetkik edilmeli

¹¹⁶ Baha Said (1882-1939), “Anadolu’da İçtimai Zümreler”, Milli Talim ve Terbiye Mecmuası, Adet 5, Ağustos 1334, ss. 18-32. Baha Said Bey ve eserleri üzerine yapılmış Doç. Dr. İsmail Görkem Bey’in titiz çalışmasına bakılabilir. Biz burada konu bütünlüğü olması hasebiyle bu makaleyi yeniden ele alarak buraya koymayı uygun bulduk. Baha Said Bey, Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Girişî Yazan ve Hazırlayan İsmail Görkem, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

ve sonra bütün bu görgülere bir de gayrı şahsi ve bi-fütur bir nazar-i hakikat atf edebilmelidir. Gayrı şahsi nazarlar, muvakkıt ve geçici tesirler bırakan parlayışlara yahut alayışlara aldanmadığı gibi ilmi hakayiki da indi keyfiyata ve suni teklifata feda edemez. Bu şerait dahilinde belki “Hutantu” illeri de görülmüş ve anlaşılmıştır; fakat zavallı ve sevgili Anadolu’muz ne kendi evlatlarının böyle vicdanı takayyidatane, ne de ayarın bila ihtiras nazar-ı dikkatine ulaşabilmiştir. Bütün Anadolu macera hayatında katavi ve şahsi görgülerinden sarf-ı nazar edilirse Fransalı (Teksiye) tarafından Anadolu varlığı hakkında yazılan umumi görgüden başka bir şeye tesadüf edilemez. O da, Yunan ve Roma tarih-i kadimiyle onların inkaz-ı münderesesi üzerinde bir (Mersiye-i Han) olmaktan fazla bir şey ispat edememiştir.

Bizim Anadolu’muz yeni baştan köy köy görülmeli, memleketin topografyası gibi, etnografyası da yapılmalıdır. Ondan sonra “Anadolu İctimaiyatı ve Anadolu’daki Türk Zümreleri” hakkında pek kati ve ilmi netayiş alınabilir. Bir zümrenin içtimaiyatındaki ilmi usuller “Menkulat” ile tayin edilemez. Her şahsın manevi mahiyeti gibi her cemiyetinin de vicdani bir mahiyeti vardır. Bu manevi mahiyet mutlaka görüldükten sonra bilinir, anlaşılır. Zannederim ki Anadolu’yu seven evlatları onu görmeden seveler. Bu, iman-ı gaybiye benzer! Anadolu sevgisine iman edenler onun hali ile hallenmiş, onun ruhiyatını kendi hayatını ile telif, onun vicdanı ihtiyacatını kendi mefkuresinde temsil etmiş olanlardır. Anadolu’yu sevmek için onu karış karış, fert fert tanımak; Türklüğü anlamak için, öbek-öbek, il-il tanışmak lüzumu vardır.

Biz, “Anadolu!” diye hitap ederken hiç olmazsa iki üç sene onun her uzvuyla hemdert; “Türk!” derken üç beş sene Turanın kıraç ve buzlu fakat zengin ve dilferib hayatıyla hemneşin olmalıyız!... Milli varlığımız “nakli” ilimlerle değil “şühüdi mesbutat ile” anlaşılacaktır. İşte bir Anadolu’daki milli varlığımızın kadar ve kıymetini arz ve izaha uzanırken bu şeraiti göz önünde tuttuk.

Anadolu'da yaşayan Türk zümrelerinin kabiliyet-i içtimaiyelerini edebilmek için onun müspet ve menfi tekamül merhaleleri ile o merhalelere ulaşan muhtelif yolların ve muhtelif fikri ve hissi hamulelerin hüviyetlerini ve şeniyetlerini tespit etmek lazımdır demiştik.

Filhakika gayet kadim olan Türk milleti "Amur" havzalarından Akdeniz kıyılarına akarken sağında, solunda, sevkinde, ardında ne görmüş, ne işitmiş ise hepsine birden malik olmak istemiş görünüyor. Türk için rah-ı zaferindeki, maddiyat kadar, maneviyatta vesile-i iğtimam olmuştur.

Türk milletinin "tekamül ve tealisi" ancak milliyet gururuyla yaşadığı günlerde ve "inhitat ve tedennisi" de milliyetinden uzaklaştığı anlardadır. Bu hakikat, Türk tarihinin en latağayyur düsturudur.

Hakikaten Türk tarihi pek ince tetkik edildiği halde "Milli Vicdan" denilen mevhibenin umumi şekilde tecelli etmesi pek nadir bir "Hilkat-i asile" dir. Hemen hemen iddia olunabilir ki yalnız Türk kavminde doğan bu "Ben"lik, müstemir ve daimi halde zuhur etmekten ziyade, güya hüviyet-i kavmiyenin asrı ve muvakkat indifalarından ibaret bir hadise gibidir. Rum Selçuklarının esbab-ı istila ve inhitatlarıyla Osmanlı şevketinin uruç ve rucuu ve Cengiz fetretinin alınmağı ve ricfeleri bu telakkimizi izah edecek en müehhir ve en şüpheşiz deliller ve hüccetlerle malıdır. Timur sailesinin bu mahiyetinden müstesna bir şiar hususiyle olduğu için bunun milli tahlilata nispetini daha baid görürüm. Anadolu varlığına gelince: İran'la Yunan'ın, Arap'la Roma'nın kavafil-i irfan ve ihtişamından mürekkep bir enmuzec-i acip denilse, bu, tarihin mensus metinlerini müeyyit olan telakkimize mani olmaz. Bütün bu nasus-u katiyeye rağmen Anadolu hayat-ı milliyesinde "Oğuz Töresi"ni en bedii, en hissi anlarıyla ve gaybi telkinata rakib bir vuzuh ile muhafaza eden kısımlarda buluruz.

Milli benliğe bu kadar metin ve kaynak bir sıcaklıkla yapışan bu hayatı ve vicdanı şimeli zümreler “ilahi kudret”lerin, “meleki kuvvet”lerin harim kudsiyetine, istiğrakı bir vecd ile “haşiane” sokulurken aziz ve şehim aşk-ı millisini arkada bırakmış olmuyor. O, kendi vicdanına meyhlanmış çelik bir sıkletin sızılı ocağını, inleye inleye dinler gibidir; bu acı yaranın yakıncı, kavurucu, feci anatını, benliğini köpürten muhitinin heyecanlı bir sesi dinlendirir!

O zaman terennüm edilen bir name, bir kaval cezbi... gazarbi... efsunkar bir şüyu-i şeyda gibi iliklere işleyen ince, titrek bir sarsıntı ile göğsü doldurur, gönül doldurur... gözü doldurur. Anadolu varlığını gösteren (Türk Derneği)nin bu hususi kavmiliği “ümmet”lik azameti yanında garip ve bi-kesdir. “Maşeri ümmet”lik “kavmi benlik” huzurunda mübtehil ve haşi’ bir yabancıdır. İşte bugünkü Anadolu’nun umumi “etiket”i bu akim huşuiyet ile ifade edilemese idi, belki rehakar, belki mualla bir gayenin kolay bulunması mümkün olurdu.-Onun için, Anadolu, bir “mesele-i içtima” olmaktan ziyade bir “mesele-i tahlil ve tefrik” oluyor. Anadolu’yu anlamak içinde onu terkip eden fikri, ananevi, ruhi kudretlerin menşe ve müessirlerini birer birer tahlil ve temyiz etmek gerektir.

Bu tahlil ve tasnif, gayr-ı ilmi ve indi kuyut ile tahrif edilirse:

1-Anadolu’da Türklük anlaşılmaz;

2-Gaye-i milliye anlaşılmaz;

Binnetice: Suret-i tekamül, zılal-i mantığıye düçar olur.

*

**

Anadolu’da ekseriyet azami Türk’tür. Demek ki Anadolu Türkçe- frenganesi “alaturka”- yaşayacaktır. Başka türlü yaşayıştan, biz Türkler, hoşlanamayız! Huşumuza gittiği gibi yaşamak için bizim gören gözümüzün bize verdiği liyakati, kudreti ve onların nasıl doğup nasıl yetiştğini, nerelerden ne gibi biçimler, çelimler aldığını birer birer önümüze döküp saymak, sonra onun içinde Türk’ün kılığına benzer bir çelim

çıkarmak ve sonra o yordamda savaşmak, yükselmek, yürümek çalışmak, çabalamak gerektir. B sözlerle ak diyecek kimse olmamakla beraber “hangi yoldan su getirelim?” diyende çok olur.

Biz Türkleri ve Türklüğü yükseltmekten konuşacağız, onun için sözümüzün doğrudan doğruya Türklüğe taalluk etmesi tabiidir.

Evvela Anadolu Türkü ümmet Muhammet (s.a.) olalı, Türk nispeten daha dün demektir. Bu ümmetlik hadisesi daha eski milli hayatını nasıl ve ne kadar tadil edebildiğini anlamak “harsi kabiliyet”i anlamının asli bir şubesidir. Sonra ahlakı ve bedii mevcudiyetlerini teşriha özeneceğiz.

Onun için biz de evvela Türk’ün dini ananesinden küçük bir mukaddime ihzar edelim:

(Ben-i Sam) “Adem-Havva” menkıbesi ile söze başlarsak beynelmilel telkinatın Türk şub ve batununa raci ilk merhale-i fikriye ve ruhiyesini ifade etmiş oluruz. Bittabi bu hususta Türk lisan-ı ümmühatından başka vesikamız olmamakla beraber, Türkün lisanı, tarihi kudreti de mündemiç bir icaz-ı ilmiyeye mazhar olduğu için kudret lisaniyesine isnat edilen acz-i malayutakada birer huccet arz edebilir.

Adem, Havva menkıbesinin Türkçe telkini bu iki kelimenin aslı müştakına irca ve mevzuat-ı medlulesine tetabıkıyla daha ziyade izah edebiliriz:

Türkçe’de “atam” kelimesi “atayım”, “atavum” şekillerinde müstemaldir; “valit” manasına gelir. “Habut Adem” menkıbesi b kelimesi bu kelime de pek açık surette “ret” mukabilinde “atmak” masdarıyla alakadardır. (Te-ve-de) harflerinin Türk lisanı şubelerinde tekallübü bir kaide-i umumiye olduğunu bi’t-tecrübe bildiğiniz gibi Divanü Lügatü’t-Türk’ün ifadesiyle de öğreniyoruz. Atmak masdarına cezr olan “at”dan “ata” hali de menkıbenin ilm-i mahsusudur. Çünkü kurb-i ikdastan “ata”dır. Manas-ı ıstılahı ile “ilka”da vazife-i ebdir. Ced, ecdad mukabili Oğuz lehçesinde kullanılıyor Türk hakanı da aynı makamda mutamel “baba” bizim Oğuz Türkçe’sinde “eb”dir.

Şu suretle “ret ve ilka” tazammunlarını bila-iştikak kabul eden “ata” kelimesi, “Adem” medlulünün hem neşet evlasını hem vazife neşetini ifadeye kadar bir kelime gibi kabul edebiliriz. Havva. “ava, aba, ama, ana” kelimelerini ilan-ı valide gibi kullanan lehçeler olduğu gibi bu kelimelerden (ava)nın münkalip şekli olan (ağa) kelimesini tarihimizde de buluruz. (vav-ğayn) mübadelesi “Türk-Oğuz” şivelerinin kaide-i asliyeleri olduğuna göre (ava)nın (ağa) gibi bir şekil olması gayet tabii idi. Bugün mevcut Türk zümreleri içinde bu ıstılah her ne kadar mensi ise de Timur ailesi prenslerinde “ilk hatun” a alem olan bir sıfattır. Timur oğlunun (Melikşah Ağa)sı gibi. Ve Razatu’s-Safa’nın Timurlar bahsinde bilhassa nazar-ı dikkatimizi celb eden bir terkip var: “Ağayan ve Hatun!” harem hakani göçlerinde daima “ Akayan ve Hanatin” in hareketi takdim edilir. Hatin, hatunun cemi. Ya, Akayan?

İşte bu da (büyük kadın efendiye) verilen bir unvandır. Bu unvanın cihet-i tatbikini ancak (ava)nın inkılab-ı iştikasında aramalıyız. (Nu’nun Mi’me, Mi’min Be’ye, Be’nin Vav’a, Vav’ın Ğayn’a) inkılapları sahih olduğu gibi akisleri de sahihtir. Kelimenin manasına gelince eğer “ava” kelimesini “avmak” masdarının cezrinden (hal) olarak kabul edersek “sükut” edem olur. Fakat bunu Oğuz lehçesinin ki (ağmak) aslın irca edecek olursak (ağa=saut) olur. Türk, Oğuz lehçelerinde “avmak, ağmak” mastarlarının ikisi de müstamel olduğu halde manaları da aksinedir. Türk hakani da bir tepeye ağılır; bir tepeden avulur.

*

**

Türk ananelerinden bildiğimiz kudsi menakıbdе “ilk insan” hakkında bir fikr-i sarıh yoktur; Sami menakıbın mevzuu mustalihi olan “adem-eva”nın Türk lisanı müştekatıyla tefsiri bu fikrin menşei mücerredi hususunda bizi düşündürebilir. Ve buna Şarki Asya’nın Garbi Asya’ya müntekıl “bir fikr” demekte tereddüt etmeyiz.

Filhakika bu iki kelime üzerindeki müddiamızı Türk aile teşkili esasiyetiyle de mukayese edersek fikrimizi daha ziyade takviye edebiliriz; “erkek-kadın” mezducesini lisanı bir usul ile ifade ve teşrih edelim. O zaman Türk din-i tabiisi ile kadın ve erkek mevkii içtimaideki aslı seviyesini anlamış oluruz.

Erkek – bu kelimenin cezeri “erek”dir; er, değildir. Aslı “erkek”dir. Ak, en müntehalı muhal, nispet, temsil mahiyetlerini haizdir.

Erke=hür, azade demektir. Bu manada Kazan Türkleri “eyrek=hürriyet” kelimesini kabul etmişlerdir. Şimali Kafkas “Kamuk Hakan” Türkleri bunu erkelik, erke şekillerinde kullanır. Aynı insanlar “erkin”i vesiat-ı hayat, refah, huzur ve sükun mukabilinde mebzulen istimal eder. Anadolu’umuzda “erik, erek” ıstılahı “toklu”ya münhasır gibi kalmıştır. Erek toklu gibi. Ergeç de bu asıldan müştaktır. Şu halde bir erkek kelimesini timsal-i hürriyet ve azatlığı, saadetkar bir aknum gibi kabul edebiliriz. Tebriz saraylarına “erek” denilmesinin esbabını da bu suretle kolayca anlarız. Filhakika cins-i müzekker ilim olan bu kelimedede büyük bir hakikat-i tabiye’nin vazih bir seciyesini, vazife-i şeklini görmekte haklıyız. Erkeklik cins-i müzekkere alem olması da vazife-i hayatiye itibariyle teşmil-i istiaredir.

Ve görüyoruz ki kadın mukabilinde ezayn kelimenin müradıfı olan “erkek”in ihtisarıdır.

Kadın=hatun, katun; katın –kelimelerinde sırr-ı azad bir timsalin şefik ve alev ruhani ve manevi, kutsiyetle memlu bir fıtratı görülür. Divanü Lügat’ta (sahife: 431, 284 cilt-1) bize bunu bir derece tasrih eder: kadın, iki kelimeden mürekkebirdir.

Kadın: ka= zarf; tin=ruh. Te’nin dale tebeddülü Türk lisanından Oğuz lehçesine tahvilinde kaidedir. (Keza: sahife-) şu halde kadını “zarfı’r-ruh, mahalli ruh, mühbit ruh” gibi telakki eden Türklerin, hayatta kadına verdikleri ilk vazife ile ne kadar alakadar olduklarını pek vazih surette ispat eder ve bu, hiçbir milletin lisanında ve hatta hayatında, kadının, bu kadar ulvi tahassusa mazhariyetle tecelli etmediğini bize gösterir.

Sonra, Türklerde ruhlara ait bir çok kelimeler var: sor, çor Sur, Tchour... gibi “sur”lar ayini; çorlar, arzı; “tin”ler semavi makamları haizdir. Ak tin, kara tinler semadaki ervah hayır ve şerdir. Rusların “Tehort=şeytan”ları, Türklerin “çor”larından başka bir şey değildir.

Bir de Divanü Lügat’ın, tin=cevher, nefis, ruh” diye ifade ettiği bu kelime “ka”nın (ali) manasıyla tavsif edilecek olursa cevher-i ali, nefis-i ali, ruh-i kutsi sıfatlarına mazhar olur. Türkler “tin” kelimesini yalnız kadın ile altın cevherinde kullandıklarına nazaran kendilerinin “kadınlığa karşı ilk ve tabii nazarlarını öğrenebiliriz. Maadini tabiiyenin içinde (altın=al-i cevher) sıfatı onun diğer maadine nispetle kıymetini ilelebet tayin edecek bir mahiyet hakikiyeyi, bir nazar takdiri haizdir. (“al=telalüü, limeasar” mukabilini Kırşehir Türkleri söyler) şundan anlıyoruz ki Türk lisanı kendi tarih ve ilmi kendi sinesinde saklar ve kıymeti evlatlarının takdirine vabestedir.

Zaten hayat; dini, içtimai, bedii... müessesatında kadın erkek mezducasının mahsulü olduğunu ispata hacet yoktur.

Yalnız bu müessesatta bu iki rükün hayatın ne biçim telakki edildiğini bilmek “hayatın şeklini” takdir etmek için elimizde miyardır. Türk denilen nesillerimizin hayatı ancak bu iki mabeu’l-hayatının tayin hüviyetine bağlıdır.

*

**

“Ata-ana” ile “erkek –kadın”ın Türk lisanında tenazur fikirleri bu suretle anlaşıldıktan sonra bir de “oğul”un mevki hayatiyesi takdir edilirse “Türkevi”nin asli seciyesi meydana çıkmış olacaktır. Ondan sonra Türkün ruhu ve içtimai hayatını bu vahit kıyasiye göre tetkik etmeğe bir dereceye kadar fikir edinmiş oluruz.

Oğul-bu kelime hakkında Divanü Lügat’ın bir zühuli ile nakıs malumatı vardır. Divanü Lügat’a göre oğlan, oğulun cemidir. (sahife-70) bu, zühuldür; çünkü (keza sahife-60) bir “Oğan tengri= Allahü’l-kadir” buluruz. Bir de “Oğuz” kelimesi vardır.

Biz, bu “Oğan”m madde-i asliyesi olan “Oğ”un evvela telaffuzunu tasrih edelim: Oğ, oug mu yoksa og mu okunur? Divanü Lügatü’t-Türk’ün “Azmü’l-heba” diye tefsir ettiği (sahife -49) oğ şekli ougdur. Bunun oğlanmak ouglanmak ve oğlamak oğalamak perçinlemek, ...müştakları vardır. Bu asıldan ovalamak, ufalamak, oğalamak müradifleri Oğuz, Türk lehçelerinde müstameldir. Bir de Oğuz=sarık kelimesini de buluruz. Anadolu telaffuzu gibi ogri değil ougridir. Mamafih oğrunun asıl Türkçe telaffuzu uruçi = ouruddis=sarık; ovru=sirkat olduğu için Oğuzcaya (vav-ğayn) mübadelesiyle intikali tabii görünmek mümkündür. O zaman oruçi, ormak masdarından mehuz bir sıfat olur.

“Og,” teleffuzuna gelince: Oğlan, Oğuz, Oğur, Oğan, Oğa kelimelerinde bulacağımız esastır. “Oğan”ı biz, Timur ailesi gibi bazı Türk evlerinde veliaht prens ve umumiyetle şehzade; ve bazen de reis-i hükümet, hükümdar makamlarında kullandıklarını biliyoruz. O halde Divanü Lügat’ın (ogan=kadir) demesinden ziyade “kaim”le tercümesi daha doğrudur. Binaenaleyh “ogan”ı oğulun cemi değil oğ-olan gibi mürekkeb bir isim olarak almalıyız. Şu fikre nazaran oğulda “og savil” olur. Yeni beşere “adem oğlu” deyin Türklerin bu ifadeyi bulmalarındaki tabii ilk mefkurelerinin yadigarı, bir izidir. Ve Oğuz’u da “ilk ata” telakki etmeleri de menakıb-ı tarihiyesi sıfatıyla haklıdır.

Binaenaleyh og=kaim=halife; og-savlan=kaymakam=halife olan manalarında görülür.

Türkler, kıza oğlan, erkek oğlan deye evlatlarını tesmiye ederken “oğan” olmaksaki hak müsavâtı pek aşikar görülür. Filhakika “ok” ata-anadan sonra kaymakamı evlatları ve halifeleri de onlardır. Onun kız erkek olması vazifesini işkal etmez. Bu kürenin ve bil ki böyle olduğu için Avrupa medeniyetinin esası olan Roma, Yunan medeniyetleri zamanında da Türk kadınlarının riyaset-i hükümet mevkileri, mevki-i hakimiyet ve amriyetleri vardır. Halbuki o medeniyetlerde kadın, bir uzvu esir olarak yaşayan yetişmiştir.

Turanı olan, Tomris, Semiramis'lerin zamanında, bunun gayri turani emsalini görüyoruz. Hasılı kelim, oğ ve müştekatında “kuyumu” bir mefkure görüyoruz.

Oğuz efsanesi ile Oğuz töresi dediğiniz menakıb-ı maziye, “Oğuz”un ne demek olduğunu pek vazih ifade ederse de bazı Avrupa müdekkikleriyle milli mütetebbiyatımız ekseriyetle “Oğuz”u “Öküz” gibi tevilata uğratmışlardır.

“Oğan tanrı=Allahu'l-kayyum” denildikten sonra Oğuz'un menkıbesi pek mantiki bir fikirle anlaşılırdı. Oğuz'un babası Karahan; Zerdeşt'in Ehrimen'i gibi timsal-i zulmet, halık-ı şer olduğunu “Karahan” olmasından anlamak mümkündür. Akhan da Oğuz'un amcasıdır demek “nur ile zulmet”ten mürekkeb “Ezd ve Ehrimen” efsanesi ya Türklere yahut Türklerden intikal etmiştir. Binaenaleyh Oğuz'un “hakim-i cümle alem” olduğunu söyleyen Türk efsanesi kendini meçhul kuvvanın mazhar-ı esrarı ve hakimiyet-i cihan mebde-i beşer hikayesi gibi telakki etmekte kimse tereddüt edemezdi. Ve burada “Oğuz ata” hikayesi tabii, tıpkı, Oğuz tanrının “Oğuz” gibi (halifetullah fi'l-arz) olmasını istilzam eder. Eğer Ademden yeryüzüne halife yapan iman-ı kadim Oğuzlara intikal etmemiş ise Oğuzlardan yeni Sam'a intikal etmiş demektir. Fakat görüyoruz ki Türk ailesinin (oğul) adında müntekıl birleşme yoktur. O, ana-babanın (oğ-olanı)dır.

“Oğuz”un selamet, yemin ve saadet manasını da (oğ-ur=our-og) daki (our) aslını tazmin ettiğini anlarız.

“Oğuz”un intihası gibi makabline göre (iz, uz, az) okunan nütehaları temsil ve nesebi adetlerdir. Nasıl ki”kız, gız”lar da Cengiz-Cihangir; gelen kız-seyl ü tufan kelimelerinde hafif ve sakil adat-ı istila ve istiladır. O halde “Oğuz” da “timsal-i kuydatı” bir uknum-u kuyumuyat görürüz.

Netice: Türkler, kadim dini hayatlarında kutsi ve ruhani bir mevki vermiştir. Kadından tufan çocuklarda, erkek ve kız, ana-babanın müsavi hukuklu halefleridir. Ve kadın, daima, “eviyesi-ev sahibi”dir. Yakut Türklerinin “eye kile”sı bu (yiye)nin aynı olmak lazım gelir.

Şu suretle anlıyoruz ki “Türk ailesi baniyesi” “ata-baba-oğul” umdelerinden mürekkebi bir “ocak” vahdetiyle teşkil eder. İşte, Türk içtimai hayatının ilk menşei bu “ocak göreneği”nin “töre”sinden ibarettir. Mamafih kadının “yiye”liği, Türk ailesinde maderi hakimiyetin esas din veya mezhep olduğunu iddia etmek garabeti hatıra gelmesin. “Türk ocağında” kadınıyla erkeğin vazifesi tamamen ayrılmış. Fakat kadın ve erkek mütesavi hukuka-manen-nail olmuştur. Oğullar, torunlar yine muhtelif ocaklar kura kura “il” hayatına geçer.

İşte Türklüğünün ilk “ev kurumu”, “ocak güdümü”nün basit ve metin mefkuresini, mantıki ve mütefekkir telakkisini şu suretle anlıyorum ve buna Türkün “din-i tabiisi” demek ister.

Belki bundan sonra Türk muhiti şuubi Manizm, Mazdeizm, Taoizm, Budizm, ayinlerinin muhtelif anatında muhtelif tesirata maruz kaldı ve her birinden gayrı mutret telakkiler aldı. Fakat bunların içinde en kuvvetli iz bırakanları, Türkün “Ocak Töre”sine benzeyenlerinin şekli istihaleleridir.

Bu dini mefkurelerinin içinde Türk ruhunu ilk ve büyük inkılap içinde bırakan “Manizm” olmuştur. O da “kadın-erkek”, cihet ve cihetlere birer “müekkil-onuğun” tayini meselesidir. Manizm fikrinde umde: “yer-gök” mezdivecisidir.

Yer, kadının, gök erkeğin makamıdır. Bu, ihtimali ki tabii bir teşarik hayatın rumuzudur; fakat “oza gök tanrı, esra yağız yer” Orhun Kitabelerinden buna bir huccet telakki edilmeğe layık oldukça dini kıymetini muhafaza eder. Halbuki bundan kudretli bir delil kendi Anadolu’muzda milyonlarca halkın “münteha-yı iman ve maneviyatı” olarak bulursak, artık taaccüb etmek muhal kalmaz!

Çünkü la-kal Anadolu’da üç milyon kitle “atam gök, anam yer!” mefkuresinin tabidir. Yalnız bir fark ile ki bu imanın kadim şekli yerine İslam’ı şekli kaim olmuş ve daha “iştiraki” bir “içtimaiyet” teşekkül etmiştir.

Türklerin din-i iptidaileri ile “Manizm”i İslamiyet’le telif muvaffak olan yegane mübdi’ dahi, ancak Hacı Bektaş Velidir. Bektaşiliğin esrar-ı alud-i safahat asr-ı didesinden terş eden

birkaç “eser” ancak nail olduğumuz halde, Bektaşî ayini asliyetini asla gaib etmemiştir. Yalnız Bektaşîlik Yavuz Sultan Selim devrinde “Balım Sultan” vasıtasıyla bir inkılap safhası geçirmiştir. Bu inkılabın şekli tarihe ait olmakla beraber Anadolu hayatında mühim ve payidar bir izi devam edip gitmiş ve gidecektir. Balım Sultan inkılabına tabi olmayan “muhafazakar” zümrelere bu günlük Kızılbaş diyoruz. Bektaşîler gibi, onlarda son iman ilhamilerinde “yer anam, gök atam!” şeklini kabul etmişlerdir. Bu makamı Bektaşîler “makam-ı marifet” derecesinde akide-i tasavvufiye ile tevîl ve tefsir ederler. Fakat bu tefsir o kadar hakimane yapılmış ki tasavvufa makam-ı marifete ulaşan bir nefsin şiar-ı maneviyesindeki en ulvî ve beşerî tahassusatı daha veciz bir belagatla millî ananetin son gayesinde bulmuştur.

İşte Bektaşîlerin veyahut Anadolu Kızılbaşlarının sosyalist ve komünist ve hatta müfrit komünist hayatları makam-ı mağrifetin suret-i telakkilerine göre değişir. Kur’an’ı mesalik-i zühdiyyenin hepsi mantıkî ve hikemî bir “sosyalizm” esasını en doğru şekilde kabul eder ve içtihatları: **Uhuvvet hassa-i İslamiyeden uhuvvet gaye-i beşeriyenin doğmasıdır.** Bütün mesalik-i sufiye bu asliyetlerini zayı ettiği halde Bektaşîlik ve Kızılbaşlık kadim Türk dinini, ocak ananesini, hürriyet ve hürmet nisvanı, **saz ve sözünü** bilfiil kabul etmiş ve yaşatmaktır. Şu suretle Anadolu’daki cemaatî hayatı tasnif ederken Timur istilasından evvel ki yeni hayatı, Selçuk evahir-i saltanatını, Moğol istilasını, Celalî isyanları devrelerini ve ondan sonra çok mutaassıb devr-i inhitat gibi birer ve daha ziyade asırlık müsirat-ı maneviyenin izlerini de buluruz.

*

**

Anadolu’ya Türklerin yerleşmesi kable’l-islam ve ba’de’l-islam devirlere aittir. Ba’de’l-islam devri bol bol on asırdan ziyadedir. Birinci devir, Selçuk devri ise de o devirde “içtimai bir istikrar” alaimî nadir görülür. Osmanlı devri Anadolu’yu kamilen Türk eline vermiş, Selçuk devrinin adem-i istikrar halî

bu sefer Rumeli'ye göçen Türklerde görülmeğe başlamıştır. O zaman, Anadolu, yalnız Türk benliği içinde dalgalanan bir vahdet hayat göstermek kudretini alıyordu. Ve bu zamanda Anadolu, efkariyla, teressüb edebilmek kıvamında idi. Şimdi biz, bu durgunluğun tekrar bulanık devresindeyiz.

Osmanlıların Anadolu'da tesisiyle "milli bir mezhep" de doğmuştu. Bu da: Bektaşilik: Buna ihtiyaçta vardı; çünkü Mesnevi'nin "Parsi taklidi" ile "ney ve nefirinden" Selçuk Türkleri denilen Oğuz Türkleri hiçbir şeyi anlamıyordu. Şüphesiz Türk'ün "kaval"ına benzeyen "ney" in eninkar, pür heyecan namesinden Türkler hoşlanmıştı. Fakat "ney" Farisi ötüyordu. Selçuk aristokrasisi bunu anlamağa özenirken milli benliğini de kaçırıyordu. Avam ise hem bir şey anlamıyor, hem de o kahraman bahadır – "batır" – alplerini Farsleşmiş görerek ellerinden kaçırıyordu. Demek, Anadolu Oğuz boyları bu Farisi taklitçiliğinden ikrah ediyor ve aynı zamanda (Moğol) istilasıyla da yıpranıyordu. O esnada Amasya civarında "Baba İlyas" adında birisi türüyor. Ve evlatlarının gösterdiği şiar-ı milliyeden anlıyoruz ki "Baba İlyas" Anadolu'da "ilk Türkçü"dür. Kırşehir'de Aşık Paşa-yı Veli Baba İlyas'ın hafidi idi. Yine oraya sekiz saat mesafede "Sulucakarahöyük" de Hacı Bektaş Veli'nin hembezmi de oluyordu.¹¹⁷

Aşık Paşa Veli, Ahi Evren (yahut Ahi Elvan), Şeyh Süleyman, Hacı Bektaş bir günün, bir asrın, bir fikrin müçtehitleri olduğuna şüphe edilemez. Kırşehir'de Caca Bey medresesinde toplanan Hacı Bektaş'tan maada bu asrı müçtehitlerin içtihadı, Konya'nın Mesnevi Medresesi olan "Karatay"a rekabet etmek idi. Karatay Konya mektebi "Faris" felsefe ve içtihadı ile uğraşırken "Caca Bey Medresesi" de Aşık Paşanın "Garibname"sini ibda' ediyor; Şeyh Süleyman, Tezkiretül-Evliya'yı; Ahi Elvan "Gülşen-i Raz"ı ve kim bilir daha bilmediğiniz yazıcılar daha neler yazıyorlardı. Bütün bu

¹¹⁷ Hacı Bektaş'ının müridi olduğunu (Aşık Paşazade) tarihinde inkar eder. Vefatı 732; Hacı Bektaş da 738'dir.

asri ve milli yazıların en samimi tercümanı, Garibname'nin hatimesinde irat ettiği:

Kamu dilde var idi zabt usul
Bunlara düşmüş idi cümle ukul
Türk diline kimse bakmaz idi
Türklere herkes gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi ol dilleri

.....
Bu Garibname anın geldi dile
Kim bu dil ehli dahi mana bile
Türk dilinde yani mana bulalar
Fikr-i irfan eyleyip can olalar¹¹⁸

nizamlıdır. Bu feryat ile başlayan milliyet cereyanı Osmanlı Hükümetiyle başlamıştır. Bugün “Edebiyat-ı Sufiye” ve milli destanlar dediğimiz asar ve enfaşa işte bu şuur ile doğmuştur.

Anadolu hayatında yaşayan “saz” ve aşıklık “Kızılbaş Süreğinin”¹¹⁹ hayat-ı mahramanesidir. Bektaşilik, bilhassa Garibname, (ney) yerine (saz)ı koymuştur.

Saz şairleri ile aşıklar mutlak surette Bektaşî veyahut Kızılbaş nefislerini terennüm etmişlerdir.

Anadolu’da bu (sazcı) hayat kudsi mahiyette yalnız Kızılbaşlarda vardır. “Sazsız söz olmaz!” düsturunu; “Sazı sözü yerinde!”yi anlamak için “süreğ hayatını” bilmek gerektir.

İşte Bektaşilik, mezhep ve felsefesiyle milli varlığını (920)ye kadar güdebilmiştir. Ondan sonra Bektaşilikte Mezdekilik yani Mazdeizm, Havarilik girmiştir, aslı seciyesini hayat ve erkanında muhafaza etmekle beraber iman ve akidede salabet-i milliyesini kaybetmiştir. Bektaşiliğin bu inhilali Kanuni devriyle başlar. Türkiye’nin en elim ve kanlı, içtimai yarası bu sükut-u manevi ile alakadardır.

¹¹⁸ Garibname. Hacı Bektaş Kütüphanesi. Bu vezinde 10.000 beyittir.

¹¹⁹ Sürek (Ayin)in tam mukabilidir.

Ben, Bektaşilik hakkında bu kadar kati kanaatlerimi söylerken pek çokları tarafından fikri elemelerle karşılanacağından eminim; fakat bu hususta şüphe etmesinler, hakiki Bektaşilik efulünü üç asır kademe havale ediyordum. Bu ocak Türkiye'nin hayat ve mematıyla hemhal olmuştur. Bu ocağın camia-i içtimaiyemiz üzerindeki tesirati anlaşılmadıkça Türklük değil; yalnız Türkiye anlaşılacaktır.

İyi bir surette bu meselede vakfane söz söylemek manabiin fıkdanı dolayısıyla herkesçe küçüktür. Bütün muhıtın elinde bu meslek hakkında vesika-i ilmiye olabilecek üç parça eser tanıyorum. Bunların en birincisi (Kitab-ı Makalat-ı Hacı Bektaş El-Horasani) ismindeki manzum bir eserdir¹²⁰ tarih-i telifi (812). Müellifi Hatipoğlu'dur.¹²¹ Aşık Paşa lisanının aynıdır; eserin bir meziyyeti de tarih-i tahriri ile zaman-ı telifinin bir olmasıdır. Sonra yalnız bir nüshası Macar Encümenü Danişinde bulunduğu iddia edilen Garibname'nin tarih-i tahririnden bir asır evvel (820H) gayet güzel bir hat ile muharrer "Garibname" Hacı Bektaş Kütüphanesinde (23) numarada mukayyettir.¹²² İşte bu nüshayı yazan Sivaslı Tahir Bey'in hattına pek benzeyen (Kitab-ı Makalat-ı Hacı Bektaş El-Horasani) şu suretle hem ilmi ve hem de tarihi bir kıymeti haiz bulunuyor. Bu eser Bektaşiliğin ne demek olduğunu rumuzluca da olsa yine vazıhan anlatır. On sekizinci sahifesinin nihayetinde (Atam gök, anam yer!) deyip kesiyor.

¹²⁰ Bu yegane nüsha Emniyet Umumiye Kütüphanesinde mahfuzdur. Müdür-i umumi Aziz Beyefendi bu pek tarihi eseri Emniyet Umumiyenin pek kıymetli asar-ı milliye ile memlu kütüphanesine aldirmekle büyük bir hizmet-i ilmiyede bulunmuşlardır. 112 sahife. (11,5X18,5) sathinde sahifeler.

¹²¹ (901)de vefat eden Hatipzade var. Muallim-i padişahi idi. (Aşık Paşazade tarihi sahife 224 haşiye: 3) tarih-i tahrir 812 olduğuna nazaran Hatipzade'nin ceddi veya pederi olsa gerek.

¹²² Garibname (730)da telif edilmiştir. Kıymet-i lisaniyesi itibariyle ehemmiyetli olduğu gibi felsefe-i fikriye ve menakıb-ı tasavvufiye tanzimidir. Milli destanları mevzuuna ithal etmekle daha ehemmiyetli bir vesikadır.

Bundan sonra (888)'de yazılan ve yine Hacı Bektaş Kütüphanesinde mevcut (Vilayetname-i Hacı Bektaş Veli)'de bunu bize anlatıyor. Bir de, Garibname'nin felsefesi. Bu üç kıymetli ve tarihi eserlerden başka belki birkaç eser görünür. Fakat bunlar Balım Sultan inkılabından sonra olursa ilmi bir neticeye desteres olamayız. Arzettiğim eserler, zaman itibariyle Balım Sultan'dan evvel yazıldığı için bir kıymeti haizdirler.

Bu eserler bize anlatıyor ki Bektaşilik kadim ve hadis iki devreye ayrılıyor ve Anadolu üzerinde de devirlerine ait hakiki ve köklü izler bırakıyor. Biz, Anadolu'da kadim muhafazakarlar namına (Kızılbaş) sürelerini buluyoruz. Çepni, Tahtacılar da kadim süreğin daha kadim ve milli hayatını kabul etmiş ve Bektaşiliği de (teceddüt) diye reddetmiştir.

(Mabadi gelecek nüshada)

İstanbul – 12 Kanun-u evvel 333.

G. ARİF, “DEVLET-İ OSMANİYENİN TEESSÜS VE TEKARRÜRÜ DEVRİNDE İLİM VE ULEMA”

Osmanlı Devletine ait tarihlerde kuruluşundan ancak bir asır geçtikten sonra ufak tefek bazı bilgi verilmekle başlanmıştır. Osmanlı tarihinin başlıca ve silsile halinde kaydedilmesi ise ondan yarım asır geçtikten sonra gerçekleşmiştir. İlk eser (Hamzavi)’nin tarihidir.

Osmanlılarda zuhur eden ulema hakkında ilk bilgi veren tarihçi, Aşık Paşazade olup tarihinde bir kısmının isimlerini kaydetmiş ve bunlardan bazılarının biyografilerine dair bilgileri de vermiştir, fakat bu kaydedilen bilgi ilmi olmaktan ziyade siyasi ve idaridir. Osmanlı uleması hakkında ayrıca ve silsile şeklindeki ilk eser Taşköprüzade Ahmet Efendi’nin “Şakaik-i Numaniye Fi Ulemai’d-Devleti’l-Osmaniye”sidir.¹²³

¹²³ Şakaik-i Numaniye’nin lisanımızda müteaddid tercümeleri vardır: 1- Belgratlı Haki Efendinindir. Aslına bazı ilavelerde bulunmuş, çoğunlukla da eserin nihayetine doğrudur. Bu ilavelerden bir de müellif, Osman Bey devri ulemasından Mevlana Hattab’ın Nesefti’ye şerhini 717 senesinde tamamladığını yazdığı halde mütercim onun şerhi tamamlamasının ardından adı geçen senede vefatını beyan eylesesidir. 2- Edirneli Mecdi Efendinindir, matbudur. Mütercim her halde eseri imkanların müsaade ettiği derecede genişletmiş ve eklerde bulunmuştur. 3- Ahmet Derviş Efendinindir, 972 senesinde tercüme edilmiştir; ismi “Ed-Devhatü’l-İrfaniye Fi Ravzatü’l-Ulemai’l-Osmaniye”dir. 4-Mehmet Bin Yusuf El-Çerkesi’nindir, bu zat Beyrut Kalesi zirdarı idi; 1088 senesinde tercüme edilmiştir. Harfiyen mütercededir. İbrahim Bin Alnemt El-Amasi namında bir zat tarafından dahi ihtisar suretiyle Türkçe’ye nakl olunmuştur.

Müellif eserinin mukaddimesinde küçük yaşından beri alimlerin hayatlarına dair bilgiye ilgi duyduğunu ve bunları yazarak kitap ve defter doldurduğunu, diğer İslam memleketlerinde tarihçiler ulemanın menakıbını yazdıkları halde o zamana kadar Osmanlı Devletinde zuhur eden ulema ile ilgili bilgilerin bir araya getirilmediğinden dolayı ve fazilet ve kemal sahibi bazı kimselerin desteğiyle eserini yazdığını edebi bir şekilde açıklıyor, kitabına konu edindiği ulemanın çoğunun vefat tarihlerine dair elde ettiği bilgilerin yeterli olmadığı gerekçesiyle kitabını Osmanlı sultanları tertibi üzerine yaptığını da ilave ediyor. Gerçekten kitap dikkatle incelenecek olunursa ilk devrelerde gelen ulema için Aşık Paşazade'nin tertibini tamamıyla takip ettiği görülür. Bu devirlerde zuhur eden (Fenari) ve (Cezeri) gibi alimlerin sürdükleri hayatı mükemmel bir şekilde kaydedildiklerine göre bunlar hakkında verilen bilgiler ayrı ve biyografik denilecek derecededir, fakat diğerleri hakkında ifadeleri Aşık Paşazade tarihinde ve diğer tarih kitaplarında ilgili yerlerde hikaye edilen konular gereği biyografik bilgi dışında gereksiz bilgilerle doludur. Eğer yazar o devirlerde yazılan kitapları tetkik etmiş olsaydı eserinin bu kısmı daha bilgiye dayalı ve doyurucu olurdu, Aşık Paşazade'ye dayanarak hiçbir zaman o dönemdeki Osmanlı toprağına ayak basmayan Karahisarlı Hattab'ı¹²⁴, Kayserili Abdulmuhsin'i

¹²⁴ İmam Zeyneddin Hattab Bin Ebi'l-Kasım meşhur fakihlerden olup hicretin yedinci asrının Rebiahirinde ve sekizinci asrının ilk yarısında yaşamıştır. Karahisarlıdır. İlk önce vatanındaki ulemadan ilim tahsil ettikten sonra Hadis ve Tefsir okuyarak öğrenimini tamamlamak için Şam'a gitmiş, daha sonra vatanına geri dönerek ilim okutmakla meşgul olmuştu. Uzun bir müddet sonra Şam'a gidip bir süre ikamet ettikten sonra beldesine dönerek orada vefat etmiştir. Eserleri: Manzum Nesefiye, Kenzu'l-Dekaik, El-Muhtar ve El-Menar şerhleri olup Fıkıha ve Usulü Fıkıha ve Hilafiyat'a aittir. Nesfiye Manzumesi şerhini Şam şehrinde ve 717 senesinde yazmıştır. (Sicilli Osmani'de babasının ismi Kasım, Osmanlı tarihçilerinde kendi adı Hattab Haydar diye zikredilmektedir. Doğduğu yer Anadolu'da bulunan Karahisar isimlerindeki yerlerden hangisi olduğu tarihlerde açık olmadığından daha sonra bunun Karahisar

Osman Bey ve Orhan Gazi devri uleması arasında beyan etmez idi.

Anadolu'nun henüz Osmanlılar eline geçmeyen yerlerinde o devirlerde pek çok tanınmış ulema ve fuzela zühur etmiştir. Hattab, Abdulmuhsin¹²⁵ Osmanlı uleması arasına dahil edildiği halde diğerlerinin dahil edilmemesi sebebi anlaşılamıyor. Her halde Şakik-i Numaniye müellifi ilk devirler uleması için tarih kitaplarını ve bilhassa Aşık Paşazade'nin tarihini kaynak kabul etmiş ve onun rivayetini araştırmadan kitabına kaydetmiştir. Ulema hakkındaki bu bilgiler ilk devirler meşayih hakkında dahi verilmektedir.

Şakaik-i Numaniye'den sonra "Kefevi" namıyla bilinen (Mahmut Bin Süleyman) tarafından "Ketaibü A'lamü'l-Ahyar min Fukaha-i Mezhebi'n-Nu'mani'l-Muhtar" kitabı telif olunmuştur, bu eser ulema-i Osmanlı ulemasından fıkıhla (hukuk) tanınmış kişilerden bahseder. Müellif müdekkik bir zat

umerasından olduğu fikri hasıl olmuştur, halbuki Hattab'ın vatanı olan Karahisar bazı ipuçlarına nazaran o zamanki Karaman beyliği sınırları içinde bulunan Develi Karahisar'dır. Sicilli Osmani'de ölüm yılının 717 senesi olarak gösterilmesi de sağlam bir kaynağa dayanmamakta önceki dipnotta gösterildiği üzere ilk önce Haki Efendi tarafından Şakaik Tercemesinde yazılmıştır. İbni Hacer El-Askalani'nin Dürerü'l-Kamine'sinde açıkladığı gibi Hattab Bin Ahmet Es-Sivasi başka bir zattır.)

¹²⁵ İmam Abdulmuhsin El-Kayseri meşhur ulemadandır. Doğum yeri olan Kayseri'de meşhur alimlerden Mevla Mecdüddin'den ilim tahsil etti, daha sora Şam'a gidip Tefsir ve Hadis okuyup ilim hayatını tamamlayarak Kayseri'ye geri döndü. Eratna oğullarından Mehmet Bey tarafından oğlu Ali Beyin eğitimine görevlendirildi. Kayseri ve Sivas şehirlerinde yaşamıştır. Ali Beyin hükümeti zamanında 767-782 de vefat etmiştir. Zamanında Efdalü'r-Rum lakabı ile meşhur olmuştu. Eserleri: Feraiz manzumesi ve şerhi, Aruzu Endülüs ve En-Necdiyat Şerhleri, Gayetü'l-Beyan Haşiyesi ve Fıkıh Risalesidir. (Osmanlı Müellifleri'nde bu zatın 755 senesinde öldüğü beyan edilmiş, fakat Şerh-i Necdiyat isimli eserini 759 senesinde telif etmesine ve Ali Beyin babası Mehmet Bey yerine tahte oturmasına kadar muallimliğinde bulunmasına nazaran adı geçen eserde gösterilen vefat tarihi yanlıştır.)

olduğundan kuruluş ve yerleşme sürecinde ortaya çıkanlar hakkında Şakaiki esas kaynak kabul ettiği halde bunların elde ettikleri icazetnamelerine, eserlerine vesaireye müracaatla ilmi hayatlarını oldukça anlatmış ve eserini yeni bir tür olarak oluşturmuştur. Kadı Takuyiddin El-Temimi tarafından yazılan “Tabakatü’s-Seniye Fi Teracimü’l-Hanefiye” de kuruluş ve yerleşme sürecinde gelen fukaha hakkında verilen bilgiler Ketaib’in içindekilirini bir dereceye kadar tamamladı.

İşte bu eserler ve kütüphanelerdeki mecmualar ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ndeki vakıf kayıtları ve pek çok tarih kitapları ve tahrir ettikleri eserleri tetkik edilerek Osmanlıların kuruluş ve yerleşme sürecinde ilmi hayatı ve bilcümle meşahiri ulema –eser sahibi olsun olmasın- yazılmıştır.

Ertuğrul Bey dört yüz kadar çadır halkıyla Anadolu’nun Batı tarafına gelip bir müddet Ankara civarında ikamet edip daha sonra Söğüt tarafına hareket etti. Bu bölge Anadolu’da hükümran olan Selçuklu Devleti topralarından olmayıp Bizanslıların elinde olan mahallerden idi. Latinlerin Kostantiniyeyi zapt ve istilasına üzerine Bizanslıların Anadolu’nun batısında teşkil ettikleri imparatorluğun merkez hükümeti bulunan İznik’e oldukça yakın idi.

İznik imparatorluğu o tarafları ihmal ederek Lidya ve Frigya vesaire gibi güneyde bulunan yerlerin muhafazasına önem veriyor, bir taraftan da Latinlere kaptırdığı Kostantiniyenin geri alınması için meşgul oluyordu. Selçuklu Hükümeti ile olan hududun muhafazası hakkında imparatorlukça tutulan bu siyasetin sebeplerinden biri hududun kuzeyinde ve iç taraflarında hükümet merkezini örten Sakarya ırmağı kenarları yer yer kale ve kalelerle tahkim edildiği halde güney taraflarında müstahkem yerlerin sınır olması idi. Diğer de imparatorluk epeyce zamandan beri Selçuklularla huzur ve sükun içerisinde yaşamakta olduğundan onlar tarafından taarruza duçar olmasından endişe etmemesi idi.

Selçuklu Devleti sınırında bulunan uç Türkmenleri özerk bir yönetime kavuşmuşlar ve merkezin izin ve müsaadesini talep

etmeksizin-bir vakit Osmanlı Devletinin Rumeli sınırlarında olduğu gibi-hem memleketin sınırına tecavüz etmek hususunda müstakil idiler. Bunların en toplu ve kuvvetli bulundukları yerler Firikya tarafları idi. Önlerinde Bizans mülkinde Laudise (Denizli) gibi birkaç müstahkem yerden başka engel yok idi, Sınırın o tarafı daima bunların tecavüz ve taarruzuna maruz kalıyor idi. Halbuki sınırın kuzey taraflarında o zaman uç Türkmenleri olmayıp Germiyanlılar da henüz Kütahya taraflarına gelmemiş idiler. Oralarda ve Selçuklular mülkinde uç Türkmenleri teşekkül etmemiş idi. Eskişehir ve İnönü doğrudan doğruya Selçuklu Devleti tarafından atanıp görevlendirilen hakimler vasıtasıyla idare olunuyor idi.

Sultan Selçuk tarafından kışlak diye verilip Ertuğrul'un konduğu Söğüt, Bizans mülkünden olup henüz Ertuğrul tarafından zapt olunmamış idi, Eskişehir'le güneyde sınır komşusuydu. Yaylak ismiyle verilen Domaniç dağları pek uzakta olduğu için İznik imparatorluğu güvenli yerler arasındaydı. Selçuklular tarafından bu suretle İznik imparatorluğu sınırının kuzeyinde dahi bir uç memleketi teşkil olunmuş ise de maiyetindeki halkın az bir kısmı ile kendisine yaylak tayin olunan yerlerin pek içerilerde bulunması ve çok zaman geçmeden Selçuklu Devletinin yıkılması sebebiyle Ertuğrul bu imparatorluğun o taraflarda bulunan ahalisiyle münasebet peyda etmiş ve nihayet ömrünün sonuna kadar etrafındakilerin bölge hukukuna riayet etmiştir. Halbuki o esnada Kütahya taraflarına gelerek diğer bir uç memleketi teşkil eden Germiyanlılar İznik imparatorluğunun sınır komşusu oldukları yerlerine saldırarak kasıp kavurmakta idiler. Ertuğrul Gazi onların bu taarruzlarına karşı komşularını bile muhafaza ve himaye etmekte idi.

Ertuğrul Bey kendisine bağlı halk ile işte böyle bir bölgeye kondu, vefatına kadar yazın Domaniç'e gitmek, kışın Söğüt'e gelmekle günlerini geçirdi. Ertuğrul Bey ve bağlıları okuma yazma bilmezler, aralarında alim namına hiçbir bilgili kimse yok idi. Sonra Osmanlıları teşkil eden halkın ilk bölgesi işte bu

surette olup din ve dil bakımından farklı bir halkın memleketinde ve içlerinde mekan tutmuş ve vatan edinmişlerdi. Daha sonra ellerine geçirdikleri memleketler de tamamen Bizans imparatorluğundan zabt olunduğu cihetle oralarda Anadolu'nun Karaman vesaire gibi bazı beyliklerinde olduğu yönüyle Selçuklular döneminden kalmış ve zamanına nazaran gelişmiş bir ilmi hayat yoktu. Aralarında ilim hayatının çok geç başlamasının sebebi bu idi. İlk ilim hayatını uyandırmaya gayret edenler dışardan ve Anadolu'nun başka taraflarından gelen kendileri gibi Türkler idi.

Ertuğrul'un son günlerinde Şeyh Edebali onun idaresinde bulunan yere evini taşımış idi. Şeyh Edebali, Osman Bey'in yönetiminin ilk yıllarında akrabasından Dursun Fakih'i Karaman'dan getirtti.

Osman Bey ilk fethettiği Karacahisar bölgesine etraftan halkı sevk edip yerleştirmiş ve imar etmişti. Bu halkın çoğu Germiyan ilinden göç etmişlerdir. Dursun Fakih, onlara önderlik yapıyordu. Bu zat, Karacahisar'da Osman Bey'in adına ilk Cuma hutbesini okumuştur. Osmanlılarda ilk tayin olunan kadı Dursun Fakih'tir ve 699 senesinde atanmıştır¹²⁶ ilk kadılık olan yer de Karacahisar'dır. Osman Bey zamanında fetva makamı Şeyh Edebali'de idi, hatta onun Osman Bey tarafından fetva hizmetine tayin olunduğu ve birinci müfti olduğu bile beyan olunur.¹²⁷ Bu halde Osmanlı memleketinde fetvaya ilk izin verilen Şeyh Edebali olmakta gerçekte de Osman Bey şer'i meselelerde daima ona müracaat eder idi.¹²⁸

Karacahisar'ın iskanından itibaren Osman Bey'in idaresinde olan halk yaşayış bakımından ikiye ayrılmış idi. Biri şehirde yerleşik idi, diğeri göçebe hayatı sürüyordu. Her iki taraf halkının artan nüfusu, bazı sebeplerin etkisiyle çevreden gelenlerin katılımıyla günden güne çoğalıyordu. Mamafih bunlar içinde ilim erbabı pek az olup çoğunlukla savaşçıydı.

¹²⁶ Neşri, Cihannüma, Sayfa 63, Velîyüddin Efendi Kütüphanesi.

¹²⁷ Ketaib-i Alamü'l-Ehyar min Fukaha-i Mezhebi'n-Numani'l-Muhtar.

¹²⁸ Şakaik-i Numaniye Fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniye.

Zira Osman'ın toprakları cihat yurduydı ve halkı ise hiçbir zaman herhangi bir emrin sorumluluğu altında değillerdi.¹²⁹ Gelenler kılıçları sayesinde geniş bir imkana kavuşuyorlardı.

Osman Bey bağımsızlığı ilanının üçüncü senesinde yönetimi altında olan yerleri beş bölgeye ayırarak her birine birer bey ve bir kadı atadı, bunları halkı arasındaki ulemadan bulmakta pek güçlük çekmedi. Çoğunlukla Selçuklu Devletinin muhtelif taraflarından gelen adamlardı. Şer'i işlerle beraber idari işler de kadılara yüklenildi.

İslam topraklarının bazı taraflarında ve bilhassa İran ve Anadolu'da emirler, müdahalelerini şer'i işlere de uzatarak halk arasında nifak oluşturup zulüm yapıyorlardı.¹³⁰ Osman Bey buna meydan vermemek için tayin ettiği beyleri memur oldukları yerlerin yalnız askeri işlerini yönetmekle sınırlamış

¹²⁹ Eski tarihlerde Osman Beyin halktan ve vezir ücretlerinden vergi almadığı hakkında açık bir kayda rastlanmaz. Halbuki tarih kitaplardaki ifadelerden İslam ve Türk olan halkının vergiden istisna tutulduğu anlamı çıkarılmakta, bu cümleden olarak Osman Bey'in alış veriş vergisi aldığı hakkında, başvuran kimseye açıklaması ve vefatında para namına hiçbir şeyi miras olarak bırakmaması bu konuda delildir. Sultan Murat Han Sani'nin vezirlerinden Fazlullah Paşa ile tartışmasında devlet gelirleri haraç ve maden hasılatı ve vergiye bağlanan hükümetlerden alınan verginin teşkil ettiği hakkındaki ifadesi de bunu desteklemektedir. Osman Bey'in zamanında Hristiyan halk tımara bağlı olduğundan kısmen tımar sahiplerine ve kısmen hükümetin belirlediği vergileri vermekle yükümlü idi.

¹³⁰ Aslı Arap olmaksızın o zamana kadar teşkil eden İslam Devletlerinin hiç birinde kadı mevcut değildi. Namık Kemal Bey: Osmanlı Tarihi, Cilt 1, Sayfa 77. Kemal Bey, bu ifadesini doğrulamak için epeyce açıklamada bulunur, halbuki merhumun bu ifadesinin kaynağı bizce meçhuldür. İslam topraklarında yalnız aslı Arap olan devletler değil İranî ve Turanî vesair hükümetlerde de memleketin idaresinin havale olunan kadılar vardı. Bu konu, adı geçen hükümetler ve siyasi icraatlarının incelenmesinden ve verilen bazı kayıtlardan açıkça ortaya çıkar, bu halde Kemal Bey'in ifadesinin sağlam bir kaynağa dayanmadığı anlaşıyor; bu halde Kemal Bey'in açıklamasını destekleyecek kayda hiçbir yerde rastlanılamayacağı kesindir. Anadolu Selçuklu Hükümetinin idaresi altında olan şehir ve yerlerdeki kadılar hakkında Tezkire-i Aksariyye'de önemli kayıtlar vardır.

bundan başka şer'i ve idari bilcümle işlerin yürütülmesini kadılarına bırakmıştı. Kadılar şeriatın davetine icabet etmeyerek mahzurları aracılığıyla da çekememiş daha ziyade zulümlerini artıran suçluların –ki pek az meydana gelirdi- yakalanması için beylerbeyine veyahut sancak beyine başvururlardı. Devletin vergi ve vesaire hakkındaki tebligatı doğrudan doğruya kadılarına olurdu. Hatta kadılar bir zaman devşirme oğlanları toplanmasına bile görevli olmuşlardı. Büyük kadılar devleti temsil edebilirler idi ve bundan dolayı işin önemine göre bizzat kendi namına veyahut ilam ile durumu padişaha bildirirlerdi. Aşağı kadılar bile sahib-i devlete¹³¹ ilam ederlerdi. Mamafih kadılarına ulufe tahsisi epeyce zaman sonradır ve Osman Bey devrinde kadılarına maaş veyahut ulufe verilip verilmediği belli değildir.

Osman Bey zamanında kendi halkından Tacuddin ve dışardan gelenlerden Çandarlı Kara Halil ilimde temayüz ettiler.

Osmanlılarda ilim hayatı Osman Bey'in son günlerinde ortaya çıkıp oğlu Orhan Bey devrinde genişleyip artmaya başlamıştır. Orhan Bey'in idaresi altında ilim hayatının ilerlemesine dikkat ederek önem verdi. Saltanatının ilk zamanlarında dışardan gelen ulemadan Mevlana Sinan'ı bizzat himayesine aldı, bu zat Bursa'ya ilk atanan kadıdır. Dışardan gelen meşhur ulemadan biri de Kara Alaaddin'dir.

Orhan Bey saltanatının üçüncü yılında İzmit'i fethettiğinde oradaki eski binalardan birini medrese yaptı. Osmanlı topraklarında ilk medrese budur. Fakat İzmit, memleketin aşağı kısmında olduğundan medresesi istenilen derecede etkili ve şöhretli olmadı. Hükümetinin altıncı senesinde İznik'i aldı, yerinin önemine ve eski şöhretine nazaran hükümet merkezi yaptı. Eski zamanlarındaki şöhretinin canlandırılması maksadıyla eski binalardan birini medrese haline getirtti.

Orhan Bey daha sonra hükümet merkezini tekrar Bursa'ya taşıyarak orada Manastır ve Orhaniye Medreselerini yaptırdı.

¹³¹ Sahib-i devlet: Veziriazam

Önceki eski binadan değiştirilmiş diğeri yeni binadan yapılmıştır. Büyük oğlu Süleyman Paşa dahi valiliğinde bulunduğu yerlerde birer medrese yaptırmış idi.

Orhan Bey zamanında emirlerden Lala Şahin Bey de Bursa'da bir medrese yaptırmıştı. Osmanlı vatandaşları tarafından ilk inşa edilen medrese budur. Vakıfnamesi 749 senesi Rebiulevvel'inde düzenlenmiştir.¹³²

Osman Bey'in gençliğinde Edebali'nin yanına sık sık devam ederek tasavvuf terbiyesi aldığından idaresi zamanında meşayih ve dervişlere pek meyilli bulunmuştu. Orhan Bey ise babası gibi tasavvuf erbabını çok fazla severdi. O, kendi zamanının mutasavvıfları arasında şan ve şöhreti en fazla ve büyük alimlerden olan Kayserili Şeyh Davut'u davet ederek İznik'teki medresesinin müderrisliğine getirdi. Osmanlı topraklarında ilk tayin olunan müderris bu zattır.

Medreselerdeki öğretimde o zaman Arap ve Acem ülkesinde yürürlükte olan usul kabul edilmişti. Okunan dersler Arapça denilen dil ve edebiyat ve tefsir ile hukuk idi. Üçüncüsünde alınan bilgiler uygulanırdı. Talebe bunları tam anlamıyla öğrenip tamamladığında fetva vermeye icazet alırdı. Her dersi uzmanı olan alimin vermesi usulüne Hazreti Fatih zamanında kurulan Medaris-i Semanin'in yapılmasıyla başlanmıştır. Orhan Bey zamanında Osmanlı toprakları hızlı bir şekilde genişledi, dışardan gelenler arasında ulema ve bilhassa kadılığa elverişli kişiler az olduğundan kadı yetiştirmek gerekiyordu. O zaman medreselerde okunan dersler ona göre düzenlenmişti.

Orhan Bey "ilim ve Kur'an ehlini çok severdi. Adı geçen vazife ehline ulufeyi de ilk defa Orhan tayin eyledi. Kadılara da ulufe tayin etmiştir ki kimse kimseden haksız bir şey almasın. Özet olarak Orhan Gazi zamanında ulema ve fakirler zengin oldukları için zekat verecek kimse bulunmazdı."¹³³

¹³² Defter-i Vakfiye-i Mukata-i Haremeyn, Numara 3.

¹³³ Tevarih-i Oğuzuyan ve Cengiziyan ve Selçukuyan ve Osmaniyan, Sayfa 82, Osman Ferit Bey Kütüphanesinde.

H. AHMET REFİK, “FATİH ZAMANINDA SULTAN ÖYÜĞÜ”¹³⁴

Sultan Öyüğü, Türklerin tarihinde mühim bir mevki işgal eder. Al-i Selçuk'un inkırazı üzerine Anadolu'da Türk birliğini ve Türk saltanatını Osman Bey'in yaşatmaya başladığı beldeler, buralarıdır. Türklük, Oğuz neslinin gayretiyle, hicretin yedinci asrı sonlarında bu havalide canlanmaya başladı. Bu sebeptendir ki, Türkün umumi tarihinde Türklerin siyasete, ilme ve marifete ettikleri mübeccel hizmetler tetkik olunduğu zaman, Sakarya sahillerini, Pursak ovalarını, Karacaşehir, Eskişehir, İnönü'nü fahir ve gurur ile göz önüne getirmemek kabil değildir.

Türkler, bilhassa Oğuzlar, eski ananeyeye pek sadıktılar. Nerede teessüs etseler, Orta Asya'da cetlerinin takip ettikleri ananeleri muhafaza ederler, onları yaşatmaya ceht ederlerdi. Hususiyle şehir ve karyelere, behemehal atalarının, uğraşlarda yararlık gösteren erlerin ve erenlerin adlarını koyarlar, milli kahramanlarını bu suretle yaşatırlar, ve onların yüksek namlarını izaz ederlerdi. Fatih zamanına ait (Sultan Öyüğü) Evkaf Defteri tetkik edilecek olursa, bu hakikat bariz bir surette kendini gösterir. Mesela bu defterdeki karye isimlerinden anlaşılıyor ki, Türkler cetleri olan Bozoklarla Üçokların adlarını daima muhafaza etmişlerdir. Sultan Öyüğü havalisindeki karyeler hep onların adlarıyla tevsim edilmiştir. Mesela Bozoklardan: Bayat, Döğer, Kazık, Kargın; Üçoklardan:

¹³⁴ Ahmet Refik, “Fatih Zamanında Sultan Öyüğü”, Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, On Dördüncü Sene No 3 (80), 1 Mayıs 1340, ss. 129-132.

Bayındır, Çepni, Alayunt, Kınık, ova isimleri Sultan Öyüğü havalisinde kamilen mevcuttur. Sultan Öyüğü, hicri dokuzuncu asır sonlarında şu taksimatı haviydi: Liva-i Sultan Öyüğü-Kaza-i Sultan Öyüğü, Kaza-i Seyit Gazi, Kaza-i Bilecik, İn Öyüğü, Kaza-i Bulme-i Seyit Gazi. (İn Öyüğü), (Karacahisar)'a tabi olduğu için (Karacahisar)a da (İn Öyüğü) derlerdi. Nitekim Aşık Paşazade (Sayfa 20): "Karacahisar Sancağın kim ana İn Öyüğü derler" diyor. Bununla beraber, Fatih zamanındaki resmi kayıtlara nazaran evkaf taksimatında en ziyade nazar-ı dikkate alınan, (Karacahisar)'dan ziyade (Karacaşehir)'di. Nitekim 1130 tarihli Divan Kayıtlarında da: "Anadolu Eyaletinde vaki Sultan Öyüğü Sancağına tabi Eskişehir ve Bilecik ve Karacaşehir ve Bozüyük ve Seyit Gazi..." suretinde Sultanönü Sancağının taksimatı gösterilmiş, ve Karacahisar'dan ziyade Karacaşehir nazar-ı dikkate alınmıştır. Kiliseden tahvil olunup Dursun Fakih'in ilk hutbeyi okuduğu cami, (Karacaşehir)'de idi. Kurt-ını, Öyük, Kızılkaya, Kuzgunkayası, İnönü, (Karacaşehir)'e tabidi.

Bu defterden, o devirlerde yaşayan ve bazılarının tarihlerimizde isimleri mevcut olmayan zatlarda meydana çıkıyor ki, onlarda Beyazıt oğlu Aslıhan, Asıl Paşa, Evrem Paşa, Hacı Nasrettin namıyla maruf Hacı Paşa...

Sultanönü veya resmi imlaya göre, Sultan Öyüğü'nün karyeleri pek çoktu. Başlıcaları şunlardı: Karacaşehir, Kurtini, Öyük, Kızılkaya, Kuzgunkayası, İnönü, Kızılca Öyüğü, Yapağı, Saraycık, İsaviranı, Buryacık, Eğrikez, Kösler, Günyaruk, İlyaruk, Çomaklu, Ahiköyü, Aşağı Söğüt Öyüğü, Yukarı Söğüt, Kızılca Bayındır, Sarıalan, İnköy, Ağarköy, Oğlanlar, Demirçenber, Kozağacı, Ak-in, Kayı, Kınık, Ova, Sultanderesi, Cemşit, Şehir Öyük, Peykarcık, Kalınkuyu, Metalib, Karasu, Karaca Öyük, Geyikli Baba, Çavlun, Korili, Calil, Köşközü, Çoğuş, Selamkolu, Buranç, Günyüzü, Uğurlu, Köynünözü, Yeregiren, Sivri Öyük, Çepniköy, Arapviranı, Eymür, Koşk, Kayalıköyü, Girecelik, Alacaçam, Karlı, Genyezi, Sekvaniçi, Gerinçeköy, Derecikköy, Durmuş, Sulan Seyit Gazi, Kurubaşı,

Sevinçköyü; Seyit Gazi vakıflarından: Kargın, Virancık; Eskişehir vakıflarından: Mehmuç, Eşinkarac, Dut Öyüğü, Gökdere. Kargm'da 59, Virancık'ta 28 hane vakıftı. Bütün bu karyeler zaviyelere, fakihlere ve ahilere aitti. Hususiyle Sultanönü'nde ekseriyeti ahiler teşkil ediyorlardı. Defterde, keza eski adlarda vardır ki, başlıcaları şunlardır: Sulu, Bahşayış, Elvan, Sevindik, Kutlu, Ivez, Kalender Seydi, Sündül, Durdu, İnebek, Gündüz, Güvendik, Budak, Güzel Abdal, Koçca, Zeynel Seydi, Sencer, Mezit, Saruhan, Balaban, Toğan, Oruçbey, Aktoğan, Minnet, Bali, Hızır, Ede, Saltık, Hoşkadim.

Sultanönü'ndeki karyelerin ekseri Osman Hünkar, Orhan Hünkar, Murat Hünkar, Beyazıt Hünkar, Emir Sultan, İsa Bey, Mehmet Han, Murat Hünkar ve Fatih Sultan Mehmet nişanıyla vakfedilmiştir.

Sultanönü İbn-i Batuta'nın Orhan Bey zamanına tesadüf eden seyahati esnasında mamurdu. O zamanlarda buraya (Sultan Öyüğü) derlermiş, mesela İbn-i Batuta'da (Sulanyüği) suretinde kaydetmiştir.

Fatih zamanında Karacaşehir'de Abdülaziz, Eskişehir'de Şeyh Şihabüttin Suhreverdi, Ahi Mehmet Zaviyeleri meşhurdu. O zamanlar İnönü kadısı Mevlana Bedrettin, Söğüt Subaşı Toğan Beydi.

Fatih'in (Sultan Öyüğü)'ne ait vakıf defteri 7 varaktır. O zamanda (Cüz'ü Evkaf Sultan Öyüğü) ve içinde de: (Suret-i Defter-i Evkaf) yazılıdır. Defterin üzerinde tarihi ve Fatih zamanına ait olduğu yazılı değildir; fakat "komlarda İshak Faki Beyazıt Hünkar ve Murat Hünkar tab-ı serahuma nişanıyla vakıftır nefesine." Kaydından defterin İkinci Murat zamanına ait vakıfları muhtevi olduğu anlaşıldığı gibi, ekser yerlerinde de "sultanımız nişanıyla vakıftır" kaydından defterin Fatih Sultan Mehmet zamanına ait olduğuna şüphe kalmıyor.

Keza defterde mukayyet "Sultanzade-i Cihan Hazreti Çelebi"nin Fatih'in Karaman Vilayetinde bulunan Şehzadesi Mustafa'nın da ber-hayat olduğu nazar-ı dikkate alınırsa,

defterin 877'den evvel tanzim edilmiş bulunduğu tayin eder. Defterdeki şu kayıtlarda dikkate şayandır:

“Ellerinde kazı bitileri vardır”, “beylerbeyiler ve kazı bitileriyle ellerinde vakf-ı kadimdoğana nişanları var”, “Öröncek bittesiyle”, “Gökçeören Bittesiyle”, “Sultanzade-i Cihan Hazreti Çelebi nişanıyla ve İşhak Paşa nişanıyla vakıf denilmiş”, “Mevlana Mecdüddin bittesiyle”, “İnönü kazısı bittesiyle”.

Bu kayıtlardan, vakıfların yalnız Hünkarların nişanıyla ve “hükm-ü cihan mütalaa” tevcih edilip şehzadelerin, beylerbeylerinin, kadıların ve beylerin bittileriyle tevcih olunduğu anlaşılr.

(Cüz'ü Evkaf Sultan Öyüğü) bize gösteriyor ki, Sultan Öyüğü havalisinde Türk ananesi ve Türk harsı tamamıyla hakim olmuştur. Bizanslılardan alınan yerler tamamıyla Türkleştirilmiş, ve her karyeye Türk adları konulmuştur. Keza bu mümbit ve mahsuldar yerlerin ziraatına ve ticaretine de ehemmiyet verilmiştir. Mesela daha Fatih zamanında, (Kargın, Kargun)'ın bağları meşhurdu. Saraya bile üzüm (Kargın) bağlarından gelirdi. Su kenarları ise çiftlikler ve değirmenlerle dolu idi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN KAYNAKLARINA EKLER

706 (1306-1307) Yılı Olayları

"Şeyh Barak Ramazan bayramı günü Kalışum konağından ayrılıp yüsce Sultan'ın huzuruna doğru hareket etti. Kendisine yol gösterip kılavuzluk etmesi için yanına bir Taliş alıp Gilan'ın içlerine doğru geldi. Yılan gibi kıvrılıp giden ormanlara, kıvrım kıvrım yollara revan oldu. Lahican sınırına vardığında bir bölük Gilanlı üzerine saldırıp canına kastettiler. Şeyh Barak: "Ey Cahiller, ben Şeyh Barak'ım, Hac'tan geliyorum. Benim canıma kastetmekten utanıp sıkılmaz mısınız? Dedi. Onlar da: "Ey Tatar şeyhi, kendi ayağınla hoş geldin. Allah Tealaya dua edip senin gelmeni bekliyorduk. Kutluluk ve bereket getirmesi için seni öldürmek istiyorduk" dediler. Kurtlar ve çakallar gibi o şerefli adamın üzerine saldırdılar. Kurbanlık deve gibi parça parça ettiler. Onu helak edişlerini derecelerinin artmasına ve Tanrıya yakınlıklarının çoğalmasına vesile saydılar. Müritleri başka bir ölümün kemiklerini alıp, onun cesedi imiş gibi cesedini Sultaniye'ye getirdiler. Yarlığı hükmüyle kabrinin üzerine yüksekçe bir türbe diktiler. Müritlerine her gün verilmek üzere elli dinar vazife ve ratibe tayin ettiler."

¹³⁵ Derya Örs, Tarih-i Olcaytu, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Fars Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı), Ankara: 1992, s. 108.

Kendisine bağlı kalabalık bir mürit grubu olan dervişane yaşayan bir şeyhtir. 705 yılında Dımaşk'a gelmiştir. Öte yandan, Efrem zamanında 706 yılının cemaziyelevvel ayında geldiği de söylenmektedir. Şeyhin beraberinde, hepsi Rum diyarındaki müritlerinden oluşan yüz kişi civarında kalabalık bir grup vardı. Dımaşk'a girince, ordu komutanı Kadı Kutbettin kapıya kadar gelip, onları teker teker sayarak bir düzene ve sıraya koydu. Böylece sultanın huzuruna çıkabilecek bir görünüme kavuştular. Şeyh Barak saç ve sakalını tamamen traş edip bıyık bırakmıştı. Omzunda ucu eğik çengel şeklinde bir sopa vardı. Hepsinin başında camızın boynuzlarına benzer keçeye bağlı boynuzları vardı. Kına ile boyanmış inek (sığır) aşık kemiklerinin dizili olduğu ipten bir halka ve ziller boyunlarına takılıydı. Hepsinin üst ön dişleri kırıktı. Ancak onlar, ibadet ve namaza çok düşkün olup Şeyh Barak'ın beraberinde müritlerini terbiye eden bir muhtesip bulunuyordu. Onlardan her kim bir sünneti terk edecek olsa ayağına yirmi değnek vururdu. Yanında bir de tabılhane vardı. Kendisine: "Ey şeyh, niçin böyle bir şiar edindin? Denilince: "Dervişlerin eğlenmesi için" cevabını verirdi.

¹³⁶ Salahattin Halil Bin Aybek Es-Safedi (1297-1363), A'yanü'l-Asr ve A'vanü'n-Nasr, Tahkik Ali Ebu Zeyd Cilt I, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Muasır, 1997, s.681-685.

Onların bu halleri ÷lkede duyulunca Gazan Hanın kulağına gitti. Gazan Han Şeyhi çağırıp üzerine ÷rkütücü bir yılan saldı. Şeyh Barak da yılanın üzerine bindi ve yılan ona bir şey yapamadı. Gazan Han bundan etkilenip ona on bin dinar verdi. Ancak, Şeyh Barak o parayı almadı.

Şeyh Barak meydanda Efrem'in huzuruna çıkmak isteyince, üzerine hiçbir kimsenin karşı duramayacağı çok iri ve tehlikeli bir deve kuşu saldı. Deve kuşu ona doğru ilerleyince, o deve kuşunun sırtına bindi ve onu Efrem'in yanına yaklaşık elli zira' kadar uçurdu. Efrem'e: "Başka bir yere daha uçurmamı ister misin? Deyince Efrem: "Hayır" dedi ve Şeyh Barak'a en iyi şekilde ikramda bulundu. Şeyh Barak Kudüs'e gitmek istedi. Efrem de bunun üzerine onun yol masraflarını karşılamak istedi. Ancak o bunu kabul etmedi. Efrem Şeyhin bu tavrı üzerine hazineden bin dirhem verdi, onu da almadı ve Efrem ısrar edince alıp müritlerine dağıttı. Kudüs'ten de Mısır'a gitmek istediğini fakat buna imkan bulamadığını zannediyorum. Bunun üzerine Dimaşk' geri dönüp geldi ve Kutluşah'a gitmek istedi. Kutluşah, Gazan Hanın naibi olup, Gazan Han o tarihte, kendi ülkesine yol geçişi vermelerini istediği Gilanlılarla savaşıyordu. Bundan dolayı Şeyh Barak'a: "Oraya gidemezsin. Çünkü bu bize zarar verir" diyerek onu alıkoydular. Ve ona: "Sen Müslüman olduğunu ve dervişlerin şeyhi olduğunu söylüyorsun ama onları din düşmanlarının yardımına götürüyorsun" diyerek onu bakır haşladılar. Bu olay 707 yılında meydana geldi.

Onların ilginç şekilleri ve tuhaf halleri vardı. Onlar gelince akli başında kimseler onlardan kaçır, oynamayıp çalmaya başladıklarında onların hallerine şaşır kalır. Yanlarındaki aşık kemiklerinin dizili olduğu halkayı sallayıp, başlarında keçeden yapılmış eğri boynuzlar ve dudaklarının üstündeki kalın bıyıklar ve omuzlarındaki çengel sopaları ile genç kızlar ve kadınları ÷rkütürlerdi.

Yürüdükleri zaman bu ziller ses çıkarırdı.

Onlar gittikten sonra insanlar, uzun zaman onlar hakkında konuşurlardı. Hatta onlar hakkında şiir söylerlerdi.

Şeyh Yahya El-Habbaz El-Hamevi, Siracüttin El-Mehhar'ın şu şiirini ondan dinlediğini söyleyerek bana okudu:

Rum diyarından bize yabancılar geldi
İlginç halleri ve görünüşleriyle
Öküz boynuzu gibi boynuzlarıyla
İblis bile ürküp onlardan kaçır
Her birinin uzun bıyıkları
Tıraşlı yüzleriyle
Üstlerindeki dikişsiz elbiseleriyle
Besili vahşi hayvanlar gibi ürkütücü bir güruh
Ne böyle bir şey görüldü ne de haberi duyuldu
Allah onlarla ilgili ne bir delil indirmiş ne de onlardan razıdır

Şeyh Barak, onları saptıran ve bu boş şeyleri onlara öğreten
Her müride iki boynuz ve çanlar dizili bir gerdanlık takan
Gerdanlıklarda dizili kınalı aşık kemiklerine, onların
tespihleridir, diyor

Nerede dururlarsa orada höykürmeye başlarlar
Solukları, cehennem ehlinin kırbaç darbelerinden çıkardığı
sesi andırır

Onlar arasında en onurlu kişi çarşıda dükkanları yağmalıyor
Çocukluklarından beri enikler gibi yemek yemeye alışmışlar
Ne görgü kurallarını ne de hadlerini bilirler
Muhtesipleri bile, onun içki satan biri tarafından
yetiştirildiğini, söylüyor

.....
Kırım'a varır varmaz kasaplar çarşısında kemiklere
üşüştüler

Artıklarla beslenir, kasabın deriyi yüzmesini gözlerler
Şeyh Barak, onları yemek için dilenmeye gönderir
Yemeklerin en güzelini kendisine getirir
Ordan oraya aylak aylak dolaşır dururlar

Ey Barak, Allah'a yemin olsun ki dünyaya bid'at olarak geldin

Cumadan başka senin camide namaz kıldığını görmedik
Amacın Şam'da iyi bir nam salarak meşhur olmaktır
İnkâr içinde olduğun bir halde ortaya çıktın
Senin gibi yetmiş korumayla dolaşan bir derviş görmedik
Ey onların hallerinden habersiz kimse, şimdi nasıl biri olduğunu anlatalım

Başında boynuzları, omuzunda teberi olan bir insan
Kınında tahta kılıç, arkasında davul
Davul, def ve kaval çalarlar
Yaptıkları seyredenleri güldürür ama hoşnut etmez
Ey Barak, gerçekten derviş olmak istiyorsan
Takva azığını artır, hırka ehlinin yolundan yürü
Dünyaya aldanma, ahiret daha hayırlı ve kalıcıdır
Ayıplanmaktan çekinmiyorsan sakalını kesmeye devam et
Sana düşen el-Mehhar'ın güzel yoluna uymandır
Sen kendi yolunda garip, ben kendi yolumda yalnızım
Duyduklarımın ve gördüklerimin en iyisini derledim
Benden dinleyenlerin dışında kimsenin duymadığı bölümleri

Zaman geçtikçe kalacak ve çağlar boyu söylenecek
Künyem; bu satırlar arasında saklı duran şey, ne güzel

Şeyhimiz İlmüddin el-Birzali, onun Tokat'ın bir köyünden olduğunu söylemektedir. Babasının bir imareti vardı. Amcası tanınan usta bir katipti. Burak kalkıp Şeyh Şerik el-Kırımı'nın yanına gitti. Onun hizmetine girip, öğrencisi oldu. Ona bu ismi Burak Barak ismini veren bu Şeyhtir. Çünkü onun kusuğundan yiyince Şeyhi ona, sen Berkı'sın demiştir. Bu kelime Kıpçak dilinden olup Köpek anlamındadır. Yine demiştir ki Şeyh İlmüddin el-Birzali onların övülecek bir yanları namaza devamlı olmalarıdır. Namazını bir vakit bile geçirene kırk kırbaç vurulur. Akşam ile yatsı namazı arasında da zikir yaparlar. Onun (Burak) üstünlüğü çok fazladır.

C. ED-DÜRERÜ'L-KAMİNE'DE "BARAK EL-KIRIMI",¹³⁷

Barak El-Kırımı, aslen Tokat'ın köylerinden birine mensuptur. Babası güç ve nüfuz sahibi, amcası da meşhur bir katipti. Kendisinin içinde bulunduğu imkanlara rağmen o, bütün bunlardan kendini uzak tutarak dervişlerle beraber oldu ve bir süre sonra kendisine bağlı müritleri de oldu. Onlarla birlikte 706 yılında Rum'a (Anadolu) gitti. Sonra 706 yılında kendisi ve müritleri sakalları kesik, gür bıyıklı, tuhaf görünüşlü olarak Şam'a geldiler. Onlardan her birinin omuzlarında cevkan-çengel, başlarında da boynuz, keçe külah, ipe dizili kına ile boyanmış aşık kemikleri, sökük üst ön dişleri ve Şeyh Barak ibadete bağlı idi ve beraberinde devamlı müritlerini cezalandıracak bir muhtesip bulundururdu. Ve müritlerinden herhangi biri bir namazı kılmasa kırk kırbaç ceza verirdi. Ve akşamdan sonra geç vakitlerde zikir yaptırırdı. Geçimini temin için herhangi bir iş ile meşgul olmazdı ve beraberinde çaldığı bir davul bulunurdu. İtici görünüşünden dolayı sürekli kınanan Şeyh Barak: "Ben dervişlerin alay konusu olmak isterim" derdi.

Şeyh Barak ilk olarak Tatar ülkesinde ortaya çıktı. Gazan'a onun hakkındaki bilgiler ulaşınca onu kendi ülkesine getirtti. Gazan onu yırtıcı bir aslanla imtihan etti. (Böyle yaparak onu imtihan etmiş oldu.) O da bir çırpıda sıçrayarak aslanın sırtına

¹³⁷ İbni Hacer El-Askalani (1361-1449), Ed-Dürerü'l-Kamine.

bindi. Bu sınavı başarıyla geçtiği için Gazan'ın yanında değeri arttı. Gazan da ona on bin altın verdi, Barak da bu parayı kabul etmedi.

Başka bir rivayette de denilmektedir ki bilakis üzerine bir kaplan saldırttı. Ama Şeyh kaplana bağırarak onu mağlup etti. Böylece Gazan'ın yanında itibar kazandı. Gazan ona otuz bin altın verdi. O da bir gün de bütün parayı dağıttı.

Barak, Dımaşk'a gelince, Efrem'in ahırında bir devekuşu vardı. Efrem de onu devekuşuyla imtihan etti. O da bir solukta sıçrayıp devekuşuna bindi ve meydanda bir tur attı. Elli zira genişliğindeki meydandan geçerek Efrem'in önüne geldi ve ona: "Onun üzerinde başka bir şey varken onun uçurtulduğunu gördün mü?" dedi. Efrem de: "Hayır" dedi ve onu hüsni kabulle karışladı, sarayında onu misafir etti.

Kudüs'e gitmek için Barak, Efrem'den izin istedi. Efrem onun yol masraflarını karşılayarak gitmesine izin verdi. Barak, Mısır'a da gitmek istedi ancak buna imkan bulamayınca ülkesine geri döndü.

Efrem, Barak'ı Kutluca ile Gilan dağlarına savaşmaya gönderdi. Gilanlılar Şeyhi esir aldı. Gilanlılar ona: "Sen dervişlerin Şeyhi iken Müslümanları öldürmek için Müslümanların düşmanlarıyla beraber nasıl gelirsin?" dediler.

Barak'ı 707 yılında kazanda haşlayarak öldürdüler.

D. EL-MENHELÜ'S-SAFİ'DE "BARAK EL-KIRIMI"¹³⁸

Aslen Tokat'ın bir köyünden olup babası varlıklı amcası meşhur bir katipti. Ancak o dervişane bir hayat sürdürmeyi tercih ederek bir grup dervişle beraber Rum'a gitti.

Bilahare hicri 700 yılından sonra müritleriyle beraber sakallarını tıraş etmiş gür bıyık bırakmış olduğu halde Dımaşk'a geri döndü. Bu halleriyle kendisinin ve müritlerinin görüntüleri oldukça iticiydi. Her birinin omuzu üzerinde çengel, başlarında keçe külah, kına ile boyanmış sığır aşık kemiği asılı ve hepsinin ön üst dişleri söküktü. Bununla beraber ibadetten asla ayrılmaz ve virtlerine devam ederdi. Bunun için Şeyhle beraber müritleri cezalandıran bir muhtesip bulunurdu. O, müritlerinden birinin namazı terk etmesi üzerine kırk kırbaç ceza uygulardı.

Barak başıboş yaşaması ve beraberinde taşıyıp çaldığı tablaheneden dolayı kınanmakta idi. Kınanmasına cevap olarak: "Ben dervişlerin alay konusu olmak isterim" derdi.

Barak'ın ilk ortaya çıkışı Tatar ülkesidir. Onun hakkındaki bilgiler Gazan'a ulaşınca onu ülkesine getirtti. Gazan onu yırtıcı bir aslanla imtihan etmek istedi ve o da bir solukta sıçrayarak aslanın sırtına bindi. Bundan dolayı Gazan'm gözünde kıymeti arttı. Gazan ona on bin dinar verdi. Barak bunu kabul etmedi.

¹³⁸ Yusuf Tağriberdi ibni Tağriberdi, El-Menhelü's-Safi ve'l-Müstevfa Ba'de'l-Vafi.

Diğer bir rivayete göre denilmektedir ki Şeyhin üzerine bir kaplan saldırttı. Ama Şeyh kaplana bağırarak onu mağlup etti. Böylece Gazan'ın yanında itibar kazandı. Ona otuz bin altın verdi. O da bir gün de onları dağıttı.

Dımaşk'a gelince, Efrem'in ahırında bir devekuşu vardı. Efrem devekuşunu ona musallat etti. O da sıçrayıp devekuşuna bindi. Meydan da bir tur attı. Elli zira genişliğindeki meydandan Efrem'in yakınına kadar geldi ve ona: "Onun üzerinde başka bir şey varken uçurtulduğunu gördün mü?" dedi. O da : "Hayır" dedi. Ve ona çok iyi davranıp ihsan ve ikramda bulunarak: "İstediğin bir şey var mı?" diye sordu. O da: "Kudüs'e gitmek istiyorum" dedi. Efrem, ona izin verdi yol ihtiyaçlarını karşıladı. Şeyh, Mısır'a da gitmek istedi. Fakat buna muvaffak olamadı. Şark'a geri döndü.

Gazan onu Kutluca ile Gilan dağlarına Gilanlarla savaşmak üzere gönderdi. Gilanlılar, Şeyhi esir aldı ve ona: "Sen dervişlerin Şeyhi iken Müslümanları öldürmek için onların düşmanlarıyla beraber nasıl gelirsin?" diye sordular.

Sonra onu 707 yılında kazanda haşlayarak öldürdüler. Onun durumunu en iyi Allah bilir.

E. ZİYAÜDDİN FAHRİ, “BARAK BABA RİSALESİ”¹³⁹

Kısmen Talik, kısmen Rik’a ile yazılmış tahminen beş yüz sahifeyi mütecaviz 4/17 numaralı resalede, birçok küçük eserler görülüyor. Başta üç sahifeden ibaret kısım “ez goftarı efzal el-meşayih Şeyh Şihabettin Suhreverdî kaddesallah” ile başladığına göre İslam felsefesinin İshrakiye zümresini temsil eden filozofa ait olacak. Yazı sahibi, Farisi olan bu küçük risalede vahdet-i şühut esaslarını teşrih ediyor.

İkinci kısım, ulemaya atfedilen büyük sözlerin Farisî ve Türkî dilleri ile tefsirinden ibarettir. Elli dört kadar kelimayı kibar yarı Farisi yarı Türkçe ile tevşih edilmektedir.

Bunların birisi, diğerleri hakkında bir fikir verebilir:

En-nâsu niyamun feiza matu intebehu
Merdümân gafilent ez ukba
Heme guyi behoftegan manend
Zarar-ı gafleti ki mi-merzent
Çün bimirend angehi danent.
Ahiretten bu halk gafildir
Uyuyup kaldı cümlesi gümrah
Bilmediler bu gafletin zararın
O gece uyanıp kılalar vah...¹⁴⁰

¹³⁹ Ziyaüddin Fahri, “Barak Baba Risalesi”, Hayat Mecmuası, Cilt II, Sayı 29, Ankara: 1927.

Üçüncü kısım, sekizinci ve dokuzuncu asır şairlerinden bazılarının eserlerinden alınmış şiirleri ihtiva ediyor. Yunus Emre fermayed, Kemal Ümmî fermayed, Şeyhî fermayed gibi serlevhalar altında gördüğümüz bu şiirlerden bazılarını nakledeceğiz.

Yunus Emre diyor:

Ya ilahi! Ger sual etsek sana
Budur onda cevabım o sen sana
Ben bana zulm eyledim ettim günah
Neyledim nettim sana ey Padişah...
Sen beni ezelde asi yazasın
Doldurasın alemi avazasın
Kıl gibi köprü yaparsın geç deyü
Geçi ben Kevser şarabın iç deyü....

Kemal Ümmî, şiirlerinin birinde aynı felsefeyi terennüm ediyor:

Tur yarağ et yola karban gitmeden
Yükünü bağla yügür tan atmadan
Batıl işten kaç gör haktan yana
Kaça gör ardınca düşman yetmeden
Kendözünden işleme hiçbir işi
Uluların öğüdün işitmeden...

Diğer bir yerde de mürşit ihtiyacını tekrarlıyor:

¹⁴⁰ İmlanın ve lisanın vaziyeti, yazının oldukça eski olduğunu göstermektedir. ----- کیلار اوینوب=اوینوب، جلس=جملسی، قلد=قلدی. ki risale, imlamızın tetkiki bakımına göre de hasiz ehemmiyet oluyor. Sekizinci dokuzuncu asır şairlerinin hepsinde buna tesadüf edilmektedir.

Yola azmetme yoldaş olmayınca
Önünce bir ulu baş olmayınca
Hiç evmekle er menzile ermez
Huda'nın fazlı koldaş olmayınca.

Dördüncü kısım da küçük ve mütenevvu' Farisî risalelerden mürekkeptir. Necmettin Kübra, Celalettin Rumî, Sadrettin Konevî... gibi mutasavvıf şairlerin isimlerini, tasavvufun erkanına ait tafsilatı havi olan bu risalelerin birinin sonunda 890 tarihi ve Gelibolulu Muhammet bin Bostanî ismi görülmektedir. Bunu müteakip risalelerin en büyüğü olan birisi Türkçe'dir. Bunun dördüncü sahifesindeki "...Bu birkaç kelime ki, seyyidü'l-tarikat ve'l-hakikat kıdvetü's-salikin Şeyh Barak, kaddesellahu sırrah, ki muhabbet şarabın içenlerin sermestleridir" kaydı, risalenin halk mutasavvıflarından Barak Babaya aidiyetini göstermektedir. Şeyh Barak, hadislerle ve ayetlere Mevlana'dan aldığı Mesnevi mısralarına istinat ederek irşadatta bulunmaktadır. Bütün gayesi gönül gözünün bi'l-küllîye açılması etrafındadır. Anadolu mutasavvıflarının tarihi yazılırken, şüphesiz Barak Baba ve onun mevcut eserleri arasında bizim burada sadece temas ettiğimiz kitabı da bir istifade membaı olacaktır.

Eserin beşinci kısmı diyebileceğimiz parçası ki risalenin ortasından sonradır. Zarifî, Habayî, İmamî, Alayî, Halilî, Ahmet Paşa, Şeyhî, Cem.... gibi sekizinci dokuzuncu asır şairlerinin şiirlerini toplamıştır. Bunlardan bazılarını kaydediyoruz. Zarifî'nin bir gazelinin şu beyitleri bizde gazel tarzının ilk teşekkül devrini hatırlatıyor:

Mah-ı ruya senki bir pür-fitne-i aşupsun
Söyle bülbül bigi niçin gonca veş aşupsun
Görmedim sencileyin gezdim cihanı ey nigar
Bir gözü nergis, saçı sümbül lebi mül gül-izar

Fatih devri şairlerinden Ahmet Paşa'nın dokuzuncu asır mümessillerinden Şeyhî'nin gazellerinden bazılarını görüyorsunuz.

Mesela Ahmet Paşa'nın bir gazeli:

Ansam lebini can deheninden şükür çıkar
Övsem dişini dide-i dilden güher çıkar
O servi sim ten soyunup çıksa camdan
Cismini gören sanır ki buluttan kamer çıkar.

.....
.....
Müşkül budur ki her kime kim halim ağlayım
Aşkın yolunda o dahi benden beter çıkar
Deryaya düşse katresi ger ağzı yarının
Ahmet acep mi cennet-i kuyundan olsa dur
Bilmezliğiyle adem elinden neler çıkar¹⁴¹.

Şeyhî'nin şu gazeli ne kadar kuvvetli ve lirik bir ifade taşıyor:

.....
Aşık gerek ki sıdk ile sabit kadem dura
Yoksa hezar bar bu alem gelir gider
Gün yüzlüler hevasına düşen ağlasın
Görmez misin bulutları pür-nem gelir gider
Şeyhi firar kılmazmış bir dem ademi
Devletlü ol ki aleme hurrem gelir gider.

Barak Baba risaleleri arasındaki bu gazeller içinde Cem'in müstesna parçaları var. İşte bunlardan birisi:

¹⁴¹ قطرس-قطرصى ,بولتدن-بولوتدن ilh. Gibi şekiller Arap Elif-Ba'sının tesiriyle yazımızda teşekkül etmiştir. Bazılarında hareke bile görülebilir.

Ey dostlar! Görün yine boyu vefa felek
Kıldı bela-yı dehre beni mübtela felek
Nuş-i cefa yerine verir niş-i gam bana
Şükür yerine sunulmaz her bela felek
Derd-i bela-yı hicr ile bimar idim müdam
Kılmaz bu ben şikestesine bir deva felek
Naz u naim yerine nar-ı cahim erer
Budur hemişe senden erişe ata felek
Küffar esiri eyledin İslam ehlini
Bir sora göre kimse görür mü reva felek
Giydirmedin bu kubbede bana kaba felek
Göstermedin bu suffada bana safa felek.

Elhasıl kütüphanede “Makalat-ı Barak Baba” ismi ile mukayyet yazma, mücellet kitap, harsi tecessüslerin muhtelif vecheleri ile alaka-i bahş bir membadır. Onda Yunus Emre’yi takip eden bir halk devrinin felsefesi görüldüğü gibi sekizinci dokuzuncu hicri şairlerinden mühimlerine ait parçalar da mukayyet bulunmaktadır.

KALAN YAYINLARI

Mithatpaşa Cad., 34-F, 8. Kat, No: 50, Kızılay/ANKARA

Tel-Faks: (0. 312) 434 08 47

Araştırma-İnceleme Dizisi

ZAZALAR VE KIZILBAŞLAR / Nazmi Şevgen (2. Basım)

Coğrafya, Tarih, Hukuk, Folklor, Teogoni

DERSİM'DEN PORTELER / Hüseyin Akar

ZAZALAR ÜZERİNE SOSYOLOJİK TETKİKLER / H. Reşit Tankut

FOLKLOR DEFTERLERİ - I (1907-1945) / İbrahim Olcaytu

Malatya, Akçadağ-Argu, Arguvan, Darende, Adıyaman, Kâhta, Samsat, Kayseri, Antakya

FOLKLOR DEFTERLERİ - II (1907-1945) / İbrahim Olcaytu

Dersim, Çemişgezek, Pertek, Erzincan, Elazığ, Sivas, Kangal, Zara, Koçgiri

Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında

ALEVİ KÜRTLER / Erdal Gezik (2. Basım)

DEREBEYİ VE DERSİM / Naşit Hakkı Uluğ

DERSİM FABLLARI-I / Daimi Cengiz

Ümmetten Millete

TÜRK ULUSU'NUN İNŞAASI (1860-1945) / İbrahim Bahadır

Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde

ATATÜRK VE ALEVİLER / İbrahim Bahadır

ALEVİ TARİH VE KÜLTÜRÜ / Haz. İbrahim Bahadır (*)

Bilgi Toplumunda ALEVİLİK / Haz. İbrahim Bahadır (*)

HALK ANLATIMLARINA GÖRE DERSİM / Kahraman Aytaç

KÜRT HALK MASALLARI VE HALK HİKAYELERİ / Orhan Güner

ÖYKÜLERİYLE DERSİM AĞITLARI-I / Mesut Özcan

YEZİDİLER - Tarih-ibadet- Örf ve Adetler / Mahmut Bilge

MASALLAR / Oscar Wilde -İngilizceden Çeviren: Rıza Can

DOĞU'DA KÜRT SORUNU / Nazmi Şevgen / Yay. Haz. M. Özcan

(*) Bu kitaplar Bielefeld Alevi Kültür Merkezi Yayınları olup dağıtımı tarafımızdan yapılmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken

Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi

(Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)

Birçok bilim dalında eser vermiş olan Hilmi Ziya Ülken, uzun yıllar sosyolojinin yerleşmesi ve kurumsallaşması için de çaba harcamıştır. Birbirinden farklı konularda pekçok eseri bulunan Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji ve özellikle Din Sosyolojisi konusunda ilk eser veren bilim adamlarındandır...

Anadolu kültürü üzerine yoğunlaşan araştırmalarını gözönünde tutarak onu, bugüne kadar bilinmesine karşın gün yüzüne çıkarılmamış Mihrab Mecmuası'ndaki üç makalesiyle yeniden okuyucuyla buluşturmak istedik. Uzun süren çalışmalar neticesinde, Hilmi Ziya Ülken'in bu üç makalesi ve makaleler çerçevesinde ele alınan diğer yazılar, müstakil bir eser haline geldi. Başlangıçta Hilmi Ziya Ülken'in makalelerinin sadece tanıtılması, hatta sadeleştirilmesi düşünülmüştü. Oysa bu çalışma başlı başına bir kitap halini aldı. Kuşkusuz çalışmanın kitap haline gelişinin başlıca sebepleri arasında makalelerin önem ve güncelliğini hâlâ koruyor oluşu da vardır. Ancak diğer araştırmacıların makalelerden haberdar olmalarına karşın yararlanma imkânlarının olmayışını da eklemek gerekmektedir...

Makaleler, Anadolu'nun dinî sosyal yapısı, özellikle de Alevilik - Bektaşilik tarihi ve Anadolu Türkmenler'i arasında İslam'ın algılanma biçiminde yoğunlaşmaktadır. Bu algının yerleşmesini sağlayan öncülerini konu alması yönüyle de makalelerin gözardı edilmemesi gerekirdi. Çünkü Anadolu dini sosyal tarihi bakımından rolleri tartışılmayan Barak Baba, Geyikli Baba ve Hacı Bektaş makalenin merkezi noktasını oluşturmaktadır.

ISSN 975-8424-37-8

9789758424375